Taal

in stad en land

AMSTERDAMS

Jan Berns m.m.v.
Jolanda van den Braak

Sdu Uitgevers Sdu

DE BOEKHANDELS MET *)

Hoe klonken het Zeedijks en het Jordaans vroeger?
Wat bedoelen Amsterdamse jongeren als ze zeggen *Ik ga loesoe?*
Waarom zeggen Amsterdammers *segtig, seventig* en *zuiker?*
Wat betekenen de woorden *patjakker, slingerwater* en *knakekoning?*

Vanaf de eerste bloeiperiode in de zestiende eeuw tot de dag van vandaag trekt Amsterdam mensen aan van overal vandaan. Allemaal drukken ze hun stempel op de taal en cultuur van de stad. Toch bleef het plat-Amsterdams een stadstaal met een uitgesproken Hollands karakter.
In dit boek wordt aan de hand van vele voorbeelden de geschiedenis van de Amsterdamse stadstaal toegelicht. Ook de klanken van het Amsterdams en literatuur in en over het Amsterdams komen aan de orde. Een apart hoofdstuk gaat over de straattaal van hedendaagse Amsterdamse jongeren.

Jan Berns (Pannerden, 1937) is neerlandicus en dialectoloog. Tot aan zijn pensionering was hij verbonden aan het Meertens Instituut als hoofd van de afdeling Dialectologie.
Jolanda van den Braak (Drunen, 1976) is antropoloog en verbonden aan het Meertens Instituut, waar zij promotie-onderzoek verricht naar straattaal en (groeps)identiteit onder jongeren in Amsterdam.

www.taalinstadenland.nl

ISBN 90-12-09004-0
9 789012 090049

Sdu Uitgevers

Taal
in stad en land

AMSTERDAMS

DE BOEKHANDELS MET*)

Academische Boekhandel, Maastricht

Broese, Utrecht

Dekker v.d. Vegt, Arnhem/Nijmegen/Sittard

Donner, Rotterdam

Gianotten, Tilburg en Breda

Kooyker, Leiden

Van Piere, Eindhoven

Scheltema, Amsterdam

Scholtens Wristers, Groningen

De Tille, Leeuwarden en Sneek

Verwijs, Den Haag

www.boekenmeer.nl

Taal in stad en land

AMSTERDAMS

Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak

Sdu Uitgevers, Den Haag

Verschenen in de reeks 'Taal in stad en land',
hoofdredactie Nicoline van der Sijs:

1 Amsterdams door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 Fries en Stadsfries door Pieter Duijff
3 Gronings door Siemon Reker
4 Haags door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 Leids door Dick Wortel
6 Maastrichts door Ben Salemans en Flor Aarts
7 Oost-Brabants door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 Rotterdams door Marc van Oostendorp
9 Stellingwerfs door Henk Bloemhoff
10 Utrechts, Veluws en Flevolands door Harrie Scholtmeijer
11 Venloos, Roermonds en Sittards door Pierre Bakkes
12 West-Brabants door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 Zuid-Gelderse dialecten door Jan Berns

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Druk en afwerking: A-D Druk BV, Zeist

© Jan Berns en Jolanda van den Braak, 2002

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 12 09004 0

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

De reeks *Taal in stad en land* is totstandgekomen op initiatief van Sdu Uitgevers en de Boekhandels Groep Nederland (BGN). Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. In eerste instantie verschijnen er dertien delen (zie de pagina hiernaast voor een overzicht en zie het kaartje op blz. 7). In de toekomst zullen nog meer delen volgen, onder andere voor het Drents, het Heerlens, het Noord-Hollands, het Sallands, Twents en Achterhoeks, het Zeeuws, het Zuid-Hollands en in principe ook voor de in België gesproken dialecten. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

Taal en dialect

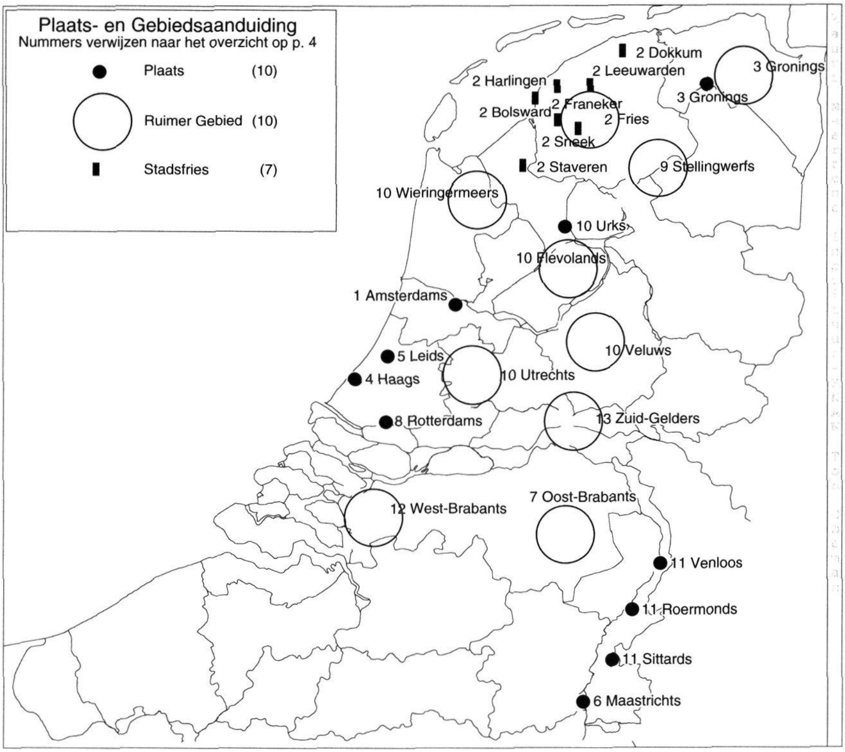
Benamingen als taal, standaardtaal, dialect, accent, streektaal, sociolect, groepstaal bestaan naast elkaar; ze zijn nauw verbonden met de taalontwikkeling en de visie hierop. In deze reeks willen wij benadrukken dat alle taalvariëteiten taalkundig gelijkwaardig zijn, vandaar de reekstitel (bedacht door Jacomine Nortier) ***Taal** in stad en land.*

Hoe verliep de taalontwikkeling in Nederland? De taal die in de Middeleeuwen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in

literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Gronings een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Gronings zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men volhouden dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Gronings en het Standaardnederlands. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot oneliners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. De gesproken taal bleef tot eind negentiende eeuw van streek tot streek verschillen. Halverwege de negentiende eeuw ontstond er een soort beschaafde spreektaal, een gesproken eenheidstaal, waaraan aanvankelijk alleen de gegoede burgers zich hielden. Deze beschaafde spreektaal breidde zich vanuit de Randstad steeds meer uit, ten koste van de dialecten, dankzij onderwijs, grotere mobiliteit, dienstplicht, radio en later televisie. Men ging de standaardtaal nu wel Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN noemen. Anderzijds groeiden vanaf ongeveer 1900 de plattelandsdialecten steeds meer toe naar de standaardtaal, of ze pasten zich aan elkaar aan in grotere dialectgebieden, zodat regiolecten ontstonden zoals binnen delen van het Nedersaksisch en het Zuid-Limburgs.

Plaats- en Gebiedsaanduiding
Nummers verwijzen naar het overzicht op p. 4
Plaats (10)
Ruimer Gebied (10)
Stadsfries (7)
2 Dokkum
2 Leeuwarden
2 Harlingen
3 Gronings
3 Gronings
2 Bolsward
2 Franeker
2 Fries
2 Sneek
2 Staveren
9 Stellingwerfs
10 Wieringermeers
10 Urks
10 Flevolands
1 Amsterdams
5 Leids
4 Haags
10 Utrechts
10 Veluws
8 Rotterdams
13 Zuid-Gelders
7 Oost-Brabants
12 West-Brabants
11 Venloos
11 Roermonds
11 Sittards
6 Maastrichts

Eind negentiende eeuw veranderde ook de positie van de stadsdialecten radicaal. Naast een tegenstelling tussen stad en platteland – die overigens niet voor alle steden bestond – ontstonden er nu sociale tegenstellingen binnen de steden zelf. Onder andere als gevolg van de industrialisatie trokken allerlei mensen van het platteland naar de stad, en hier vond een vermenging plaats van de dialecten die ze voorheen spraken, met als resultaat een groepstaal of sociolect, namelijk van de arbeiders. Hier ligt de kiem van de huidige stadstalen zoals het Amsterdams, Haags, Rotterdams en Utrechts. Na een betrekkelijk korte wordingsperiode kregen de stadsdialecten hun definitieve vorm. In de twintigste eeuw zijn ze over het algemeen minder veranderlijk geweest dan de plattelandsdialecten, onder andere omdat het leven op het platteland ingrijpend is gewijzigd. Met name de stadsdialecten van de Randstad groeiden geleidelijk steeds meer naar de standaardtaal toe. Momenteel wijken ze hiervan vooral in klank nog af. Daarom worden ze ook wel accenten genoemd. De stadstalen in het zuiden van het land, zoals het Maastrichts, Roermonds, Venloos en Sittards, vertonen daarentegen nog steeds grote verschillen met de standaardtaal, hoewel ook zij hier steeds meer naartoe groeien. Deze zuidelijke stadstalen zijn nooit het sociolect van een bepaalde klasse geweest, maar werden altijd door alle lagen van de bevolking gesproken.

In de twintigste eeuw keek men tot ongeveer de jaren zestig neer op alle van de standaardtaal afwijkende taalvariëteiten, die men denigrerend 'plat' noemde. Onderwijzers en ouders ontmoedigden het gebruik van dit plat. Dit verschilde overigens wel per regio: in het noorden werd veel meer op het dialect neergekeken dan in het zuiden – waar dialect van oudsher door alle lagen van de bevolking wordt gebruikt –, terwijl in Friesland al sinds de zeventiende eeuw een groep heeft bestaan die zich sterk beijverde voor het Fries.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw traden grote maatschappelijke veranderingen in. Er ontstond verzet tegen het gevestigde gezag, en dat uitte zich ook in het taalgebruik, dat vrijer, minder officieel werd. De jonge generatie keerde zich tegen het verzorgde en gekunstelde taalgebruik van de oudere generatie. Er kwam een grote tolerantie voor verschillen in uitspraak en woordkeus, voor informeel taalgebruik en voor het gebruik van dialect. Het verschil tussen spreektaal en schrijftaal werd kleiner. In de jaren negentig werd geschreven spreektaal in internet- en sms-verkeer zelfs normaal.

De emancipatie van de jaren zestig leidde ook tot het ontstaan van allerlei

nieuwe groepstalen, zoals jongerentaal, studententaal, yuppietaal, homotaal. Van belang voor het ontstaan van deze groepstalen is het feit dat jongeren en jong-volwassenen gedurende langere tijd bijeen blijven dankzij de leerplicht (en tot voor kort de dienstplicht), en dat er een sterk groepsgevoel bestaat onder jongeren dat zich onder andere uit in een eigen woordenschat. Een oudere groepstaal is het Bargoens, waaronder vroeger de geheimtaal van dieven, zwervers en venters werd verstaan, een taal die gekleurd was door de streektaal van de sprekers en door het Jiddisch; nu de venters en de zwervers van het platteland verdwenen zijn, verstaan we er veelal de volkstaal van de grote steden onder.

Een speciale en recente vorm van jongerentaal is straattaal. Hierover is voor het eerst in 1997 gerapporteerd. Straattaal is een groepstaal van jongeren in de steden, een mengtaal met Nederlands als basis, aangevuld met woorden uit het Engels en minderheidstalen zoals Surinaams, Arabisch, Turks en Papiaments. Het onderzoek naar straattaal is nog volop bezig. In het boek over het Amsterdams wordt aandacht besteed aan het verschijnsel.

Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw zien we zowel voor de plattelandsdialecten als voor de stadsdialecten een duidelijke revival, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek.

De aandacht voor streektalen en dialecten is overgenomen door de politiek. Regionale en landelijke overheden bieden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect. In 1984 is de eerste streektaalfunctionaris benoemd, voor het Gronings, in 1987 zijn streektaalfunctionarissen voor het Drents benoemd, in 1998 voor het Overijssels, in 1999 voor het Stellingwerfs en in 2001 voor het Zeeuws en het Limburgs. Bovendien zijn in 1996 het Fries en het Nedersaksisch in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In 1997 is ook het Limburgs als regionale taal erkend.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks *Taal in stad en land* biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belang-

stelling voor dialecten zowel bij de bevolking als bij de politiek nog steeds toeneemt, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, en dat alle dialecten steeds meer veranderen in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat hij uiteindelijk het gehele Nederlandstalige gebied zal bestrijken.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotypen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks *Taal in stad en land* is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwamen twee problemen naar voren: ten

eerste bleek dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. (Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.) Ten tweede bleek dat er voor diverse dialecten bijna niets te zeggen viel over de zinsbouw om de simpele reden dat deze nauwelijks van de Standaardnederlandse spreektaal verschilt of dat men zich niet bewust is van mogelijke verschillen; dat geldt met name voor de dialecten in het Randstadgebied.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Dankzij de dialectrenaissance is de status van de dialecten in het algemeen weliswaar verhoogd, maar tussen de waardering van de dialecten onderling bestaan aanzienlijke verschillen. Opvallend is dat vooral de vroeger verguisde stadsdialecten in het westen van het land in bepaalde situaties en in gecultiveerde vorm een hogere status hebben gekregen, zowel binnen als buiten de stad zelf, en dat daarbij de (geringe) verschillen met de standaardtaal – vooral bestaand uit uitspraakverschillen – worden benadrukt. De statusverhoging van de plattelandsdialecten blijft daarbij over het algemeen achter. Daarbij is het dan interessant om te zien dat er ook in zuidelijk Nederland – waar de waardering voor en het gebruik van het dialect van oudsher door de hele bevolking werden gedragen – een tegenstelling tussen het platteland en de stad bestaat: in Maastricht bijvoorbeeld kijkt men vaak neer op dialecten van het omringende gebied, die men 'boers' noemt.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan sommige boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Brabants, Zuid-Gelders of Midden-Nederland (Utrechts, Veluws, Flevolands en Urks). In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven.

Uit de boeken komt naar voren dat hoe verder weg van de Randstad een dialect gesproken wordt, des te meer het over het algemeen verschilt van de standaardtaal. En verder dat de stadsdialecten over het algemeen minder verschillen van de standaardtaal dan de omringende plattelandsdialecten. De

stadsdialecten van de Randstad verschillen dus het minst van de standaardtaal, en sommige stadsdialecten zijn zelfs vrijwel verdwenen: zo verschillen het huidige Leids en Nijmeegs van het Standaardnederlands vrijwel alleen in enkele speciale klanken of een bijzondere intonatie.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht op de website van het Meertens Instituut. Hier heeft Marc van Oostendorp een speciale site voor de reeks ingericht (www.taalinstadenland.nl). Deze site bevat onder andere een hoofdstuk uit ieder boek, aanvullingen op de boeken, illustraties, links naar websites met meer informatie over de streek en het dialect, en een geluidsopname van het dialect.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd het stoffige of carnavaleske imago dat de dialecten lange tijd heeft aangekleefd, af te schudden en een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur. Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

1. Inleiding

Wat is Amsterdams? Is het de taal van de inwoners van Amsterdam, ongeacht hun regionale of etnische herkomst? Zo'n tweehonderd jaar geleden werden er in de stad wel negentien verschillende dialecten geteld. Moet dat getal bijgesteld worden aan de hand van de hedendaagse gegevens? In Amsterdam wonen nu 734.000 mensen; daarvan behoort 37% tot een etnische minderheidsgroep. Het hierbij afgedrukte overzicht van het Gemeentelijk bureau voor Onderzoek en Statistiek spreekt voor zich.

Onder de groep Nederlanders zijn vertegenwoordigers van alle gewesten, want Amsterdam is een stad met een grote aantrekkingskracht, vooral op jongeren. Kenmerkend voor de Amsterdamse bevolking is dat ze niet vergrijst, stellen de stedelijke statistici met tevredenheid vast.

Amsterdam is een internationale stad. Veel mensen vertoeven er een aantal jaren in verband met een baan in het internationale bedrijfsleven, anderen zijn er voor hun studie en opleiding. De meesten echter zoeken er een nieuw bestaan en worden de Amsterdammers van morgen. Zo is het eigenlijk al eeuwen lang. Vanaf het moment dat de vissersnederzetting die in 1306 stadsrechten kreeg, in de zeventiende eeuw kon uitgroeien tot een wereldcentrum, trok ze mensen aan uit het buitenland. Ze kwamen met hun eigen taal en cultuur, ze integreerden in de stedelijke samenleving en droegen hun steentje bij aan de bloei en groei van de stad en ook aan de taal van die stad.

Bevolking naar meest voorkomende etnische groepen volgens de modelclassificatie 1)
(meer dan 1000 personen per groep), 1 januari

index land	1997	1998	1999	2000	2001	1997 =100
Nederland	409638	405398	403676	400027	394172	96
Suriname	70093	70379	71357	71760	71941	103
Marokko	49000	50853	53008	55043	57093	117
Turkije	30852	31822	33057	33931	35074	114
Nederlands Indië (vm)	22961	22619	22422	22117	21657	94
Duitsland	17504	17415	17350	17185	17149	98
Ned. Antillen en Aruba	10619	10718	11283	11623	12033	113
Ghana	7313	7770	8328	8751	9187	126
Groot-Brittannië	6427	6682	7040	7329	7814	122
Indonesië	5640	5718	5947	6115	6241	111
Joegoslavië (vm)	4905	4995	5123	5176	5312	108
Pakistan	4673	4809	4903	4980	5194	111
Verenigde Staten van Amerika	3961	4037	4334	4670	4916	124
Egypte	3494	3647	3943	4239	4433	127
Italië	3719	3790	3949	4011	4125	111
België	3727	3973	4006	4036	4083	110
Spanje	3196	3258	3379	3449	3518	110
Portugal	3508	3486	3508	3494	3419	97
Frankrijk	2721	2843	2996	3067	3234	119
India	2284	2459	2687	2777	2907	127
China	2375	2486	2588	2664	2803	118
Hong Kong	2422	2394	2430	2462	2443	101
Irak	1380	1735	2046	2181	2396	174
Rusland	1731	1862	1949	2091	2323	134
Iran	1592	1823	1920	1989	2146	135
Polen	1836	1790	1902	1943	1965	107
Dominicaanse Republiek	1533	1595	1722	1793	1855	121
Afghanistan	542	788	1086	1419	1800	332
Ethiopië	1362	1433	1509	1554	1659	122
Filippijnen	1415	1488	1514	1537	1571	111
Zuid-Afrika	1161	1217	1311	1402	1489	128
Brazilië	1152	1221	1325	1401	1489	129
Japan	1369	1366	1345	1343	1436	105
Australië	992	1036	1100	1172	1270	128
Somalië	914	1080	1165	1177	1221	134
Colombia	862	941	986	1087	1184	137
Zwitserland	1009	1006	1064	1136	1155	114
Algerije	930	993	1036	1084	1137	122
Tunesië	1009	1058	1069	1078	1106	110
Oostenrijk	1054	1073	1075	1065	1074	102
Guyana	992	1015	1045	1063	1070	108
Hongarije	1070	1075	1081	1056	1069	100
Canada	876	941	993	1035	1069	122
Tsjechoslowakije (vm)	955	971	1007	1020	1044	109
Israël	827	843	908	971	1028	124

1) classificatie vóór de groepering tot acht etnische groepen

De bevolking van Amsterdam telt maar liefst 173 verschillende nationaliteiten; de 44 nationaliteiten die in dit overzicht vermeld staan, worden door meer dan 1000 personen vertegenwoordigd.

Wat is dan toch dat Amsterdams, bezongen in tal van liederen, gebruikt op het toneel, zowel van het serieuze sociale drama als het lichtere cabaret, geschreven in geëngageerde romans en en komisch bedoelde verhalen en schetsen?

Het antwoord op deze vraag is niet één-twee-drie te geven. Op basis van de oudste gegevens waarover we kunnen beschikken, de kluchtentaal uit de zeventiende eeuw, weten we dat het Amsterdams in oorsprong een Hollands dialect was, dat niet of nauwelijks afweek van het omringende platteland. Het Hollandse element in de Amsterdamse volkstaal is altijd behouden gebleven. Dat is ook niet verwonderlijk als men bedenkt dat de immigratie uit de directe Noord-Hollandse omgeving steeds een constante factor is gebleven. In de loop van de zeventiende en vooral in de achttiende eeuw moet een groot deel van de bevolking van het platteland, vooral van West-Friesland, naar Amsterdam getrokken zijn, een direct gevolg van economische malaise.

Naast en voor een deel vanuit het stedelijke dialect kwam in de loop van de zestiende eeuw in Holland een andere taal tot stand, die in korte tijd zou uitgroeien tot de nationale standaardtaal. Aanlopen tot zo'n eenheidstaal waren er al vanaf de Middeleeuwen en dat verklaart voor een deel de aanwezigheid van Vlaamse en Brabantse elementen in die taal, want toen lag het economische en culturele zwaartepunt nog in het Zuiden. De Hollandse schrijftaal was erdoor beïnvloed.

Nieuwe politieke en economische ontwikkelingen versnelden het proces. Toen Antwerpen in 1585 tijdens de Tachtigjarige Oorlog in handen van de Spanjaarden viel, werden Noord en Zuid voor eeuwen van elkaar gescheiden. Holland, met nu Amsterdam als belangrijkste stad, werd het centrum van de Republiek. De toestroom van Zuid-Nederlandse vluchtelingen was enorm. Zij gaan voor een belangrijk deel de verdere groei en bloei van de stad en van de taal mede bepalen.

Er volgde een periode waarin op verschillende niveaus aan een geschikte eenheidstaal gewerkt werd, door taalkundigen en andere geleerden, door dichters en schrijvers en ook door de jonge Hervormde Kerk ten behoeve van een nieuwe Nederlandse bijbelvertaling. Aanvankelijk fungeerde die taal vooral als schrijftaal in het officiële verkeer en in de literatuur en als taal van ontwikkelde en beschaafde lieden. 'Deze spraeck', getuigt Vondel in 1650, 'wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en

het Hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken by lieden van goede opvoedinge.' (Joost van de Vondel, *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*, 1650) We zullen Vondel verderop vaker aan het woord laten.

Die taal werd gezuiverd van allerlei dialectische eigenaardigheden. Uit de verschillende taalvarianten die er toen waren, werden bij de ontwikkeling van de standaardtaal keuzes gemaakt: bepaalde taalvarianten worden geaccepteerd, andere afgewezen, onder andere allerlei typisch Noord-Hollandse eigenaardigheden. De groei en uitbouw van de standaardtaal had directe gevolgen voor de taal van Amsterdam, dat als echt Noord-Hollands dialect aan de ene kant in aanraking kwam met allerlei vreemde talen en dialecten, en aan de andere kant steeds meer met het officiële Nederlands. Het Amsterdams dat eens een streekgebonden taal was en later een verzameling buurtgebonden dialecten, werd een sociolect, dat wil zeggen de taal van een bepaalde maatschappelijke groep.

Verderop zullen we zien dat het moderne Amsterdams pas ontstaan is in de loop van de negentiende eeuw, toen de standenmaatschappij veranderde in een klassenmaatschappij.

We kunnen nu een eerste antwoord geven op de vraag: wat is Amsterdams? Het is een taal die vooral in klank, maar ook wel wat de woordenschat en bepaalde grammaticale verschijnselen betreft, afwijkt van de Nederlandse standaardtaal en die gesproken wordt door mannen en vrouwen die tot de lagere sociale klasse behoren en die in Amsterdam geboren en getogen zijn. Het is een taal die merkwaardigerwijs door de sprekers ervan minder gewaardeerd lijkt te worden dan door de niet-sprekers en die in de loop der jaren steeds meer aan prestige heeft gewonnen en typisch Amsterdamse artiesten grote faam bezorgde: zangers, toneelspelers, cabaretiers en schrijvers.

In Amsterdam wordt Standaardnederlands gesproken, met alle mogelijke accenten, en verder worden heel veel andere talen gesproken. Daarnaast is er het plat-Amsterdams. In de loop van de eeuwen hebben allerlei talen invloed gehad op die ene variëteit, maar het hoofdbestanddeel bleef Nederlands. Verderop in hoofdstuk 5 over de externe geschiedenis zullen we daar dieper op ingaan. In dit boek is een apart hoofdstuk opgenomen van Jolanda van den Braak over straattaal, een relatief jong verschijnsel dat voortkomt uit de

veelheid aan talen die te vinden is in Amsterdam; ook wordt aandacht besteed aan de interetnische contacten die jongeren onderhouden (hoofdstuk 6).

Over de klanken van het Amsterdams is veel geschreven, over de typische woordenschat ook, maar veel minder kreeg de manier waarop Amsterdammers zinnen maken of hoe ze met de grammatica omgaan de aandacht. Dat er zoiets als 'Amsterdams' bestaat, betwijfelt niemand, maar hoe dat er vervolgens precies uitziet in al zijn aspecten, lijkt minder belangrijk te zijn. Omdat het om een stadsdialect gaat, dat vooral sociaal bepaald is, werd de vraag: 'Wie spreken het, wanneer en met wie?' Veel interessanter dan de vraag: 'Hoe ziet het er nu precies uit en op welke punten wijkt het af van het Standaardnederlands?'

2. De klanken en hun spelling

2.1 De klanken

De zeventiende eeuw

Zoals we hiervoor gezien hebben, paste het oudste overgeleverde Amsterdamse dialect, dat van de zeventiende eeuw, geheel in het omringende taallandschap; van een eigen stadstaal was toen nog geen sprake. Hoe de voornaamste klanken in die periode eruitzagen, heeft Peter Commandeur overzichtelijk in kaart gebracht in een uitvoerig opstel dat in twee afleveringen verscheen in het tijdschrift *Taal en Tongval*. Hieronder volgt een opsomming van de belangrijkste klankverschijnselen om te laten zien hoe groot de breuk is met het hedendaagse Amsterdams en hoeveel er nog van voortleeft in de Noord-Hollandse dialecten van nu.

1. De vanouds lange *ee*, de *e* die in de oude spelling in open lettergreep als *ee* gespeld moest worden, was *ie*: *gien* (*geen*), *stien* (*steen*), *kieren* (*keren*), *kliere* (*kleren*), *bried* (*breed*), *mier* (*meer*), *gerietschip* (*gereedschap*), *twie* (*twee*), *hiel* (*heel*), *eliert* (*geleerd*).
2. De lange *oo* werd vaak gepalataliseerd en klonk als *eu*: *jeud* (*jood*), *meugelijk* (*mogelijk*), *veugel* (*vogel*), *seun* (*zoon*), *veur* (*voor*).

3. De gerekte *ee* werd gerond tot *eu*: *veul* (*veel*), *speule* (*spelen*), dat gebeurde meestal voor lipmedeklinkers, maar ook in andere gevallen: *beusem* (*bezem*), *deuze* (*deze*), *teugen* (*tegen*).
4. Een *n* die gevolgd wordt door een *d* of *t* werd gevelariseerd, dat wil zeggen als *ng*(*t*) uitgesproken: *kangtje* (*kantje*), *onger* (*onder*), *brangd* (*brand*), *songer* (*zonder*), *verstangd* (*verstand*), en ook: *ongze* (*onze*).
5. Om voltooide deelwoorden te maken, gebruikt het Nederlands het voorvoegsel *ge-*: *geweest, gedaan*; het Amsterdams van de zeventiende eeuw gebruikte hier *e-*: *eweest, edaen*, maar ook komt voor *ik loof* (*ik geloof*), *enoeg* (*genoeg*) en *selschip* (*gezelschap*).
6. Een typisch kenmerk van het Nederlands is dat de klankverbinding *-ft* tot *-cht* werd, maar in het oudere Amsterdams bleef die *-ft* bewaard: *ekoft* (*gekocht*), *saffens* (*zachtjes*).
7. Vanuit een historisch standpunt zijn er in het Nederlands twee *a*'s te onderscheiden, één die vanouds lang was (en die in de oude spelling ook in open lettergreep met twee *aa*'s geschreven werd) en één die uit een korte *a* is ontstaan in open lettergreep. In het Standaardnederlands zijn beide *a*'s samengevallen, maar niet in het Amsterdams van de zeventiende eeuw, waar de vanouds lange *a* als *ae* of *ee* klonk.
8. De klankgroep *sch* aan het begin van een woord moet *sk* geweest zijn, ook al blijkt dat niet uit de overgeleverde bronnen. Men gaat ervan uit dat de uitspraak *sk* zo algemeen was, dat deze in de kluchten geen komisch effect had en dat de klank in schrift niet apart hoefde te worden weergegeven.

Al deze echt Hollandse dialecteigenaardigheden werden niet opgenomen in de standaardtaal, we zullen ze ook niet meer aantreffen in het moderne Amsterdamse plat.

Nu is het jammer dat het taalmateriaal uit de volgende eeuwen minder rijk is dan dat van de zeventiende eeuw, maar uit de spaarzame bronnen voor de achttiende eeuw blijkt dat *ie* voor vanouds lange *ee* nog voorkomt; *ft* voor *cht* is op zijn retour, maar algemeen sprak men toen nog van de *Prinsengraft*, en er werd ook nog onderscheid gemaakt tussen *a* en *ae*.

Een eeuw later lijkt het alsof de *ie* voor vanouds lange *ee* alleen nog in bepaalde woorden voorkomt: *straatstiene* (*straatstenen*), *bakbiest* (*bakbeest*) en *hieten* (*heten*), *miester* (*meester*). *Sk* voor *sch* was nog bekend. Van *ft* in plaats van *cht* (*gekoft* tegenover *gekocht*) is geen spoor meer te bekennen en

dat geldt ook voor het voorvoegsel *e-* bij het voltooid deelwoord: één keer is *beurt* voor *gebeurd* aangetroffen. Dat lijkt een soort vaste uitdrukking te zijn geworden; ook nu hoort men nog vaak: *'t is beurt*! Sporen van *-ngt* en *-ngd* voor *n+t* of *d* zijn er evenmin.

Het is interessant dat al die kenmerken van het zeventiende-eeuwse Amsterdams die typisch voor de kustdialecten zijn, niet in de standaardtaal zijn opgenomen. We zagen zojuist ook dat ze in de stad zelf in de loop van een paar eeuwen afnemen en zelfs geheel verdwijnen; het moderne 'plat-Amsterdams' schoof op in de richting van de standaardtaal.

Al gedurende de zeventiende eeuw was de taal in Amsterdam in beweging. Bredero noemde in de 'Voor-Reden' van zijn *Geestich Liedtboecxken* 'de oude Aemsteldamsche en Waterlandsche Taal' in één adem; die taal werd enerzijds door 'boeren' en anderzijds door 'oude lieden' gesproken, waaruit we mogen afleiden dat een jongere generatie in Amsterdam een andere taal ging spreken: 'want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelijck', merkte Vondel op in zijn *Aenleidinge*, die we hiervoor ook al aanhaalden. Met 'out Amsterdamsch' moet ook hij wel de taal van de oudere generatie bedoeld hebben en 'plat Antwerpsch' was het gewone, ongekunstelde Brabants van de talrijke Zuid-Nederlandse immigranten. Ook al ging het Vondel hier niet om een beschrijving van het Amsterdams van zijn tijd, maar om het vaststellen van criteria waaraan een literaire taal moet voldoen, hij heeft indirect toch gewezen op variatie binnen het Amsterdams; een sociale variatie, gebonden aan leeftijd en geografische herkomst. Ook de 'boeren' van Bredero, die de 'Waterlandsche Taal' spraken, zijn geografisch gemarkeerd.

De negentiende eeuw: de enquête van 1877

Voor de negentiende eeuw kunnen we niet om de enquête van W.W. van Lennep en J.A. Alberdingk Thijm heen. In 1877 stelden zij een onderzoek in naar de Amsterdamse volkstaal. Alleen al uit het soort vragen dat ze stelden, is heel goed op te maken wat hen in het Amsterdams van de tweede helft van de negentiende eeuw vooral was opgevallen. Gelukkig werden de uitkomsten gepubliceerd (in het tijdschrift *Onze Volkstaal* (2 (1885), 121-136), want ingevulde enquêteformulieren zijn niet overgeleverd. Het is de moeite waard uitvoerig stil te staan bij hun bevindingen, want nu gaan we kennis

maken met de onmiddellijke voorganger van het hedendaagse Amsterdams.

De heren waren op het gebied van de taalkunde leken; hun vragenlijst die 28 vragen telde, gooit hier en daar klank- en vormverschijnselen door elkaar, maar men kan ruwweg stellen dat vraag 1 t/m 20 over de klinkers gaat, 21 t/m 24 over de medeklinkers, en vraag 25 - 28 over eigenaardige uitdrukkingen.

Binnen het dialectologisch onderzoek in Nederland is deze Amsterdamse enquête van 1877 een primeur; het is de eerste echte vragenlijst waarin naar klanken, woorden en uitdrukkingen wordt gevraagd. Daarvóór maakten de dialectonderzoekers gebruik van één vaste tekst, die in dialect vertaald moest worden, zoals Johan Winkler met zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* van 1874. Hij koos, geïnspireerd door Franse en Duitse taalgeleerden, voor een bijbeltekst, de parabel van de Verloren Zoon, die in de verschillende dialecten vertaald moest worden.

Nu iets over de antwoorden op de enquête. De kwestie van de uitspraak van de klank *aa* was kennelijk een belangrijk punt, de vragen 1-7 gaan over de open of lange *a* in verschillende posities. Het bleek dat veel Amsterdammers die *aa* uitspraken als een *ao*-klank, soms iets meer nog in de richting van de *oo*. Voor *kaas* was bij sommigen nog de uitspraak *kaes* in gebruik; de *a* in *kwaje jongen* werd zuiver uitgesproken, die op het einde van *bijna* soms dof als *bijnu*.

De Amsterdamse straatjongen sprak van zijn *baos* en *vaoder*. En net als dat nu het geval is, hoorde men in dezelfde buurt de *aa* verschillend uitspreken.

De gesloten *a*, vooral vóór de *n* werd 'kort afgebeten' uitgesproken als *mann*, *Jann*, of *menn*, *Jenn*. Die *a* klinkt als de klank in het Duitse *Mann*. Sociolinguïstiek avant-la-date is de opmerking: 'Deze uitspraak komt ook voor bij overigens beschaafde vrouwen, wanneer zij op zuiverheid van uitspraak niet veel acht geven.' Het moderne Amsterdams heeft deze klank volop.

In tegenstelling tot het moderne plat-Amsterdams maakte men in de negentiende eeuw nog wel onderscheid tussen de uitspraak van *a* voor *r* en voor andere letters. Zo hoorde men wel de uitspraak *paers*, *laers*, *paerd*, *kaers*, *staert* naast *loars*, *poard*, *stoart* of *start*. 'Bij hoogbejaarde lieden komen *keers* en *steert* voor; de uitspraak *pêrs*, *lêrs*, *pêrd* (waarin de *ê* klinkt als in het Fransche *être*) hoort men ook bij de hoogere standen, vooral bij personen tusschen 40 en 60 jaar. De voerman zegt: "hortt paert!" *Zweert* en *rechtveer-*

dig hoort men nog soms van oude menschen en van vrome moeders, vooral in deftige kringen. Voor *parel* hoort men niet zelden *paerel* of *perrel*; voor *kerel* meest *kerel*, zelden *kaerel*.'

Een korte *a* hoorde men in *dakke*, *zatte*, *atte*, *karse*, *varse* en *star*, terwijl *bracht* en *dacht* als *brocht*, *docht* klonken. De wisseling van *e* en *a voor r*, die nog altijd is aan te wijzen in de straatnaam *Hartenstraat*, werd vooral bij bejaarde dienstboden gehoord; zij spraken van *karse* of *mijkarse* en *varse*: *varse waar*, kattenvoedsel, bestaande uit gekookte lever en afval van vlees. 'Een enkele hoorde *vorse* voor *versche*.'

Vraag 8 heeft het verschil in uitspraak tussen *au* en *ou* als onderwerp en sommigen hoorden altijd *au*: *gaud*, *aud*; anderen altijd *ou*. 'Sommigen hoorden ook zoowel *sous* als *saus*, zoo hoort men *frau* voor *vrouw*, *pou* voor *pauw*, *dou* voor *dauw*, *blou* voor *blauw*.'

Interessant zijn de antwoorden op vraag 9, waarin gevraagd wordt naar het verschil in uitspraak tussen de zacht lange en de scherpe *ee*. 'In *keeren* klinkt de *ee* iets gerekter door de invloed van de *r*, 'in *nemen*, *deelen* en *spelen* klinkt zij niet als de Fransche *é* in *fée* maar met een trek naar *i*, iets als *neime*, *deile*, *speile* (*nijme*, *dijle*, *spijle*) of *neeime*, *geeile*, *speile*.' En dat is de kenmerkende moderne tweeklank.

Vraag 9 en 10 handelen over de ronding van *ee* of *e* vóór *l* en vóór andere medeklinkers. Men hoorde nog wel *beusem*, *veul*, *speule*, *teuge*, vooral bij bejaarden. *Zeven* klinkt echter schier altijd *zeve* of *zeeive*. '*Zeuve* wordt wel bij den boerenstand, maar niet in den mond van eigenlijke Amsterdammers gehoord.' Maar naast *veul* kwam *veeil*, naast *speule speile*, en naast *teuge* ook *teeige* voor. Het ziet ernaar uit dat de tweeklank *eei* toen al flink in opmars was.

Vraag 11 gaat eigenlijk over het woord *spel* naast *spul*. Het laatste is niet anders dan de geronde vorm van het eerste, maar kreeg in het Noord-Nederlands een heel andere betekenis. Uit de antwoorden blijkt dat nog worden gehoord: *spul* in *jachtspul*; 'Met zijn zundagsche pak an is-i goet in de *spulle*', een *mooi spulltetje*, *paardespul*, *spul* in de beteekenis van moeite, last,verdriet: "ik heb met dat kint wat veul *spul* gehat", *een spul kaarte*. In de beschaafde uitspraak echter wordt een *spel gespeeld*.'

In vraag 12 wordt gevraagd naar uitspraakverschil tussen *ver* en *vers*. Iets dat op opnamen van oude toneelspelers en voordrachtkunstenaars nog wel te horen is in het woordpaar *vers* (gedicht) en *vers* (fris) en misschien nog wel eens bij een predikant in een heel zware kerk, maar nu niet meer actueel is.

'De meesten verklaarden, dat *ver* in de uitspraak rijmt op *ster*, enkelen meenden op het Fransche *dessert*. *Vers* klinkt gewoonlijk lang, enkele malen als *versch*, somtijds bijna als *vaars*. In *versje* is de *e* altijd lang: *vaersje*.'

In vraag 13 wordt gevraagd naar uitspraakverschil tussen *ij* en *ei*. 'Allen zijn het hierin eens, dat de Amsterdammers deze klanken niet onderscheiden, maar dat men voor beide verschillende, wel vierderlei klanken hoort. Vooral in de laagste standen worden *ij* en *ei* als een wanklank uitgesproken: voor *wijs* bijvoorbeeld iets als *wèès*, voor *meid*: *mèèt*, *kijken*: *kèèke*, *reiken*: *rèèke*; dus de klank waarmee de *ei* begint lang aangehouden.' Om dit antwoord te kunnen begrijpen, moeten we er vraag 20 bij betrekken. Daarin wordt naar de uitspraak van de *ij* gevraagd. 'De *ij* wordt volgens sommigen zuiver als *ei* uitgesproken, doch de meesten hoorden er een klank in, die zweemde naar *aai* of zelfs naar *aa*, vooral in 't woordje *vijf*, dat *vaaif* of *vaaf* klinkt. Voor *tijd* hoorde men nagenoeg *taet*, of het Fransche *tête*'. Het moderne Amsterdams kent voor *ei/ij* verschillende uitspraken, een *aa*-achtige en een *èè*-achtige.

Vraag 14, die gaat over de zuivere uitspraak van de *eu*, is voor het moderne Amsterdams weinig relevant.

Vraag 15, waarin wordt gevraagd of er nog iets van een tweeklank over is in de uitspraak van de *ie*, is in zoverre interessant dat er een verschijnsel ter sprake gebracht wordt dat ook in het moderne plat-Amsterdams nog bestaat: 'In het woord *niet*, vragenderwijs uitgesproken, klinkt de *ie* wel gerekt. Overigens hoort men den tweeklank het meest bij bewoners van de Jordaan, in de woorden op *l* en *n*: *ziël, misschiën, verdiënen*.' Tegen de achtergrond van het alleroudste dialect is wel grappig wat over *heten* gezegd wordt: 'Voor *heeten* wordt meestal *hieten* gebruikt: *hoe hietje*?'

Vraag 16 gaat over de verkleinwoorden en hoort eigenlijk niet in deze rubriek thuis. Er is weinig nieuws onder de zon: *meisjes* wordt doorgaans als *meisies* uitgesproken 'of *meizjes* met den klank der Eng. *th* voor de *s*. Ook *luikie, koppie* en *knippie* zijn algemeen, zelfs onder beschaafden. In 't algemeen wordt *je* gehoord na *t* of *d*: *betje* (*bedje*), *bultje, straatje, kommetje, votje (vodje), tobbetje, velletje, leewtje, Aaltje, Daatje, Dientje*. Maar *ie* in: *daggie* (*dagje*), *liggie* (*lichtje*), *grivvi* (*grifje*) *lantarengkie* (*lantarentje*) en *kussingkie* voor *kussentje*. Ook hoort men *frougie* voor *vrouwtje*.'

In vraag 17 komt de uitspraak van de gesloten *o* aan de orde en in vraag 18 die van de open *o*. Het negentiende-eeuwse Amsterdams maakt kennelijk nog onderscheid tussen een doffe en een heldere *o*: 'In *stof* klinkt de *o* eenigszins open, in *dof, kof, koffer, knorde* gedempt; in *bord* weer helder. In 't algemeen klinkt de gesloten *o* voor *r* in Amsterdam dikwijls dof, waar andere Nederlanders den helderen klank laten hooren. Men gebruikt *bloeme* en *blomme*; doch altoos *blommetje, blompot, blommart* (*bloemmarkt*), *blomkool*.'

Bij de lange *oo* is van belang wat gezegd wordt van de zogenaamde 'lagere volksklassen': daar zweemt de uitspraak van die *oo* naar *ou*, of *au*.

Vraag 19 gaat over de uitspraak van woordjes als *nu* en *nou* en over de *ui*. Interessant is te horen dat naast *waarskouwe* ook *waarskuwe* voorkwam, vooral ook vanwege de klankgroep *sk*. *Douwe* komt ook nu nog voor naast *duwe*. Van meer belang zijn de opmerkingen over de uitspraak van de *ui*. 'Den klank der *ui* in 't Amsterdamsch noemden sommigen zuiver; velen echter vonden dat deze klank zweemde naar de *eu* in 't Fr. *fleur*, en dan nog gerekter werd uitgesproken, bijna alsof er stond *eui* of *uiw*.'

Bij de vragen 21 t/m 24 gaat het om de uitspraak van medeklinkers en daar worden verschijnselen genoemd die tot de normale omgangstaal behoren, zoals de overgang van *d* tot *j* tussen twee klinkers: *goeje* (*goede*) en *rooje* (*rode*). In de negentiende eeuw kwam het in meer gevallen voor dan tegenwoordig: 'Men hoort zoowel *hoede(n)* en *blade(n)* of *blare(n)*, als *hoeje* en *blaje*, ook *bade(n)* en *baje, gebaad* en *gebaaid*. *Boje* is vrij algemeen, zelfs in 't enkelvoud: ze leefde met *één booi*, doch daarentegen de *boden* van 't fonds, of van de *bos* (begrafenisbus).' De *t* vóór *s* wordt vaak weggelaten: *van ous* of *van aus, eertijs, dooshoof, Moedergosbeelt, mus* (*muts*), *praas*, [...], *hanschoen, messelen, messelaar*.'

Hier is niet zozeer sprake van weglaten, als wel van aanpassen of assimileren, zoals ook uit de volgende voorbeelden blijkt: *hoofpijn* en *zaddoek* voor *hoofdpijn* en *zakdoek*. De *g* wordt stemloos en als *ch* uitgesproken: *chulde* (*gulden*), *cheeife* (*geven*).

De *v* wordt volgens sommigen zacht, volgens de meesten echter als *f* uitgesproken.

De stemloze uitspraak van *g* en *v* is ook kenmerkend voor het moderne Amsterdams. Opvallend is dat in de enquête niet gesproken wordt over de uitspraak *s* voor *z*.

In een opstel over de taal van de vader van J.A. Alberdingk Thijm geeft de taalkundige G.W.R. Dibbets ons een kijkje in het Amsterdams der gegoede burgerij van het midden van de negentiende eeuw. Zijn opstel is tevens de eerste serieuze analyse van een deel van de uitkomsten van de enquête van 1877. Hij laat duidelijk zien dat er verschillende variëteiten waren in Amsterdam, die samenhingen met sociale status en religie. Maar nog interessanter is dat de taal van de gegoede burgerij van toen allerlei elementen bevatte die later als plat-Amsterdams gekarakteriseerd zullen worden, zoals de *ui* die als *oi* klonk op weg naar *ui;* de *ij* die zeer monoftongisch was: *aai, aa,* en *ê* als in het Franse *tête,* om maar een paar voorbeelden te noemen. Sommige kwamen eerder al ter sprake.

Het blijkt nog weer eens duidelijk dat de standaardtaal vooral een schrijftaal was en dat het gesproken Nederlands nog voortdurend in ontwikkeling was en verschillende varianten kende.

Het negentiende-eeuwse Amsterdams vormde dus geen eenheid. Johan Winkler geeft in 1874 in zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Idioticon* een indeling van maar liefst negentien buurtgebonden Amsterdamse dialectgebieden; zie hiervoor hoofdstuk 5 'De externe geschiedenis van het Amsterdams'.

Rond 1900

'Jeisis, frotjong, kraag de keleire, lamelos rotgauser', hoorde Nescio een van de 'meiden met bloote hoofden en lange schorten, met sterke luchten van stijfsel' roepen op een 'zoele avond'. Het staat in het verhaal *Mene Tekel* dat januari 1919 werd voltooid. Hier horen we een Amsterdamse volkstaal, waarvan sommige kenmerken zich ruim een halve eeuw eerder al aankondigden. De tweeklank *ei* in *krijg* is een eenklank *aa* geworden, terwijl de *ee* van *Jezus* en *kolere* en de *oo* van *goser* tweeklanken werden: *ei,* respectievelijk *au* en in *frotjong* (*verrot(te) jongen*) zien we dat de *v* aan het begin van een woord als *f* wordt uitgesproken, en de *z* als *s*: *jeisis.* Monoftongering, diftongering en verstemlozing zijn belangrijke kenmerken van het moderne Amsterdams.

Het moderne Amsterdams

Voor het Amsterdams van de twintigste eeuw vinden we gegevens in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND)*. In 1969 verscheen binnen deze reeks als deel 13 de *Dialektatlas van Noord-Holland*. Het deel was samengesteld door Jo Daan. De *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* is een van de grootste ondernemingen uit de geschiedenis van het dialectonderzoek binnen het Nederlandse taalgebied. Het was een initiatief van de Gentse hoogleraar Edgard Blancquaert. Hij wilde een zo compleet mogelijk overzicht hebben van de klanken van alle Nederlandse dialecten. Daartoe ontwierp hij een vragenlijst, bestaande uit zinnen en losse woorden die vertaald moesten worden in dialect. De optekening diende te geschieden door geschoolde taalkundigen in fonetisch schrift. In 1925 verscheen het eerste deel in deze reeks, in 1982 het laatste. In totaal omvat de reeks 16 delen.

Jo Daan maakte voor Amsterdam drie verschillende opnames: Kattenburg, Spaarndam en de Jordaan. Ze deed dat rond 1950. Amsterdam was toen al volop in beweging, maar men nam aan dat iets van de oude dialectverschillen in verschillende wijken nog aanwezig was.

Toen deze onderneming van start ging, was de toestand van de dialecten geheel anders. Uit haar voorwoord krijgt men de indruk dat Jo Daan echt heeft geworsteld met deze taak. Het strakke keurslijf van de vragenlijst, niet toegesneden op de moderne naoorlogse situatie en al helemaal niet op de dialecten van de Hollandse steden en het sterk geïndustrialiseerde platteland, bezorgde haar veel hoofdbrekens. Bovendien was toen de houding ten opzichte van het eigen dialect tamelijk negatief, en dat maakte het moeilijk om geschikte zegslieden te vinden.

De opname van de Jordaan springt er echt uit; Kattenburg en de Spaarndammerbuurt lijken veel op elkaar en vertegenwoordigen het wat algemenere plat-Amsterdams. Voor de Jordaan beschikte Daan slechts over één zegsman, Willem Bruyn, beter bekend als de muzikant 'Ome Willem"; ten tijde van de opname was hij 69 jaar oud. 'Zegsman gaf er de voorkeur aan, geen andere zegslieden naast zich te hebben. Kent uitstekend Jordaans; staat soms misschien wat te passief tegenover de vragenlijst', noteerde Jo Daan onderaan de opname. Die 'passieve' houding met betrekking tot de vragenlijst illustreert ze aan de hand van vraag 31, die luidt: 'De beesten drinken graag lijnzaadkoek', door de informant moeiteloos in het Jordaans vertaald.

Wat vooral opvalt in het dialect van de Jordaan van rond 1950 is de uitspraak *sk* voor *sch*; dat gebeurt met een welhaast ijzeren consequentie: *skip, skipper, skeipe, skink in* enz. (*schip, schipper, schepen, schenk in*). Het gebeurt ook tussen woorden, bijvoorbeeld in de zin: 'In de Schelde zwemmen *is gevaarlijk*'; het cursieve deel klinkt als *is kevaorlek*. Op Kattenburg kwam het verschijnsel helemaal niet voor, in de Spaarndammerbuurt in één geval *skèùt* naast *schèùt* (*schuit*).

De zogenaamde 'lange *ij*' klinkt in de Jordaan als *aa*: *raap* (*rijp*), *vaaf* (*vijf*), *waan* (*wijn*); het Kattenburgs heeft *réép, faaf, wèèn* en de Spaarndammerbuurt *rèèp, féėf* en *wéén*. Interessant met betrekking tot de *ij*-klank zijn de uitkomsten van het zinnetje 'er waren vijf prijzen'. De Jordaan: *vaaif praaize*, Kattenburg: *faaf praase* en de Spaarndammerbuurt: *fééf préése*.

'Een ei' is in de Jordaan en op Kattenburg *'n aaj*, in de Spaarndammerbuurt *'n aej*. De *o* van *brood, boom* en *zoon* is een *ou*-achtige klank; Kattenburg heeft *boome*. De *a* in *gegaan, gedaan* en *maakte* is in de Jordaan en in de Spaarndammerbuurt verdonkerd tot een *ao*-achtige klank: *gegaon, gedaon, maokte*. Hier is Kattenburg de grote uitzondering met *gegaan, gedaan* naast één keer *gedaon*. De *a* van *maakte* is in de Jordaan *ao* (*maokte*), op Kattenburg *a* (*makte*) en in de Spaarndammerbuurt *aa* (*maakte*). 'Kaas' klinkt in de Jordaan en in de Spaarndammerbuurt als *kaos*, op Kattenburg als *kaas*. De uitspraak van de *e* in *leven, gebleven, hemel* en *kerel* vertoont ook de nodige variatie; de Jordaan heeft *leeive, heimel, gebleeive* en *keeirel*; Kattenburg *leeive, heemel, gebleeve* en *keerel* en de Spaarndammerbuurt *leeive, heeimel, gebleeive* en voor *kerel* wordt *gouser* gegeven. Veel variatie vertoont ook de uitspraak van de Nederlandse *ui*-klank: *uit* klinkt als *èùt* in de Jordaan en de Spaarndammerbuurt, als *eut* op Kattenburg, terwijl in de Jordaan wel *buite* (*buiten*) wordt gezegd, op Kattenburg *beuti* en in de Spaarndammerbuurt *bèùte*.

Tegen de achtergrond van het latere onderzoek naar het stadsdialect van Amsterdam lijken de *RND*-opnames een momentopname te zijn van een dialect dat op het moment van onderzoek volop in beweging is. De grote variatie die er is tussen de verschillende wijken en ook binnen de wijken zelf laat dat zien; het is tevens bewijs voor de grote betrouwbaarheid van dit materiaal. Ook al verscheen deel 13 van de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* pas in 1969, de opnamen dateren van rond 1950, bijna tien jaar voor het volgende onderzoek.

De 'Taalkundige observaties' uit 1959

De Nijmeegse neerlandicus Joop Mittelmeijer koos als onderwerp voor zijn kandidaatsscriptie Taalkunde een onderzoek naar de klanken van de schoolgaande jeugd in de Jordaan. Hij heeft ter plekke, zowel in de Noord- als in de Zuid-Jordaan, onderzoek gedaan en zijn bevindingen neergelegd in een uitvoerig werkstuk. Achtereenvolgens komen bij hem aan bod de korte klinkers: *a, e, ò* en *ó, i* en *u*; de lange klinkers *aa, ee, oo*; vervolgens *ou, uu, ie* en *oe*. Speciale aandacht besteedde hij aan de monoftongering van *ei* en *ij*, van de *ui* en aan de tweeklank *ou* en *au*. Een apart hoofdstukje werd gewijd aan de medeklinkers en halfklinkers.

Mittelmeijer kon wel een beroep doen op de kennis en kundigheid van Jo Daan, maar het door haar bewerkte deel van de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* was nog niet in druk verschenen. Ook kende hij de enquête van 1877 goed en lette hij heel speciaal op daarin genoemde taalverschijnselen.

Het dialect van de Jordaanse schooljeugd van rond 1950 maakt op sommige punten nog een conservatieve indruk, maar verschilt in een aantal opzichten toch al van de rond 1950 gemaakte bandopname van Jo Daan. Mittelmeijer heeft zeer naarstig gezocht naar gevallen van *sk* in plaats van *sch*, maar meer dan een enkele maal *booskap* kon hij niet vinden. Wel hoorde hij 'de nozems van de Lindengracht', zoals hij ze noemt, van *bioschoop* spreken, wat als een hypercorrectie moet worden beschouwd. In gebieden waar de uitspraak *sk* voor *sch* gebruikelijk was, komt men meer van dit soort voorbeelden tegen, in Noord-Holland bijvoorbeeld de uitspraak *heemscherk* (Heemskerk) en op Walcheren *weschappel* voor Westkapelle. Mittelmeijer trof nog wel restanten van 'velariseringen' aan, hij hoorde bij een jongen van 14 jaar *hangt* (*hand*) en *langt* (*land*); bij een paar meisjes *wangele* (*wandelen*) en *angere (andere)*. Wat de korte klinkers *a, e i* en *o* betreft, kon ook hij vaststellen dat deze voor *t, d, st* en *n* palataal werden uitgesproken, dat wil zeggen in de richting van een *e*. Hij wijst op het voorkomen van een scherpkorte *ò* naast een zacht-korte *ó dòk – póp, mòppere – brómme, dòchter – dóm*.Voor *Sinterklaas* hoorde hij wel *Sunterklaas.*

Bij de lange klinker *aa* bleek de verdonkerde uitspraak *ao* op zijn retour te zijn en was een bijna zuivere *aa*-uitspraak sterk in de meerderheid (75% tegenover 25%). De *ee* en *oo* werden licht diftongisch uitgesproken, ongeveer als *eei* en *ou*. Een lichte naslag stelde hij vast bij de realisering van de *eu*:

deu-er en *veu-er*, terwijl *ie* en *oe* iets verlengd worden. Maar naast *moe:te* komt voor *motte*; de uitspraak *blomme* voor *bloemen* hoorde hij alleen nog van bloemenverkopers op de markt. De uitspraak van *ei* en *ij* was *aa*: *paapie kraat* (*pijpje krijt*); de tweeklank *ui was een eenklank geworden: hààs, höös* (huis), *tààn, töön* (tuin), *rààt, rööt* (ruit), *sààpe, sööpe* (zuipen). Tussen de uitspraak van *ou* en *au* was geen verschil te horen: *kaa*(*w*)*t* (*koud*), *aa*(*w*)t (*oud*), *blaa*(*u*)*w* (*blauw*), *klaa*(*u*)*w* (*klauw*); *vrouw* en *nou* klonken eerder als *fraa* en *naa*.

Bij de medeklinkers viel vooral de verstemlozing van *v*, *g* en *z* op: *fier* (*vier*), *cheeife* (*geven*) en *swaa-en* (*zwaan*), met als tegenhanger, merkwaardigerwijs niet in de Jordaan maar in het andere Amsterdams: *zuiker* (*suiker*) en *zent* (*cent*); de mouillering (verzachting) van de *s*-klank: *sjesj* (*zes*), *sjoin* (*zon*), *mensj* (*mens*) en *kunsj* (*kunst*). De voorbeelden van assimilatie van *t*, waarop Van Lennep en Thijm ook al wezen, kwam nog steeds veelvuldig voor: *plaas* (*plaats*), *schaa-se* (*schaatsen*), *áásmus* (*ijsmuts*), *klesse* (*kletsen*), *dààslant* (*Duitsland*) en *booschap* (*boodschap*). Ook kwamen er overbodige *t*'s voor, bijvoorbeeld *enkelt* (*enkel*) en *dubbelt* (*dubbel*). De *d* tussen twee klinkers werd gewoonlijk een *j*: *boojem* (*bodem*). Het viel Mittelmeijer op dat de *l* aan het begin van woorden heel 'dik' werd uitgesproken. Over het algemeen heeft de Nederlander moeite met de klankcombinatie *wr*, meestal maakt hij er *vr* van; bij de Jordaanse schoolkinderen werden *wreef*, *wrat* en *wringer*: *freef*, *frat* en *fringer*.

Twee proefschriften uit de jaren tachtig

Het moderne Amsterdams is beschreven in het proefschrift van Henriëtte Schatz: *Plat Amsterdams in its Social Context*, dat in 1985 in de reeks *Publicaties van het P.J.Meertens-Instituut* in druk verscheen. Een jaar later volgde van haar hand een meer populaire studie van het Amsterdamse dialect: *Lik op stuk. Het Dialect van Amsterdam.*

Het onderzoek van Schatz is gebaseerd op een uitgebreid corpus Amsterdamse spreektaal, dat in de jaren 1975-1976 verzameld werd door de toenmalige afdeling Dialectologie van het Meertens Instituut. In totaal werden er 246 bandopnamen gemaakt van 123 sprekers, geboren en getogen in Amsterdam. Ze waren verdeeld in twee leeftijdsgroepen: 1. 20 tot 25 jaar en 2. 50 tot 55 jaar, en in twee sociale klassen, op grond van hun opleiding en

beroep: 1. hoog, 2. laag. Van iedere proefpersoon werden twee opnamen gemaakt, één van een formeel gesprek en één van een informeel gesprek, bij voorkeur met een vriendin of vriend.

Schatz beluisterde het gehele corpus om een meer algemene indruk te krijgen van het Amsterdams; hier volgen haar belangrijkste bevindingen.

De korte klinkers *a* en *e* klinken voor *n*, *s* en *t* als een *e* respectievelijk *i*: *pan*: *pen*, *man*: *men*, *pen*: *pin* en *pest*: *pist*. Voor de klankcombinatie *nd*, *nt* of *ns* worden *a*, *e*, *i* en *u* nasaal uitgesproken, zoals de Fransen dat doen: *ka~nt*, *me~ns*, *ku~nst* en *ki~nd*.

De lange klinker *aa* kent twee verschillende uitspraken, een *oo*-achtige en een genasaleerde: *kaas* klinkt als *kaos* of als *kã̃s*; de *ee* en de *oo* worden als tweeklanken *ei* en *au* uitgesproken en de *eu* klinkt vaak als een soort *ui*. De klinkers *ie* en *uu* worden vaak verlengd en krijgen dan nog een soort naslag: *ziejen* (*zien*), *buujer* (*buur*).

De tweeklank *ui* geeft ook twee uitspraakvarianten, een *aa*-achtige en een *eu*-achtige; het woord *puin* klinkt als *paan* of als *pèùn*. Ook de *ij* kent twee realiseringen, een *ee*-achtige en een *aa*-achtige: *pijn* klinkt of als *pèèn* of als *paan*.

Een aantal medeklinkers heeft ook een realisatie die typisch is voor Amsterdam of als zodanig gevoeld wordt. In de eerste plaats is dat de uitspraak *s* en *f* voor *z* en *v*, met als reactie dat waar het Standaardnederlands een *s*- of *f*-uitspraak aan het woordbegin kent, die nu juist als *z* en *v* worden uitgesproken: *zuiker* in plaats van *suiker*, *zestig* en *zeventig* in plaats van *sestig* en *seventig*; *fraai* klinkt dan als *vraai* en *sfeer* klinkt als *zveer*, met een volkomen onnatuurlijke klankcombinatie.

Tot zover het algemene overzicht van de plat-Amsterdamse klanken. Het grote verschil tussen het vroegere dialectonderzoek, zoals de enquête van 1877, en het proefschrift van Henriëtte Schatz is dat het proefschrift een kwantitatief onderzoek is, op basis van gegevens die gerelateerd zijn aan sekse, leeftijd en sociale status van een representatief aantal sprekers. Het oudere materiaal is eerder een verzameling losse verschijnselen, zonder dat men een precies inzicht krijgt in wie wat spraken tegen wie en in welke situaties. In de enquête van 1877 worden wel aanzetten gegeven tot een moderne benadering: er wordt gesproken van 'oude dienstboden', 'oude lieden', 'personen tusschen 40 en 60 jaar', 'laagste standen' en 'lagere volksklassen' en

zelfs van 'beschaafde vrouwen, wanneer zij op zuiverheid van uitspraak niet veel acht geven.'

Voor het kwantitatieve deel van haar onderzoek koos Schatz 80 opnamen uit, evenredig verdeeld over de vier categorieën (leeftijd, geslacht, sociale klasse en gesprekssituatie). Zij onderzocht speciaal de lange *a* in *kaas*, de lange *e* van *kees*, de *l* in woorden als *laden* en *balen*, de *r* in *raden*, *beren* en *kraken* en de *s* van *soep* en *persoon*.

Ze ging ervan uit dat sociale klasse, leeftijd, gespekssituatie en het geslacht invloed uitoefenden op het taalgebruik. Haar vier hypothesen waren: 1. Hoe lager de sociale klasse, hoe meer dialect er gesproken zou worden. 2. Ouderen zouden dialectvaster zijn dan jongeren. 3. In een informele situatie zou men meer plat spreken dan in een formele. 4. Vrouwen zouden netter spreken dan mannen.

De grote verrassing die uit het onderzoek naar voren kwam, was dat leeftijd geen rol speelde: niet de oudere generatie, maar juist de jongere was veel dialectischer. Ook de gesprekssituatie speelde geen rol. Of er nu in een formele of informele situatie gesproken werd, dat maakte voor het gebruik van het dialect geen verschil. Wel was het zo dat mannen veel meer dialect spraken dan vrouwen en dat in het oordeel van dialectsprekers zelf plat sprekende vrouwen lager gewaardeerd werden. De onderzochte klanken leverden ook een interessant beeld op. Het betreft hier de groep plat sprekende Amsterdammers. Zo is er allereerst de uitspraak van de *a* in een woord als *kaas*. Mannen spraken dit woord uit met een verdonkerde *a* als *kaos*, vrouwen met een sterk nasale *a*: *kããs*. Deze uitspraak werd kennelijk gezien als een benadering van de zuivere *a*-uitspraak van het Standaardnederlands en allerminst als plat beschouwd. Mannen van lage sociale klasse hadden in *raden*, *beren* en *kraken* een heel typische tongpunt-*r*, maar de Amsterdamse proefpersonen die een oordeel moesten geven over de status van dit Amsterdams stoorden er zich in het geheel niet aan. Kennelijk gaat die typische tongpunt-*r* voor heel normaal door. De lange *e* van *kees* werd als tweeklank uitgesproken, ongeveer *keis*; de *l* in de woorden als *laden* en *balen* was een 'dikke' *l* en de *s* van *soep* en *persoon* als *sj*: *sjoep* en *pursjoun*. Maar als geheel kreeg het plat-Amsterdams in het oordeel van de sprekers ervan een lage waardering.

Dédé Brouwer onderzocht in haar proefschrift *Gender variation in Dutch: A sociolinguistic study of Amsterdam speech* uit 1989 het taalgebruik van Amsterdamse vrouwen, vooral in verband met 'zowel de ondergeschikte positie van vrouwen in de maatschappij als de uiteenlopende sociale normen voor vrouwen en mannen.' Haar onderzoek is een heel verfijnde uitwerking en verdieping van de vraag of het taalgebruik van vrouwen anders is dan dat van mannen en of dat samenhangt met de maatschappelijke positie van de vrouw.

Haar antwoord op de laatste vraag was een volmondig ja. Uit haar onderzoek blijkt dat sekse bepalend is voor het taalgebruik: 'vrouwen gebruiken vaker Standaardnederlands en mannen vaker Amsterdams. Daarnaast zijn opleidingsnivo, het hebben van kinderen, en het hebben van werk buitenshuis van de vrouw bepalend voor het taalgebruik.' Mannen die standaardtaal spreken, genieten een hoger aanzien dan vrouwen die dat doen. Binnen de dialectsprekende milieus zelf geldt dat mannen die Standaardnederlands spreken als watjes worden beschouwd, maar een dialectsprekende man is een echte macho, en dat in positieve zin. Op dialectsprekende vrouwen daarentegen wordt neergezien; van hen wordt verwacht dat ze hun best doen zo 'netjes' mogelijk te praten. Dat heeft natuurlijk alles te maken met de rol die de vrouw traditioneel wordt toebedeeld als opvoedster van de kinderen. Voor hen wil ze uiteraard het beste, want iedereen wil vooruitkomen in deze maatschappij. Om iets te bereiken is een goede beheersing van het Nederlands, dat wil zeggen van de standaardtaal, een vereiste.

Balans

Uit bovenstaande mag duidelijk geworden zijn dat het Amsterdamse plat een taal is die in de loop van de eeuwen aan veranderingen onderhevig is geweest. Het grote breukpunt valt ergens tussen de achttiende en de negentiende eeuw, als een eigen sociaal gebonden Amsterdams zich gaat ontwikkelen uit een regionaal Noord-Hollands dialect. Aan het begin van de negentiende eeuw kondigden zich de grote veranderingen al aan en sleutelwoorden zijn 'monoftongering' en 'diftongering'. De oude tweeklanken *ei*, *ij* en *ui* werden geleidelijk aan eenklanken en de lange klinkers *ee* en *oo* kregen het karakter van een tweeklank. De echte Noord-Hollandse verschijnselen zoals *sk* voor *sch* en het gebruik van een voorvoegsel *e-* bij voltooide deelwoorden

verdwenen. Buurtgebonden dialecten zoals Winkler voor het eind van de negentiende eeuw beschrijft, zijn er niet meer: als er voor een bepaalde klank meer uitspraakvarianten zijn, komen die naast elkaar voor. Duidelijk is ook dat die stadstaal zeer sterk onder de invloed komt van het Standaardnederlands. Verderop bij de bespreking van de houding ten opzichte van het Amsterdams (hoofdstuk 7), zullen we zien dat de waardering nauw samenhangt met de positie van de gesproken standaardtaal.

2.2 De spelling

Het Amsterdams is een Hollands dialect en staat als zodanig dicht bij de standaardtaal. In de loop van de eeuwen hebben schrijvers, die probeerden de Amsterdamse klanken zo nauwgezet mogelijk weer te geven, gebruikgemaakt van de tekens van de algemene Nederlandse spelling. Op een aantal punten schoot die tekort. Dat betreft de weergave van de zogenaamde 'dikke *l*', van de typisch Amsterdamse tongpunt-*r* en van de eigenaardige uitspraak van de woorden *man, kan* enz., vaak gespeld met dubbele *n*. In andere gevallen werd soms een beroep gedaan op vreemde talen, zoals de verwijzing naar de klank *ê* van het Franse woord *bête*, ter karakterisering van een bepaalde uitspraak van de *ij*. Multatuli, die naast het weergeven van dialectklanken ook de gelijktijdigheid van de handeling in beeld wil brengen, hanteerde een heel eigen systeem.

De schrijvers Israël Querido en G.P. Smis hadden ook zo hun eigen systeem. Het is niet altijd duidelijk wat Querido met een bepaalde schrijfwijze precies bedoelde, *oà* in *bloàdjes* 'handen', *aà* in *faànkoppe* 'fijnkoppen', een soort fijne aal, *aù* in *jowele saùger* 'flinke kerel', naast *sauger* 'gewikste kerel'. Een enkele keer wekt hij de indruk dat hij er nadruk mee wenste aan te duiden. In zijn *Mijn Zwerftochten door Jordaan en Donker Amsterdam* (Amsterdam 1931) vertelt hij veel over zijn kennis van en liefde voor het argot oftewel de boeventaal, maar niets over het weergeven van de klanken. Smis gaf wel een verantwoording van de spelling die hij in *Het Spionnetje* (1939) en *Wonde Plekken* (1943) gebruikte; het is een spelling die heel dicht bij de gewone Nederlandse spelling aansluit:

- *au* voor *oo: auk* (*ook*) en voor *o: faugil* (*vogel*);
- *aa* voor *ij* of *ei*: *maan* (*mijn*), *klaan* (*klein*);
- *aai* voor *ij*: *waai* (*wij*);
- *oa* voor *aa en a*: *maor* (*maar*), *woatir* (*water*);
- *ei* voor *ee* en *e*: *lein* (*leen*), *deikin* (*deken*);
- *è* voor gesloten *a*: *Jèn*, (*Jan*) *mèn* (*man*);
- *i* voor toonloze *e*: *foadir* (*vader*);
- *z* wordt meestal tot *s* verscherpt en *v* tot *f*.

3. De woorden en woorddelen

Heeft Amsterdam een eigen woordenschat? Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Nadat het Amsterdams zich eenmaal ontwikkeld had van een Waterlands dialect, dat meegroeide en meeveranderde met de omliggende plattelandsdialecten, tot een stadsdialect met prestige en daardoor uitstraling naar elders, is het typisch eigen karakter moeilijk te bepalen. Hoe de dagelijkse woordenschat van gewone Amsterdammers vroeger, laten we zeggen honderd jaar geleden, eruitzag, is niet systematisch vastgelegd. Maar er zijn tal van bronnen die er zonder meer van uitgaan dat Amsterdam een geheel eigen vocabulaire bezat en bezit, al moest Schatz vaststellen dat het door haar onderzochte taalmateriaal van 123 Amsterdammers nauwelijks typisch Amsterdamse woorden bevatte. De Amsterdamse literatuur laat ons toch wel veel Amsterdams horen.

Een uitgebreide artikelenreeks van J. Wolthuis is getiteld 'Amsterdamse Woorden'. De reeks verscheen in de periode 1913-1919. Hij stelde vast dat de typisch Amsterdamse woordenschat steeds meer teruggedrongen werd door de 'steeds veld winnende algemeene taal'. Het eigenlijke Amsterdams ging volgens hem zijn ondergang tegemoet.

De Jordaanse woordenschat is beschreven door de Amsterdamse student H. Dijkhuis. Deze woonde enige tijd op kamers in de Jordaan om stof te verzamelen voor zijn sociografische onderzoek over het Jordaanse groepsleven. Hij studeerde bij professor Steinmetz. Hij stierf echter op jeugdige leeftijd,

voor hij zijn studie kon voltooien. Zijn medestudenten hebben zijn doctoraalscriptie 'Vijftig dagen in een Jordaans Kosthuis' als een soort in memoriam in 1939 uitgegeven.

Dijkhuis was de heel speciale Jordaanse woordenschat opgevallen, bijvoorbeeld de vele aanduidingen voor gevangenis: *bajes, lik, achter de tralies,* en voor politie: *smeris, juut, prinsemerei, klabak, luis.* Vervolgens ook het rijke vocabulaire rond het alcoholgebruik. Hij noteerde de volgende woorden in verband met borrel en dronkenschap: *'n slok op, hem hebben zitten, stuk in de kraag hebben, beschonken, vet, hem op hebben, bezopen, stomdronken, stevig aangeschoten, afgeknoedeld, zat, sikker, sikkem, teut, half teut, afgelaje, lazerus, afgetuigd, onder den olie, kachel zijn, keep zijn, lam, tipsy, as 'n maleier.* Het zijn 24 verschillende woorden en uitdrukkingen. Natuurlijk niet exclusief Amsterdams, maar ze zijn wel het resultaat van nuchtere waarneming door een zeer geëngageerd persoon.

Twee van de drie opnamen voor Amsterdam in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* – de Jordaan en de Spaarndammerbuurt – kennen het woord *rotterdammertje* met de betekenis 'muts'. Aangezien deze betekenis niet in de grote woordenboeken voorkomt, zou dit wel eens een typisch Amsterdams woord kunnen zijn.

Natuurlijk er is veel veranderd in de stad. De moord op het joodse deel van de bevolking heeft zeer grote gevolgen gehad voor taal en cultuur van de stad. Al was het Jiddisch voor de Tweede Wereldoorlog als omgangstaal al grotendeels verdwenen, resten ervan leefden voort in grote delen van de stad bij joden en niet-joden. De handelstaal, vooral die van de straathandel, kende tal van woorden en uitdrukkingen die aan het Jiddisch ontleend waren. Dat is voorbij, maar gedocumenteerd door Hartog Beem. Wel is heel veel uit die joodse taal gemeengoed geworden: *gajes, bolleboos, gein, jofel, kif, kapsones, smoes, stiekem, tof* en *ponem, schnabbel, schorem* en *koosjer.* Enno Endt legde via veldwerk die andere typisch Amsterdamse taal vast, die van gabbers en gauwdieven, het Bargoens, waarin het joodse element niet ontbrak.

De naoorlogse grote uitbreidingen en saneringen van oude wijken, de daarmee samenhangende verhuizingen en vermenging van de bevolking, de grote trek de stad uit naar de groeikernen Purmerend en Almere, gevolgd door grote immigratiegolven, maakten van Amsterdam een compleet andere

stad. Dat laatste wordt heel treffend geïllustreerd in hoofdstuk 6 over de hedendaagse Amsterdamse straattaal, dat geschreven is door Jolanda van den Braak, die onderzoek doet naar dit fenomeen.

Het paradoxale karakter van de eigen Amsterdamse woordenschat wordt verwoord in Jan Stroops bijdrage 'Amsterdam' aan het stadstalenboek *Honderd jaar Stadstaal* (Amsterdam/Antwerpen, 1999): 'Juist omdat het Amsterdams zo vaak te horen is, op radio en televisie bijvoorbeeld in lollig bedoelde reclames, worden de specifieke woorden ook vaker overgenomen en zijn ze dus niet meer specifiek.'

Woordvorming

Op het punt van de woordvorming verschilt het Amsterdams nauwelijks of niet van de standaardtaal. Bij sommige werkwoordvormen zijn er afwijkingen: *ik hep, jij hep, hij hep* bij het werkwoord *hebben*; *wij zijne* en *wij benne*; *wij gaane, wij doene*. Verder *wij, zij, jullie zeeën* (*zeiden*). Zoals in meer dialecten worden *kunnen* en *kennen* en *liggen* en *leggen* verward.

4. De zinnen

De manier waarop Amsterdammers zinnen maken, verschilt nauwelijks van de manier waarop sprekers van de standaardtaal dat doen of sprekers van wat men vroeger wel 'volkstaal' noemde. Een vreemde plaats krijgt de ontkenning in een zin als *iedereen kan dat **niet** betalen*, met de betekenis '**niet** iedereen kan dat betalen'. Algemener is het gebruik van een dubbele ontkenning: *hij draagt nooit geen muts*. Opvallend is het gebruik van *voor* waar in standaardtaal *om te* gezegd wordt: *hij gaat naar de Jaap Edenbaan **voor** te schaatsen*.

Een andere eigenaardigheid van de Amsterdammer is het gebruik van een repeterend *die* en *dat* in verschillende functies: *de man **die** heeft*... In de Jordaan komt het blijkens de opname in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* veelvuldig voor:

spitten **dat** is lastig werk
de timmerman **die** heeft een splinter in zijn vinger
de schipper **die** likte zijn lippen af
vastenavond **dat** wordt niet veel meer gevierd

In de enquête van 1877 wordt het gebruik van het betrekkelijk voornaamwoord *wat* in plaats van *dat* genoemd onder de 'Bijzondere opmerkingen': het *huis **wat** verbrand is*. Op dezelfde wijze worden ook *die* en *wie* verwis-

seld: *de man* **wie** *daar loopt.* De taalkundige Hans Bennis besteedde aan dit onderwerp uitgebreid aandacht in zijn inaugurele rede, *Tegengestelde krachten in taal* (Amsterdam 2001). Hij sprak in dit verband van 'Cruijffiaans' en noemde als voorbeelden onder andere:

een uitslag **wie** ik niet zo verschrikkelijk gauw zie
een van de allerbesten **wie** er is

Alle opgetekend uit de mond van Johan Cruijff. Bennis schreef dit gebruik van *wie* toe aan invloed van het Spaans, maar dat is te ver gezocht: het is Amsterdamse volkstaal en komt ook elders in Nederland wel voor. De opmars van *hun* als onderwerpsvorm *(**hun** hebben dat gedaan)* is in Amsterdam alom verbreid en niet alleen onder laagopgeleiden; ook elders in Nederland, waar het soms een dialecteigenaardigheid is, kreeg dit gebruik van *hun* een nieuwe stimulans, nu het zo prominent is in het substandaard van de Randstad.

5. De externe geschiedenis van het Amsterdams

In de zeventiende eeuw beleefde Amsterdam een grote bloeiperiode op alle gebieden. Uit die tijd dateren de eerste gegevens over de taal. In de winter van 1622-1623 kwam een groep dichters en intellectuelen in geregelde bijeenkomsten bij elkaar om regels op te stellen voor het gebruik van de Nederlandse taal. Spelling, grammatica en woordgebruik kwamen aan de orde. Vondel had de leiding, deelnemers waren P.C. Hooft, Laurens Reaal de stadssecretaris, Daniël Mostaert en Antonius de Hubert. Ze werkten gezamenlijk aan de vertaling van Seneca's treurspel *Troades*, dat in 1626 onder Vondels naam verscheen met de titel *De Amsterdamsche Hecuba*. Vondel droeg het op aan De Hubert. Het doel van de bijeenkomsten was het geschreven Nederlands te ontdoen van allerlei dialectische elementen, om zo een 'suyver Neerduytsch' te krijgen, want Vondels eigen taal bevatte Brabantse elementen, die van Hooft Hollandse en die van De Hubert Zeeuwse.

Een kwart eeuw later, in 1650, is die taal al zo gezuiverd, dat geen Nederlandse dichter zich voor haar hoeft te schamen. Dat zuivere Nederlands 'wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het Hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken by lieden van goede opvoedinge', schreef Vondel in zijn inleiding tot de Nederlandse dichtkunst uit 1650. 'Out Amsterdamsch is te mal en plat Antwerpsch te walgelijck' en daarmee bedoelde hij de taal van de oudere generatie; 'plat Antwerpsch' is 'gewoon,

onvervalst' Antwerps. Het is hier geen negatieve kwalificatie. Halverwege de zeventiende eeuw bestaat er dus een scheiding tussen de taal van de elite en die van het gewone volk. Hoe die volkstaal klonk, hebben we in hoofdstuk 2 gezien, bij de bespreking van de Amsterdamse klanken. Ook zagen we dat in de volgende eeuwen het Amsterdams veranderde: van een Noord-Hollands dialect werd het een eigen stadstaal, of beter een verzameling stadsdialecten, buurtgebonden en vaak ook aan nationaliteiten gebonden, zoals hieronder blijkt.

Hoe kosmopolitisch Amsterdam rond 1650 was, wordt ons aanschouwelijk voorgesteld door Robert Leverworst (zoals beschreven door A.A.Verdenius, 'Vreemde taalelementen in onze kluchten en blijspel'. In: *Studies over zeventiende eeuws. Verspreide opstellen en aantekeningen.* Amsterdam, 1946):

> Hoor hoe Isaak Vos in de klucht van Robbert Leverworst ons het cosmopolitiese Amsterdam van ± 1650 op zijn wijze schildert: Men wil Robbert beetnemen, in zijn afwezigheid heeft men aan zijn huis een en ander veranderd, zodat het een herberg lijkt. Robbert teruggekomen en zijn verbazing enigszins te boven, eist toegang tot zijn huis, maar – 't logement is vol, wordt hem gezegd; 't is zijn huis niet, hij zal dronken zijn en moet maar trachten uit te vinden, waar hij werkelik woont. Evenwel, Robbert is zeker van zijn zaak; hij herkent toch ook de andere huizen en nu begint hij zijn buren te noemen:
> ...zie daer woont Don Rodrigo Farardo Spinoso, die opgeblazen Spanjert,
> En aan deus zy woont Domine Docter Meulepaert, alias Docter Canjert,
> En hier woont Master James Kingham, de Engelse staertman van Kent;
> En daerso woont de smeerige Speck-Kooper, Tade Tydes, van Runen, uyt het landschap Drent.
> En dit is het huis van monsu Galiaerdo la Pulvie, die alamode Fransman.
> Die madame Bellegatto, spijt d'Italiaensche Latro, van den dans nam.
> Hier woont die geleerde Swijtser, Herr Joachimus Veselius Bonaventure,
> En kedaer in Valencijn, woont die Luicker Wael, Pierre Mahu Rigure;
> Daer dicht an woont Ariaen Knorrevelt, die onlangs gescheyen van sijn wijf Trijn is.
> En hier in Mallega woont Gran Marchant, die hovaerdige Seeuw, Singjoor Glaude Marquis [...].

Volgens Peter Commandeur, in zijn uitgebreide studie 'Het ontstaan van het Moderne Amsterdams' uit 1988-1989, veranderde de situatie toen de standenmaatschappij veranderde in een klassenmaatschappij; toen kleine, onder-

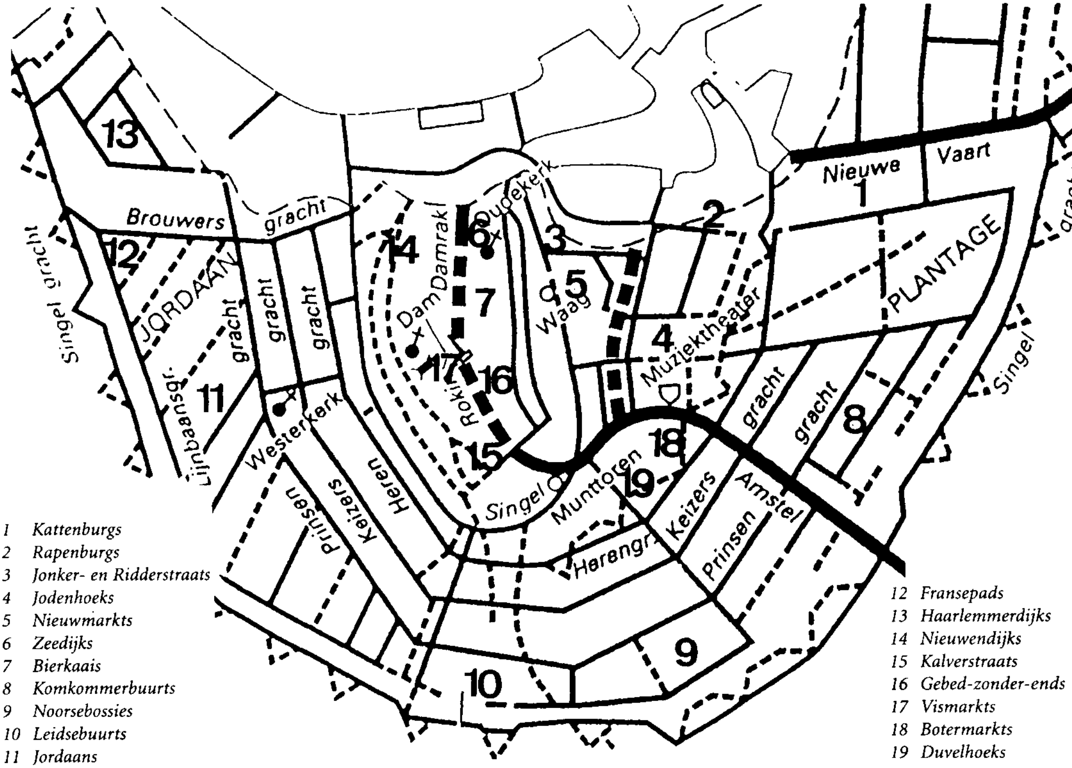
scheiden groepen (standen) veranderden in klassen, heel simpel gezegd: werkgevers tegenover werknemers. Vóór de grote industrialisering werkten in verschillende buurten van de stad handwerkslieden in allerlei grotere en kleinere bedrijven. Hun sociale contacten en hun mobiliteit waren beperkt. Als in de loop van de negentiende eeuw de ambachten verdwijnen en de grote fabrieken opkomen, verandert de sociale structuur totaal. De vroegere handwerkslieden en hun knechten worden de moderne arbeiders. Stadsuitbreidingen en de daarmee samenhangende vermenging van de bevolking maken van buurtgebonden dialecten een sociolect: de taal van de lagere klassen, van de brede volksmassa. Niet langer bepaalde de buurt of het beroep de taal, maar de sociale klasse.

Het *Dialecticon* van Johan Winkler uit 1874 geeft veel feiten uit de geschiedenis van de Amsterdamse stadstaal. Winklers voornaamste informant, Johan ter Gouw, stelde een indeling voor met negentien buurtgebonden dialectgebieden. Winkler nam deze over in zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Idioticon*. Daarmee deed een merkwaardige dialectindeling zijn intrede in de geschiedenis van het Amsterdams. Merkwaardig om verschillende redenen. Op het ogenblik dat Ter Gouw zijn mededelingen aan Winkler deed, was de taaltoestand al verleden tijd. Bovendien zijn het niet altijd taalkundige argumenten die gehanteerd werden om de buurten te onderscheiden; zo brachten de Portugese en Duitse joden hun eigen taal mee en was er in bepaalde buurten sprake van een opeenhoping van mensen met eenzelfde taalachtergrond of met eenzelfde beroep, en dat verleidde Ter Gouw ertoe meteen te denken aan invloed van dat vak en die talige achtergrond op het actuele taalgebruik.

Op de kaart op bladzijde 44 is getracht de vermoedelijke begrenzing van de negentien dialectgebieden aan te geven.

De beschrijving van de negentien verschillende Amsterdamse dialecten lijkt wel een soort stadswandeling door de binnenstad rond 1870. Hierna volgt een wat bekorte en aangepaste beschrijving van de negentien door Winkler genoemde dialecten.

1. Het Kattenburgs. Deze tongval werd gesproken op het eiland Kattenburg. Maar het echte Kattenburgs was in Winklers tijd al uitgestorven, samen met de oude Kattenburgse gewoonten. Dat alles was een gevolg van economische

1 *Kattenburgs*
2 *Rapenburgs*
3 *Jonker- en Ridderstraats*
4 *Jodenhoeks*
5 *Nieuwmarkts*
6 *Zeedijks*
7 *Bierkaais*
8 *Komkommerbuurts*
9 *Noorsebossies*
10 *Leidsebuurts*
11 *Jordaans*
12 *Fransepads*
13 *Haarlemmerdijks*
14 *Nieuwendijks*
15 *Kalverstraats*
16 *Gebed-zonder-ends*
17 *Vismarkts*
18 *Botermarkts*
19 *Duvelhoeks*

omstandigheden, zoals de malaise in de scheepvaart, want de Kattenburgers waren grotendeels scheepstimmerlieden. Het echte Kattenburgs was een taaltje dat door de Amsterdammers uit de binnenbuurten, door die van de Kalverstraat bijvoorbeeld, niet makkelijk werd verstaan. Winkler, die overal Friese invloeden zag, meldt dat het Friese bestanddeel er rijkelijk in vertegenwoordigd was en zelfs Noors of Deens kwam er volgens hem in voor. Als voorbeeld van typisch Kattenburgs geeft hij het zinnetje 'Moet je ook geschoren worden?', dat in het Kattenburgs ongeveer klonk als: *Mójjók geskórre wórre*? en dat dan zeer snel en zeer scherp uitgesproken.

2. Het Rapenburgs. Dit sprak men van de Scharrebiersluis tot de Kalkmarktsluis. Het leek wel wat op het Kattenburgs, maar onderscheidde er zich ook van. Voor Winklers tijd noemde men de bewoners van Kattenburg en Rapenburg 'Bijltjes'. Ze waren echte Oranjeklanten. In Winklers tijd is Kattenburgs de buurttaal van de bewoners van Kattenburg, Rapenburg, Oostenburg en Wittenburg en die van de Kadijk. Voordien kon een Kattenburger heel goed horen of hij met een mede-eilander of een Wittenburger, een Oostenburger of een Kadijker te doen had. Het maakte zelfs verschil uit of het een Kattenburger van 't Plein en de Gracht of een van het Dijkje was. Het Kadijks was ook nog in tweeën gescheiden, in een hoog- en laag-Kadijks; maar het laatste werd het meest gesproken.

3. Het Jonker- en Ridderstraats. Deze tongval behoorde thuis in de beide straten van die naam met haar dwarsstraten en in 't Kollegat. Sedert de Franse tijd waren deze straten tot een smerige en vervallen achterbuurt geworden, en had de bevolking er weinig oorspronkelijks meer. Maar volgens Winkler waren die beide straten in de zeventiende en achttiende eeuw vol welvaart en vrolijkheid. Huis aan huis waren 't nagenoeg dans- en speelhuizen, er waren veel zeemanskroegen, waar het lustig aan toeging en waar de Amsterdamse burgers heengingen om te kijken en zich te verlustigen aan de (niet altijd even nette) tonelen die er voorvielen. In de zeventiende eeuw huisde een goed deel van de 'luchtige' bevolking van deze buurt tijdens de zomer op Smerenburg op 't eiland Spitsbergen. De tongval van de bewoners van de Jonkerstraat en de Ridderstraat kwam het meest met het Kattenburgs overeen.

4. Het Jodenhoeks. Ooit, vertelt Winkler, was de Amsterdamse Jodenhoek bekend en befaamd. Het was het "Jerusalem der ballingschap" en omvatte: de Jode-Breestraat met haar dwarsstraten, de Joden Houttuinen, de Houtgracht, de Sint Antoniesbreestraat, de eilanden Vlooienburg, Uilenburg, Marken en de Vinkebuurt. In de Jodenhoek spak men ten tijde van Winkler drie verschillende tongvallen:

a. Het Amsterdams-joods, 'het afschuwelijkste dialect der nederduitsche taal. De joodsche tongslag (accent) en tongval, rijkelijk met slecht hebreeuwsche en slecht hoogduitsche woorden en vormen vermengd, is overal bekend en overal dezelfde, maar klinkt, zoo als Joden zelven mij meermalen verzekerd hebben, nergens zoo karakteristiek, nergens zoo leelijk als juist hier.' Vroeger, zo vervolgt Winkler, was er ook nog een duidelijk onderscheid op te merken tussen de Amsterdams-joodse tongvallen van de Hoogduitse en van de Portugeese joden. Vooral toen de Portugeese joden nog onderling Portugees en Spaans bleven spreken, was dit onderscheid groot; ook thans is het nog niet helemaal uitgestorven. De hedendaagse Portugese joden van Amsterdam en niet alleen die uit de lagere stand, spreken nog lelijker en opvallender joods dan hun Hoogduitse volksgenoten doen.

b. Het Joods-Hollands, dat de meer beschaafde en aanzienlijke joden in Winklers tijd spraken, was een modern Hollands dat met een joods accent (onder andere met talrijke aspiraties) gesproken werd; het was vaak ook nog met enkele Hebreeuwse en Hoogduitse vormen en woorden vermengd.

c. De 'tongval der Christenen die in de Jodenhoek wonen en die natuurlijk in hun woordenschat en zegswijzen, zeker als het mensen betreft die niet of nauwelijks lezen kunnen, iets van de joodse manier van spreken, zoals de aspiraties, hebben overgenomen'. Winkler noemt als voorbeeld: 'Maak me zoo'n lawaai'm niet! ik sta je toch te zegge dat 't waar is; - 'k weet 't van 'n knappe jodeman, die 't me zellef op sabbes (of sjabbes) verteld het.'

5. Het Nieuwmarkts werd gesproken van de Nieuwmarkt langs Boomsloot tot de Oude Schans, in de daartussen liggende straten en aan de andere zijde langs de Kloveniersburgwal en de Hoogstraat. Het platste Nieuwmarkts was te horen op de Nieuwmarkt bij de lappenkramen en op 't Kleereslootje.

'"Lapduyvels" noemden de zeventiende eeuwse Amsterdammers die kleerekramers, die nu ook al nagenoeg uitgestorven zijn, hoewel er nog altijd een paar lappekramen op de Nieuwmarkt staan.'

Het fatsoenlijke Nieuwmarkts werd gesproken in de textielwinkels op de Nieuwmarkt en door de bewoners van de genoemde grachten en straten. Vijftig jaar eerder kon men deze tongval nog in al zijn oorspronkelijkheid horen. Winkler vertelt het verhaal van een Nieuwmarktse winkelierster achter de toonbank die haar schaar nodig had om wat af te knippen, en riep: "Jung's, jung's! kom 's gau-w-en raik me de schaar!" Toen zei haar klant, een mevrouw uit de Kalverstraat: "Jufvrouw: wel nou, kom an! je het ommers g'n-een jonge-n-achter de toonbank", want de winkelierster had geen zoons, maar twee dochters. "Wel me liefe mins", antwoordde deze " 't sin m'n jung's, want out sin se nog niet!"

In de Bethaniënstraat, de Bethaniëndwarsstraat en in de Hoogstraat was volgens Winkler vroeger het Nieuwmarkts nog met matrozentaal vermengd, door de invloed van 't Oostindischhuis en van de talrijke matrozenkroegen met welluidende namen als "drie Oostinjevaarders", "Straat Sunda", "Straat Sumatra, " Straat Batavia", enz.

6. Het Zeedijks. Men sprak het op de Zeedijk en in de aangrenzende straatjes in het laatste stuk van de Warmoesstraat, de Scheiershoek, Gelderse kade, de Bantammerstraten en Schippersstraat. Het was Nieuwmarkts met veel zeemanstaal gemengd.

7. Het Bierkaais. De Bierkaai was een labyrint van steegjes en dwarssteegjes, gelegen in de vierhoek tussen Warmoesstraat, Oudekerksplein, Voorburgwal en Pijlsteeg, en daar sprak men de Bierkaaise tongval. De Bierkaai had nog een zeer oorspronkelijke bevolking. Het was een ruw volkje en vechtersbazen waren er volgens Winkler in overvloed. Hun tongval was zeer klankrijk, maar Winkler zag 'geen kans hem met letters af te beelden; men moet het horen uit de mond van de Bierkaaiers zelf'.

8. Het Komkommerbuurts werd gesproken in de Komkommerbuurt, het Weesperplein, op het Roeterseiland, Varkenseiland en Weesperveld, ten oosten van de Amstel achter de Prinsegracht. Het was verwant, maar toch nog goed te onderscheiden van 't zogenoemde "Noorsebossies".

9. Het Noordsebos of 't Noorsebossie strekte zich uit ten westen van de Amstel achter de Prinsegracht tot aan de Spiegelgracht. Een Noordsebosser zei: 'nau-w-ik weit wel dat vaaf m'l vaaf vaventwentig is' ('nu ik weet wel dat vijf maal vijf vijfentwintig is').

10. Het Leidschebuurts was achter de Prinsegracht van de Spiegelgracht tot de Leidschegracht in gebruik. De kinderen zongen er bijvoorbeeld als zij schommelden:

> 'Schoppe schoppe maaie,
> de brouit-ti kompt fan Laaie!
> Fan Laaie kompt 'e brouit'.

11. Het Jordaans. De Jordaan strekte zich uit tussen Prinsen- en Lijnbaangracht, van de Passeerdergracht tot de Lindengracht. De Jordaanse tongval onderscheidde zich heel duidelijk van andere Amsterdamse dialecten door: de Haarlemse *l* (dat is een 'dikke' *l*) en *n* (de *n* die de voorafgaande *a* doet klinken als de *a* in het Duitse woord *Mann*) en de *oi*- klank in plaats van *ui*. Het Jordaans was volgens Winkler platter Hollands en minder met Friese bestanddelen vermengd dan enig andere Amsterdamse tongval. Oorspronkelijk was het Jordaans een boerentongval; in het begin van de zeventiende eeuw was de zogenoemde Jordaan een dichtbevolkte buitenbuurt, waar tuinders en hoveniers woonden; die buurt werd in 1612 binnen de wallen van Amsterdam getrokken.

12. Het Fransepads. Dit werd gesproken op de Goudsbloemgracht, in de Goudsbloemstraat en Palmstraat en in de dwarsstraten en gangen daartussen, en in enige enclaves in de Jordaan, zoals: op 't Schone en op 't Vuile Weespad, 't Hof van Parijs en 't Fort van Sjaco. Het zogenoemde Franse Pad had, zo vertelt Winkler, vroeger een zeer slechte naam en de Fransepadse tongval kenmerkte zich door een rijkdom van woorden en uitdrukkingen uit de dieven- en bedelaarstaal. Maar in Winklers tijd waren 't Franse Pad, 't Hof van Parijs en 't Fort van Sjaco verdwenen; alles was er beschaafd en verbeterd en de oude eigenaardige tongval bestond ook niet meer. Het Franse Pad werd Willemsstraat; daar en ook in de Goudsbloemstraat en de Palmstraat en omgeving spraken ze inmiddels Haarlemmerdijks.

13. Het Haarlemmerdijks, dat van de Haarlemmersluis tot de Haarlemmerpoort en van de Zandhoek tot de Lindengracht gesproken werd, onderscheidde zich onder andere door de sterk rochelende (Haarlemse) uitspraak van de *g*. Het meest bijzondere kenmerk van de Haarlemmerdijkse tongval was de zware uitspraak van de lange *a*, die sterk naar de *oa* van Groningers, Geldersen, enz. overhelde. Tot Winklers verbazing won deze uitspraak hoe langer hoe meer veld in dat gedeelte van Amsterdam. De echte Haarlemmerdijkers hieden oorspronkelijk de *a* in woorden als *maan*, *staan* enz. lang aan en dat wel geheel op dezelfde toon als waar mee ze de a begonnen, 'terwijl andere Nederlanders in den regel de stem aan 't einde iets laten dalen bij 't uitspreken der lange *aa* en dus met zuivere *a* beginnen en met een korte, toonlooze *e* eindigen; b. v. *ma-en* of *maa-en*, snel uitgesproken, terwijl de Haarlemmerdijkers *ma-an* of *maa-an*, bijna *moa-an* zeggen.'

'Dat ook vreemdelingen reeds voor lange tijd opmerkten dat de Haarlemmerdijkse Amsterdammers er een eigen uitspraak op na hielden,' vervolgt Winkler, 'bewijst het feit dat men in Friesland gewoon is te zeggen van iemand die een gemaakt en onnatuurlijk Hollands of boekentaal spreekt: 'die spreekt Hooghaarlemmerdijks'.'

14. Het Nieuwendijks. Deze tongval strekte zich uit langs de Nieuwendijk, oostwaarts over de Haringpakkerij en het Damrak, tot de Warmoesstraat, van de Dam tot de Oude Kerk, en westwaarts langs de Heren- en Keizersgracht, van de Leliegracht tot de Brouwersgracht, en behoorde dus tot een van de meest verspreide tongvallen van Amsterdam. Het kenmerkte zich door een Noord-Hollandse kleur en door het rekken van de korte klinkers. Men sprak er (en schreef er zelfs) van *Raamskooi* voor *Ramskooi* (in Winklers tijd te zien op het naambordje op de hoek van die straat), van *Kaaleferstraat* voor *Kalverstraat*, van *Haarelemmerdei-ik* voor *Haarlemmerdijk*, enz.

Deze tongval sprak Vondel; daarom kwam hij ertoe om in zijn *Gijsbrecht van Aemstel* verzen te maken als het volgende:

En vlughten haestigh langs de *Haerelemmer* dijck.
Terstond vermeesteren de *Haerelemmer* poort,
Hij *sellef* was de voorste om *elleck* moet te geven.
En 't *heerelijck* gebouw sagh branden lichter laegen.

15. Het Kalverstraats, de tongval van 't hartje van Amsterdam en door Winkler als het beste en welluidendste Amsterdams aangemerkt. Het strekte zich uit in de lengte langs de gehele Kalverstraat, van de Dam tot de Munttoren; voorts westwaarts langs Voor- en Achterburgwallen en Singel, en ook langs een goed deel van de Heren- en Keizersgracht, waar 't natuurlijk "zeer fatsoendelijk" gesproken werd en vermengd was met de fraaie "expressies" die de "elegante" wereld eropna hield. Bij bejaarde heren, die op dit gedeelte van de Heren- en Keizersgracht waren geboren en opgevoed, hoorde men nog duidelijk het echte Kalverstraats. Oostwaarts strekte het Kalverstraats zich uit langs 't Rokin, de Nes en de Fluwelen Burgwal, maar het nam in de dwarsstraten en stegen tussen Nes en Voorburgwal reeds een Bierkaaise kleur aan.

16. Het Gebed-zonder-ends werd gesproken in de dwarsstraten en stegen tussen Nes en Voorburgwal. Winkler noemt geen enkel kenmerk van dit dialect.

17. Tussen het Kalverstraats en 't Nieuwendijks in was voor Winklers tijd nog een andere tongval te horen en wel op de grote Vismarkt. Van die Amsterdamse viswijventongval geeft Bredero een proefje in zijn *Moortje.* Dat was in 't begin van de zeventiende eeuw en twee eeuwen later was die taal nog bijna dezelfde.

Inmiddels bestond zij niet meer; de hele Vismarkt, met al haar schilderachtige oorspronkelijkheid was verdwenen.

18. Het Botermarkts. Men sprak het van de Munttoren tot de Blauwbrug (Reguliersbreestraat, Botermarkt, Amstelstraat, Halvemaansteeg, Reguliersdwarsstraat, Utrechtsche straat, met alle dwarsstraten en stegen). Deze tongval was het meest met het Kalverstraats verwant, maar hij was platter. Zo zeiden de Kalverstraters *boter* en *schotel,* maar de Botermarkters *botter* en *schottel.* Daarom zeiden de Kalverstraters als iemand plat sprak: 'Hè, da' s nou recht op z'n Bottermarks!'

19. Het Duvelshoeks. Dit was (wás – ook hier is al veel veranderd) een dialect waarvan men zei dat de 'duvel' zelf 't niet verstaan kon. De Duivels- of Duvelshoek was een labyrint van stegen en dwarsstegen, gelegen tussen de

Reguliersbreestraat, Reguliersdwarsstraat en Vijzelstraat. Het Duvelshoeks was 'het Botermarkts in zijn platste platheid, doormengd met tal van woorden uit de dieven- en bedelaarstaal, uit het Mofs en Koeterwaalsch van de kermisgasten, negociants, nomades, colporteurs, vagebonds, chevaliers d'industrie, Duitse kwakzalvers, Luikerwaalse toverlantaarn- en rarekiekvertoners, Keulsche potten- en kannewijven, Franse goochelaars, rattenvangers en "verdrijvers van wandgedierten", Savooise lieremannen, orgeldraaiers en marmottejongens, Italiaanse schoorsteenvegers, tot verlopen en verwaaide Duitse en Brabantse studenten incluis, die er alle hun verblijf hielden en er te zamen een Duvelshoeks jargon brabbelden.'

Bij de opsomming van alle deze bovenstaande Amsterdamse tongvallen moet men in aanmerking nemen, dat dit alles merendeels op toestanden betrekking had van vóór Winklers tijd: 'Veel van het hoekige en puntige is in onze eeuw onder de vijl van de moderne beschaving en centralisatie verdwenen. Daarover mogen politici en filantropen juichen, maar oudheidkundigen en minnaars van het schilderachtige volksleven betreuren het'.

Het is een indrukwekkende lijst, die Winkler ons hier voorzet. Maar het is jammer dat we zo weinig voorbeelden krijgen van klanken of woorden die deze verschillende buurtgebonden dialecten karakteriseren.

Over het verschil tussen het Kattenburgs en het Haarlemmerdijks kunnen we ook het een en ander vinden in een samenspraak tussen Haarlemmerdijkers en Kattenburgers, geschreven door J. van Lennep. De Kattenburger zegt daarin bijvoorbeeld *eui* waar de Haarlemmerdijker *oi* zegt: *leuizig, deuizend* tegenover *loizig, doizend (luizig, duizend)*.

In de *Katholieke Encyclopaedie* (tweede druk, Amsterdam/Antwerpen 1949, deel 2) beschrijft de dialectoloog A.A. Weijnen het dialect van Amsterdam. Ook hij noemt de negentien dialecten van Winkler en stelt dat er anno 1949 nog lokale dialectverschillen zijn, zoals Kattenburgs, dat in sommige woorden nog *sk* voor *sch* heeft. En Haarlemmerdijks: dat spreekt bijzonder diep in de keel en zegt *oit* voor *uit, chrout* voor *groot.* Vervolgens het nog zeer levende Jordaans, met *laan* en *vaaf* voor *lijn* en *vijf.* Ook is er nog Nieuwendijks met een sterke Noord-Hollandse kleuring; er wordt lijziger gesproken. 'Daarnaast brengt meer beschaving meer verhollandsing mee; een heel ander

dialect is daarom het Kalverstraats.' En: 'Een opvallende Amsterdamse eigenaardigheid is de verstemlozing van *v* en *z*.'

Uit Winklers gegevens komt duidelijk naar voren dat het Amsterdams al eeuwen in ontwikkeling is en steeds weer gevoed wordt door vreemde invloeden. Deze invloeden worden tegenwoordig ook veelvuldig door jongeren gebruikt in de ontwikkeling van een eigen jongerentaal: straattaal. Hierover handelt het volgende hoofdstuk.

6. Met andere woorden: straattaal in Amsterdam

Van smurfentaal naar straattaal

Het taalgebruik in Nederland staat bol van de Engelse invloeden, wat alom zichtbaar en hoorbaar is. We bestellen zonder erbij na te denken *milkshakes*, lezen *magazines*, reageren op een vacature voor een *management assistant* en de grote Hollywoodproducties worden over het algemeen niet nagesynchroniseerd. Een belangrijke rol vervult het Engels ook in het taalgebruik van jongeren. Maar vooral in de grote steden is meer te beleven op het gebied van jongerentaal. Daar hebben vele jongeren een meertalige variant tot hun beschikking die bekend staat als *straattaal*. Straattaalsprekers maken niet alleen gebruik van heel veel Engelse woorden en uitdrukkingen, maar ook van zogenaamde minderheidstalen. In Amsterdam is het Surinaams erg populair. Straattaal kan daar gezien worden als een mix van voornamelijk Nederlands, Engels en Surinaams.

Een couplet uit het nummer *Jongens* van de meidenformatie *Odie3* uit 1997 geeft een idee van straattaal:

Jongens jongens in de zaal
Luister hier naar mijn verhaal
Alleen maar lopen en niets doen
En maar djaffen met je poen (jongens)
Zaktelefoon en beeper op zak
En verhaaltjes over smatjes die je hebt genakt

(*Djaffen* is Surinaams voor *opscheppen*, *smatjes* zijn *meisjes* en *nakken* betekent hier zoveel als *scoren*, ofwel *seks hebben*).

Voor straattaal is vooral de laatste jaren aandacht ontstaan, aanvankelijk onder de noemer *smurfentaal*. Allochtone jongeren zouden in een even onbegrijpelijk taaltje praten als smurfen, die altijd en eeuwig *een smurf gaan smurfen*. Het taalgebruik van de jongeren kenmerkt zich door allerlei buitenlandse woorden, die zij zouden gebruiken omdat zij niet bekend zijn met de Nederlandse vormen. De kritiek richtte zich dus op hun slechte beheersing van het Nederlands.

De berichtgeving van toen is echter wat ongenuanceerd. Om een goed beeld te krijgen van wat straattaal nu eigenlijk is, moeten hierbij enkele kanttekeningen geplaatst worden, waardoor de negatieve houding en eventuele angst voor taalverval weerlegd kunnen worden. Om te beginnen blijken straattaalsprekers de Nederlandse taal goed te beheersen. Juist om te kunnen experimenteren en spelen met taal, is een goede fundering noodzakelijk, die in dit geval gevormd wordt door het Nederlands. De sprekers zijn op een creatieve manier met taal bezig en gebruiken de 'vreemde' woorden niet omdat zij de Nederlandse vormen niet kennen. Zij weten wel dat *sma* in het Nederlands 'meisje' is en dat 'Hoe gaat het?' de uitdrukking is waarvoor zij zelf *Fa waka?* gebruiken, maar deze Surinaamse varianten klinken stoerder, leuker of hebben net iets meer impact.

Straattaal doet dus geen dienst als vluchtroute voor jongeren met een geringe kennis van de Nederlandse taal. Dit wordt nog eens bevestigd door het feit dat niet alleen jongeren met een andere moedertaal dan het Nederlands straattaal gebruiken, maar ook van huis uit Nederlandstalige jongeren. Straattaalsprekers komen door hun contacten met en binnen etnisch gemengde groepen in aanraking met andere culturen en andere talen, waardoor zij mogelijkheden zien hiervan een en ander over te nemen. Dit is overigens niet slechts iets van de laatste jaren. De term straattaal mag dan

nieuw zijn, het combineren van verschillende talen (en stijlen) is geen recente uitvinding. In de jaren tachtig ontwikkelden hiphoppers in Nederland al een eigen omgangstaal, waarin *slang* (Engels/Amerikaanse jongerentaal), Nederlands en Surinaams voorkwamen. Dit deden ze naar Amerikaans voorbeeld, waarin *slang* gecombineerd werd met elementen uit de zwarte taalgemeenschap en vooral invloeden uit de getto's hoorbaar waren.

Selecteren en combineren

Amsterdam kan met recht een multi-etnische samenleving worden genoemd, waar interetnische contacten geen uitzonderingen zijn. De stad telt ruim 730.000 inwoners, waarvan meer dan een derde wordt gerekend tot een etnische minderheidsgroep. Dat wil zeggen dat van een op de drie inwoners, of van een van hun ouders, Nederland niet het geboorteland is. Voor jongeren tot 18 jaar is zelfs een percentage berekend van 65. De grootste minderheidsgroep wordt gevormd door Surinamers, die bijna tien procent van de gehele Amsterdamse bevolking voor hun rekening nemen. Op redelijke afstand worden zij gevolgd door respectievelijk Marokkanen, Turken, Antillianen en Ghanezen en door nog vele, kleinere etnische groepen. Om een beeld te geven van de verscheidenheid: in totaal herbergt de stad 173 verschillende nationaliteiten. Niemand, maar vooral de jongere generatie niet, kan om deze diversiteit heen, die zowel op straat als op school terug te vinden is. Jongeren ontmoeten elkaar, spreken elkaar en beïnvloeden elkaar.

Jongeren besteden over het algemeen veel tijd aan *impression management*. Zij doen hun uiterste best om een zo gunstig mogelijke indruk te maken op anderen en stellen zich de vraag op welke manier zij dit doel kunnen en willen bereiken. Zij gaan op zoek naar een stijl, die duidelijk kan maken wie zij zijn en wat zij willen én naar de middelen die bij kunnen dragen aan de praktische uitwerking hiervan. Een geschikte houding moet gecombineerd worden met een goed imago. Daarbij kunnen Diesel-broeken (of misschien beter van het Waterlooplein?), T-shirts van populaire bands, Puma-schoenen, sieraden, piercings, opvallende tatoeages of de nieuwste mobiele telefoon van Motorola van dienst zijn. Maar stijl uit zich niet alleen in zichtbare vormen en indruk wordt niet slechts gemaakt met materiële goederen. Taal is hier ook een uitermate geschikt middel voor.

In de loop der jaren zijn allerlei beschrijvingen gemaakt die zich toespit-

sen op het typische taalgebruik van bijvoorbeeld studenten, yuppen, soldaten en ambtenaren. Een verzameling mensen wordt hierin steeds onder één noemer geschaard, omdat ze zouden voldoen aan bepaalde culturele en talige kenmerken. Ook jongeren zijn in deze reeks een zeer geliefde groep gebleken. Maar of het nu gaat om yuppen, soldaten, ambtenaren of jongeren, altijd moet voorzichtig worden omgesprongen met het toekennen van karakteriserende kenmerken. Het gevaar voor stereotypering ligt op de loer. Dé jongerentaal (en datzelfde geldt voor de andere taalvarianten) bestaat niet. Jongeren maken deel uit van verschillende groepen en subgroepen, naar gelang hun voorkeuren, interesses en leeftijd. Door het combineren van verschillende taalelementen ontwikkelen ze een eigen manier van spreken, in het geval van straattaal een meertalige vorm.

Maar omdat niet alle contacten die iemand erop na houdt even hecht of even vertrouwd zijn en het contact met sommigen frequenter is dan met anderen, is er geen sprake van een vaste verschijningsvorm. Het taalgebruik van vrienden onder elkaar kan heel creatief en specifiek zijn, maar hoe verder de gesprekspartners verwijderd zijn van de *ingroup*, hoe minder straattaal zal dienen als conversatiemiddel.

Wie, waar, wanneer

Straattaal wordt gesproken door jongeren onder elkaar: op school, op straat, tijdens het uitgaan of aan de telefoon. Hierdoor behoort het tot de informele leefwereld van de sprekers, wat ook blijkt uit enkele omschrijvingen die zij zelf van straattaal geven: 'jongerenomgangstaal', 'de taal die jongeren verstaan', 'hoe jongeren met elkaar praten', 'de taal van jongeren onder elkaar' en 'de taal die vrienden spreken en ouders niet kunnen verstaan'. Zodra ze met elkaar in gesprek gaan, schakelen de sprekers hier haast automatisch op over.

Hoewel dit duidt op een zekere mate van onbewust gebruik, bestaat er toch ook duidelijk een bewustzijn wanneer straattaal juist *niet* te gebruiken. Ouders en leraren worden doorgaans bijvoorbeeld uitgesloten van deelname. Straattaal maakt blijkbaar een wezenlijk onderdeel uit van de groepsculturen waarin de sprekers zich begeven.

Zoals gezegd vormen niet alle sprekers samen één groep. Naast de verschillende kenmerkende eigenschappen van straattaal die hier besproken

worden, bestaan er uiteraard allerlei onderlinge verschillen tussen sprekers. Er zijn sprekers die er een groot vocabulaire op na houden en sprekers die slechts een handjevol woorden kennen. En niet iedereen spreekt straattaal al even lang. Sommige jongeren gebruiken het vanaf het begin van de middelbare school, anderen zijn er al eerder mee begonnen, terwijl weer anderen er pas op latere leeftijd mee in aanraking komen. De één heeft het min of meer vanzelfsprekend geleerd van oudere broers of vrienden, de ander neemt het van klasgenoten over.

Bovendien lijkt er een verschil te bestaan in het straattaalgebruik van jongens en meisjes. Jongens gebruiken meer straattaal dan meisjes. Het taalgebruik van de eersten wordt daarbij door beide seksen bestempeld als grover dan dat van meisjes. Van jongens wordt gezegd dat ze indruk willen maken op hun vrienden en vooral ook op meisjes en daarom veel straattaal gebruiken. Hun vrouwelijke leeftijdgenoten spreken het niet zozeer om stoer te doen, maar eerder omdat ze het 'gewoon leuk' vinden (een reden die toch ook door jongens wordt aangedragen). Andere redenen die zowel door jongens als meisjes worden genoemd voor het gebruik van straattaal zijn, dat het beter uitdrukking kan geven aan wat ze willen zeggen, dat het meer impact heeft dan het Nederlands en dat het soms nog gebruikt kan worden als geheimtaal. En zoals gezegd is het voor velen een gewoonte geworden.

Meest gebruikte woorden

Tot de meest gebruikte straattaalwoorden behoren *doekoe, fa waka, sma* (Surinaams voor respectievelijk 'geld', 'hoe gaat het?' en 'meisje') en *chick (slang* voor 'meisje'). Hoewel straattaal voortdurend aan verandering onderhevig is, zullen woorden die zo ontzettend veel gebruikt worden niet snel uit het straattaalvocabulaire verdwijnen. Volgens een straattaalspreekster heeft *doekoe* het gebruik van 'geld' zelfs helemaal vervangen: '*Doekoe* gebruik ik standaard [in straattaal ook veel gehoord met als betekenis 'vanzelfsprekend']. Ik heb het nooit over geld, maar vraag altijd *Heb je doekoe?*' Hetzelfde geldt voor *fa waka*. 'Ik vraag aan al mijn vrienden *Fa waka?*, ook aan mijn vrienden die geen straattaal gebruiken.'

Taalkundige René Appel zegt in het *Noordhollands Dagblad* van 24-3-2001 van mening te zijn dat een woord als *doekoe* het zelfs zal schoppen tot de Van Dale! Dat de bekendheid van dit woord zich niet alleen beperkt tot

straattaalsprekers kunnen we hier inderdaad bevestigen. Op internet prijkt het al in een woordenlijst met de nieuwste turbo- of jongerentaal, naast andere straattaalwoorden zoals *jonkoe* (Surinaams voor 'joint') en *law* (Surinaams voor 'gek', maar heeft daarnaast ook een positieve betekenis: 'tof'). *Doekoe* kan nu al bijna zonder uitleg gebruikt worden naast andere populaire geldbenamingen als *poen* of *cash*.

De Rotterdamse rapper Def Rhymz heeft overigens een groot aandeel gehad in de verspreiding van 'doekoe' over Nederland. Zijn gelijknamige nummer belandde in 1999 op de eerste plaats in de Nederlandse hitlijsten:

Iedereen houdt van doekoe
Iedereen houdt van geld
Maar geld maakt niet gelukkig
Maar mijn vriend Def Rhymz wel

Nu zijn niet alle woorden in dezelfde mate geschikt om overgenomen te worden uit andere talen. Zo kan een onderscheid gemaakt worden tussen inhoudswoorden en functiewoorden. Inhoudswoorden (zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden, werkwoorden, bijwoorden) hebben een betekenis die refereert aan een sociale en een culturele context. Ze beschrijven een onderdeel van de leefwereld van de spreker.

Functiewoorden daarentegen hebben niet een dergelijke betekenis, maar worden gebruikt om structuur aan te brengen in een zin, zoals lidwoorden en voegwoorden. Door *de* of *het* te gebruiken in plaats van *een*, kan een spreker eenvoudig aangeven of hij of zij spreekt over een bepaald(e) persoon of voorwerp, of dat een willekeurig iets of iemand bedoeld wordt. Maar deze lidwoorden laten niets los over de aard van de persoon of het voorwerp. Zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden doen dit wel, zeker als ze met elkaar gecombineerd worden. Het kenmerkende van straattaal zit hem dan ook in het gebruik van specifieke, vaak niet-Nederlandse inhoudswoorden, die niet zonder meer door iedereen begrepen worden.

Engels

Engels speelt een zeer belangrijke rol op het straattaaltoneel, wat het ook doet in andere vormen van jongerentaal. Het Engels is een toegankelijke taal, waarmee jongeren niet alleen op school in aanraking komen, maar veel meer nog buiten school: via televisie, internet, muziek, tijdschriften en andere media. Door dit enorme aanbod zijn jongeren hier snel op de hoogte en zijn zij, behalve in het standaardtaalgebruik, ook thuis in het hedendaagse *slang*. Voor taal geldt blijkbaar hetzelfde als voor film, muziek en mode: dat wat overzee populair is, is dat vaak in *no time* ook in Nederland. Uiteraard moeten hierbij ook de trends goed in de gaten gehouden worden, want voor je het weet, loop je achter de feiten aan.

Sommige Engelse woorden en uitdrukkingen vinden vaste grond in Nederland. Ze worden door 'anderen' (degenen die geen jongeren- of straattaal spreken, volwassenen) overgenomen en raken wijder verspreid. *Shit* en *cool* zijn hier duidelijke voorbeelden van. De oorspronkelijke gebruikers zetten deze woorden daardoor niet direct buitenspel, maar gaan wel op zoek naar nieuwe varianten, die de exclusiviteit van hun taalgebruik kunnen waarborgen. De mogelijkheden hiervoor zijn divers. Niet alleen kunnen woorden letterlijk worden overgenomen, zowel qua vorm als qua betekenis, ook kunnen ze een andere betekenis krijgen, een verandering aan de vorm ondergaan of vertaald worden naar het Nederlands. Aan woorden of uitdrukkingen als *chick* ('meisje'), *dope* ('te gek') en *the bomb* ('te gek'), ontleend aan het Engelse *slang*, wordt hier niet gesleuteld. Maar met Engelse werkwoorden moet bijvoorbeeld wel wat gedaan worden om ze gebruiksklaar te maken.

Door toevoeging van het Nederlandse werkwoordachtervoegsel *-en* ontstaat de mogelijkheid om ze voor alle personen in alle tijden te vervoegen. De Engelse infinitief *relax* wordt op die manier *relax-en*, waarna het bevel *Relax een beetje!* uitgesproken kan worden, iets *relaxed* kan zijn en *Ik relax* antwoordmogelijkheid is op de vraag wat iemand aan het doen is. Ook *chill-en* ('rust nemen, ontspannen') en *join-en* ('meedoen') zijn nu veelvuldig inzetbaar. Het door jongeren gebruikte *vet* is voorbeeld van een vertaling. Dit heeft niets van doen met plantaardige of dierlijke substanties, maar is afkomstig van het *slang*woord *phat/fat* (beide vormen worden gebruikt). Deze Nederlandse vertaling heeft de bijbehorende populaire bete-

kenis overgenomen en wordt gebruikt als *te gek*, of *heel erg*, zoals in *vet heftig* het geval is.

De populariteit van het Surinaams

Zoals gezegd heeft in Amsterdam het Surinaams een enorme invloed op straattaal. Andere minderheidstalen blijven hierbij ver achter, waarvoor geen eenduidige verklaring te geven is. In plaats daarvan moeten we kijken naar een aantal factoren die de populariteit van het Surinaams kunnen toelichten. Om te beginnen speelt de samenstelling van de Amsterdamse bevolking een rol. Surinamers vormen daarin de grootste groep allochtonen en hoewel zij niet allemaal voortdurend Surinaams zullen spreken, is de taal toch erg aanwezig en wordt deze door velen dagelijks gehoord.

Een andere reden die de vertrouwdheid met het Surinaams in de hand werkt, ligt in de oorspong van veel woorden. Een groot deel van de Surinaamse woorden is afkomstig uit het Engels en een minder groot, maar toch aanzienlijk deel, uit het Nederlands. Jongeren zijn over het algemeen goed bekend met de Engelse taal, en zoals gezegd beheersen straattaalsprekers ook het Nederlands goed. Surinaamse woorden zijn misschien niet altijd letterlijk te herleiden tot hun oorsprong, maar overeenkomsten in vorm en klank kunnen het overnemen in veel gevallen versoepelen. *Brada* bijvoorbeeld betekent 'broer' of 'vriend'. Het is duidelijk dat dit afkomstig is van het Engelse *brother* en het kan voor straattaalsprekers dan ook niet moeilijk te leren zijn.

Een derde factor van linguïstische aard is de structuur van veel Surinaamse woorden. Die bestaat vaak uit de opeenvolging van een medeklinker, een klinker, een medeklinker en weer een klinker, waarvan wordt gezegd dat sprekers er een voorkeur voor hebben. Straattaal kent hiervan verschillende voorbeelden, zoals *doekoe* ('geld'), *pipa* ('pistool'), *loesoe* ('weggaan') en *foto* ('stad'). Het gegeven dat ook jongerentaal een grote hoeveelheid van dergelijke woorden bevat *(mega, lullo, Suri* 'iemand van Surinaamse afkomst'), ondersteunt de betrouwbaarheid van de stelling. Echter, zonder onderkenning van een sociaal-culturele factor, is een verklaring voor de populariteit van het Surinaams in straattaal niet compleet. Deze factor betreft de attitude die leeft ten aanzien van sprekers en hun talen.

Dat jongeren vreemde taalelementen aan hun taalgebruik toevoegen is

niets nieuws, dat doen ze al sinds jaar en dag. Enigszins verwonderlijk lijkt het wel dat zij minderheidstalen benutten, aangezien deze talen over het algemeen geen hoog aanzien genieten. Maar zoals reeds gezegd vinden veel sprekers straattaal leuker dan 'gewoon Nederlands' of stoerder in gebruik. Alleen een aanvulling vanuit het Engels is blijkbaar niet genoeg. In plaats van een vorm van jongerentaal, waarin Engels en Nederlands gecombineerd worden, kiezen deze jongeren voor een variant met invloeden 'uit den vreemde', hier voornamelijk Surinaams. Het Surinaams biedt blijkbaar iets extra's.

Nu wordt van Surinaamse jongeren wel gezegd dat zij vaak de eersten zijn die trends waarnemen en neerzetten, dat ze toonaangevend zijn. Uiteraard is het voor jongeren heel belangrijk dat zij met de tijd meegaan. De trendgevoeligheid van deze Surinaamse jongeren zal dan ook positief gewaardeerd worden. Zij worden als stoer en hip beschouwd, waarna ook hun taalgebruik op die manier gewaardeerd wordt. In de ogen van straattaalsprekers heeft het Surinaams dus wel degelijk aanzien. Samengevat kan nu gezegd worden dat een woord, om opgenomen te worden in straattaal, moet voldoen aan een aantal eisen: het moet regelmatig gebruikt worden, het moet goed in het gehoor liggen, het moet lekker bekken en het moet een zekere uitstraling hebben. Het Surinaams komt in veel gevallen aan deze eisen tegemoet.

Verschillende Surinaamse straattaalwoorden en uitdrukkingen zijn de revue al gepasseerd en vele zouden nog genoemd kunnen worden. De woordenlijst die ik hier aan het einde geef, vormt slechts een klein deel van het grote geheel. Voor de Surinaamse werkwoorden geldt net als voor de Engelse, dat een verandering doorgevoerd moet worden, wederom door toevoeging van het achtervoegsel *-en* aan de hele werkwoordsvorm. Een voorbeeld hiervan is het Surinaamse werkwoord *djaf*, dat we al eerder tegengekomen zijn. In straattaal wordt het gebruikt als *djaffen*.

Maar werkwoorden kunnen ook een andere toevoeging krijgen. Zo kan *loesoe* in het Surinaams gebruikt worden in de betekenis van 'weggaan'. In straattaal echter wordt het Nederlandse werkwoord *gaan* toch nog toegevoegd, zodat *ik ga loesoe* ontstaat. Een andere combinatie van Surinaams met Nederlands is *de loko pakken*. Hiermee wordt gezegd dat de trein of metro genomen wordt. Ook Surinaamse zelfstandige naamwoorden krijgen een Nederlands tintje. Het Surinaams drukt het verschil tussen meervoud en

enkelvoud namelijk niet uit in de vorm van het zelfstandige naamwoord, het Nederlands doet dit wel.

Om deze woorden toch bruikbaar te maken in straattaal wordt er daarom een Nederlandse uitgang aan vastgeplakt. Daar waar het Surinaams *brada* gebruikt als enkelvoudige én meervoudige vorm, spreekt straattaal van *brada* en *bradas* (of *bradaz*). *Smatje* laat zien dat Surinaamse zelfstandige naamwoorden ook verkleind kunnen worden volgens Nederlands gebruik. De oorspronkelijke vorm hiervan is *sma*.

En ten slotte Nederlands

Uit het Nederlands dat in straattaal wordt gebruikt, kunnen ook enkele opmerkelijkheden worden gelicht. Net als andere Nederlandstalige jongeren, gebruiken straattaalsprekers veel woorden niet in hun oorspronkelijke betekenis. Dit kan leiden tot enige verwarring. De meeste mensen zullen er inmiddels wel aan gewend zijn, dat *wreed* niet enkel de betekenis heeft van 'gruwelijk', maar ook vaak in positieve zin wordt gebruikt. Nu geldt voor *gruwelijk* iets soortgelijks. Straattaal kent dit woord in de betekenis van 'tof' of 'cool'. Een *gruwelijke* film is dus niet eng, maar juist de moeite waard. En ook voor *erg* hetzelfde verhaal. Een andere manier om te zeggen dat iets gewaardeerd wordt, is de uitdrukking *het doet*. Bijvoorbeeld: *die cd van 2Pac, die doet echt*. Gaat het echter om een persoon, dan wordt het *hij* of *zij doet*.

Conclusie

Het mag duidelijk zijn dat straattaal een unieke mix is van taalelementen, gevormd en gebruikt door jongeren. Hoewel sommige woorden weliswaar bekend zijn bij een groter publiek, zoals we bijvoorbeeld gezien hebben voor *doekoe*, is straattaal niet voor iedereen toegankelijk. Door voortdurende verandering en vernieuwing wordt er een grens getrokken tussen sprekers en niet-sprekers, van wie sommigen van de laatste categorie niet altijd een rooskleurig beeld hebben van straattaal.

Toch is er geen reden tot paniek. Het Standaardnederlands is niet op sterven na dood. Al decennia lang leven in Nederland verschillende etnische groepen met verschillende talen naast en met elkaar, zonder dat er een algemeen gebruikte mengtaal is ontstaan. En overheid, scholen en andere

instanties maken nog steeds gebruik van het Nederlands als voer- en instructietaal. Daarbij is het met het Nederlands van de straattaalsprekers helemaal niet zo slecht gesteld als aanvankelijk werd aangenomen. En ten slotte: Nederland heeft met straattaal geen uniek fenomeen in handen.

Ook in andere landen bestaan meertalige vormen van jongerentaal. Zo spreken veel jongeren in grote Duitse steden een aardig mondje Turks, proberen blanke jongeren in Londen zich het London Jamaican eigen te maken en spreken jongeren in verschillende Afrikaanse landen mengtalen, gebaseerd op Afrikaanse en veelal (West-)Europese talen. Het ontwikkelen en in stand houden van een eigen jongerentaal kan nu eenmaal niet tegengehouden worden. Hoe dan ook zullen jongeren er altijd een eigen taalgebruik op na houden en in een meertalige samenleving kan dat een meertalige variant zijn. *No spang*!

Woordenlijst

Surinaams

Ik heb ervoor gekozen de Surinaamse woorden weer te geven zoals ze uitgesproken worden. Dit komt niet altijd overeen met de Surinaamse spelling, maar aangezien Surinaams allereerst gesproken wordt, lijkt dit me niet bezwaarlijk.

bankoe, vijftig gulden
barkie, honderd gulden
Bimre, Bijlmer
brada, broer
Damsko, Amsterdam
donnie, tien gulden
doekoe, geld
faja, schande, erg
fatoe, grapje
fa waka, hoe gaat het
foto, stad
ga loesoe, ga weg
law, tof, vervelend
loko pakken, metro, trein pakken

master, tof

mattie, vriend

no spang, maak je niet druk

osso, huis

pipa, pistool

pokoe, liedje

skitta, schijt, maakt niet uit

skoro, school

skotoe, smeris, juut

sma(tje), meisje

soetoe, trekje van een sigaret

stratie, straat

timer, wachten

tjawa, 25 gulden

wierie, wiet

Engels

checken, kijken, bekijken

chick, *chickies*, meisje

chillen, rustig aan doen, ontspannen

choken, blowen

chronic, wiet

dissen, iemand vervelen, stangen

dope, cool, te gek

fuck, verdomme, klote

(mee)joinen, meedoen

player, playboy, casanova

relaxen, rustig aan doen, ontspannen

shoppa, coffeeshop

spacen, onzin praten

'sup?, hoe gaat het (van: what's up?)

the bomb, tof, cool

Nederlands

erg, tof, cool

flex, goed, te gek

gruwelijk, tof, cool
het doet, het is goed, te gek
later, laterzz, doei
moeilijk, tof, cool
para, paranoïde, gek
standaard, vanzelfsprekend
stuk gaan om iets, hard lachen om iets

7. De houding ten opzichte van het Amsterdams van sprekers en niet-sprekers

Over de taal van Amsterdam zijn in de loop der eeuwen veel uitspraken gedaan. Hier volgt een aantal citaten uit werken van diverse auteurs. Hun woorden behoeven nauwelijks commentaar, ze spreken voor zich.

In 1650 publiceerde Vondel zijn *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste.* Het is een inleiding in het Nederlands ten behoeve van letterkundigen. Eerder werd hij al een paar maal geciteerd. Vondel zegt hierin iets over de positie van de opkomende eenheidstaal, maar ook over het Amsterdams van een oudere generatie: dat maakt volgens hem geen deel uit van het ideale Nederlands, toen nog *Nederduitsch* genoemd. Hier hebben we een vroege getuigenis voor het bestaan van verschillende talen in het Amsterdam van de tweede helft van de zeventiende eeuw en het zijn de 'lieden van goede opvoedinge' die de toon gaan aangeven wat het taalgebruik betreft. In Vondels woorden:

'Deze spraeck wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het Hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de maghtighste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken by lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite: want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelijck, en niet onderscheidelijck genoegh.'

Het is een merkwaardige geschiedenis, die waardering voor het Amsterdams. De sprekers van plat-Amsterdams staan er negatief tegenover. Maar

tegelijkertijd zijn ze zich vaak helemaal niet van hun dialectische eigenaardigheden bewust. Een mooi voorbeeld hiervan gaf Jo Daan in haar lezing 'Amsterdamse dialecten in het Verleden': 'Ik vroeg eens aan een Amsterdammer, wijzend op het dikste deel van mijn (of zijn) onderbeen: "Hoe noemt U dat?" "*Köt*", zei hij. Toen ik in een lach schoot omdat het er zo hardnekkig uitkwam, vroeg hij: "Hoe noemt U hem dan?" Toen ik antwoordde "Kuit", zei hij: "Maar dat is toch hetzelfde".'

Amsterdams als een Hollands dialect ligt dicht bij de standaardtaal en dat maakt het, zoals uit het volgende citaat blijkt, makkelijk om het af te leren.

'Maar op het gymnasium kwam daar weldra verbetering in. Een van de eerste dingen die hij zich bewust werd, was dat hij plat-Amsterdams sprak. Toen het eenmaal tot hem doordrong, was hij verbaasd en verrukt dat ze hem er zo weinig mee voor de gek gehouden hadden. Hij deed twee maanden zijn best het af te leren. Inderdaad deze vakantie was een keerpunt geweest. Hij werd niet meer geplaagd.' (W.F. Hermans, 'Electrotherapie'. In: *Moedwil en Misverstand.* Amsterdam, 1971)

Hiervoor kwam al ter sprake dat het dialect van de Jordaan opvallend was; van alle Amsterdamse dialecten is het het meest beschreven en bezongen. Ook in de literatuur vindt men over de taal van dat stadsdeel de meeste uitspraken. Johan Elsensohn en G.P. Smis geven echt waardeoordelen.

'Zoo slordig als de Jordaner met de taal omgaat, zoo nadrukkelijk is ie met het geven van bijnamen.' (Johan Elsensohn, *Arie Roman uit de Jordaan.* Amsterdam, 1930). 'De taal van de Jordaners is ruw. Ze voegen elkaar in twisten, maar ook voor de grap, de gemeenste woorden toe; ze bedoelen het echter zo kwaad niet.' (G.P. Smis, *Het Spionnetje*).

De redactie van de Wereldbibliotheek die *Het Spionnetje* uitgaf, voegde aan het eind van de roman een notitie toe: 'Onder de Nederlandse dialecten neemt het Amsterdams, en onder de Amsterdamse dialecten – Ter Gouw onderscheidde er niet minder dan negentien! – neemt het Jordaans zeker een opvallende plaats in. De bevolking van de wijk, die in 1612 binnen de wallen van de stad werd getrokken en daarvoor door hoveniers werd bewoond, heeft zich tot voor kort in verscheidene opzichten vrij zelfstandig weten te houden ten opzichte van de andere Amsterdamse bevolkingsgroepen. Ook in het dialect openbaart zich tot op heden dit afzonderlijke karakter. Het Jordaans is platter dan de overige dialecten van de hoofdstad.

Justus van Maurik eerst, later Isr. Querido en anderen hebben in hun romans en novellen een poging gedaan het dialect van deze buurt weer te geven. Wilde men dit natuurgetrouw doen, dan was een ingewikkeld systeem van lettertekens, waarover geen zetter hier te lande beschikt, vereist. De auteur van dit boek heeft getracht in de gewone lettertekens het dialect van de Jordaan, waar hij geboren en getogen is en dat hij van kindsbeen af heeft gesproken, zo natuurgetrouw mogelijk weer te geven, maar tegelijk zo dat de leesbaarheid er niet onder lijdt.'

In 1949 zei de dialectoloog A.A. Weijnen het keihard: 'Zowel in als buiten Amsterdam wordt het Amsterdamse dialect als iets minderwaardigs beschouwd.' (*Katholieke Encyclopaedie*, tweede druk). En het oordeel van de Amsterdammer Evert Werkman is in 1966 niet positiever: 'Amsterdammers onderscheiden zich van andere Nederlanders in het bijzonder doordat zij Amsterdams spreken. Dat schijnt nogal voor de hand te liggen, maar de stelling is niet houdbaar. Er zijn duizenden Amsterdammers die gewoon algemeen beschaafd Nederlands spreken, al dan niet met een licht Brabants, Gronings, Fries of Overijssels accent. Er zijn Amsterdammers die zich weliswaar van de Nederlandse taal bedienen, doch die zich gemakkelijker zouden kunnen uitdrukken in het Duits, het Hongaars, het Pools of het Tsjechisch. Ze denken dan wel in hun moedertaal. Er zijn er onder hen die al vele jaren een Nederlands paspoort hebben, nergens anders meer zouden willen wonen dan in Amsterdam, maar nog over alle werkwoordvervoegingen struikelen. "Dat khan dok ja alleen mhar ien Amsterdam passieren," zeggen ze zelf en ze hebben gelijk. Maar dat alles neemt natuurlijk niet weg dat er duizenden, tienduizenden Amsterdammers zijn die wel degelijk Amsterdams spreken en dat beschouwen als hun moedertaal. Dat laatste is een beetje overdreven. Ze spreken alleen een dialect en dat is bepaald geen erg welluidend dialect. Dat laatste kan men trouwens luidkeels midden op het Leidseplein beweren zonder moeilijkheden te krijgen met de autochtone bevolking. Het is gewoon zo: Amsterdams is lelijk.' (Evert Werkman, *Leer mij ze kennen... de Amsterdammers*. Leiden, 1966.) Het interessante van Werkman is dat hij aandacht heeft voor het bijzondere karakter van de Amsterdamse samenleving.

Het negatieve oordeel betekende dat er ook Amsterdammers zijn die zich schamen voor hun taal, die waren er vroeger en zijn er nu nog. De volgende citaten spreken voor zich.

Jacob van Lennep voert in zijn roman *De Lotgevallen van Klaasje Zevenster* uit 1866 plat-Amsterdams sprekende lieden op. Erg verfijnd is de weergave van het dialect niet, maar interessant is wel hoe Klaasje zelf over haar taal dacht. Klaasje Zevenster schaamde zich voor haar Jordaanse dialect: Klaasje wordt gecorrigeerd omdat ze zegt: "Hoe meent **u** dat?" Zelf vindt ze *gij* te stijf, "Of", ging zij voort, "zooals ik als kind dikwijls hoorde" – en hier deed de herinnering van de met moeite afgeleerde Jordaantaal haar een weinig kleuren – "hoe meent uwee dat?" (Jacob van Lennep, *De Lotgevallen van Klaasje Zevenster.* Leiden z.j. [1866]).

Een eeuw later is er nog niet zoveel veranderd. 'Mijn vader wilde niet weten dat hij uit de Jordaan kwam. Ik herinner me wandelingen langs de grachten met hem en uitvoerige beschrijvingen van huizen en kerken, want hij was een echte kenner van de stad, maar de Jordaan gingen we niet in. Waarschijnlijk was hij er trots op dat hij zich, na zeven generaties Jordanezen, als eerste uit de ellende en armoe omhoog geleerd had naar het welvarende Amsterdam-Zuid. Hij zal als kind wel een Jordaans accent gehad hebben, maar daar was niets meer van te horen. Tot zijn grote afschuw werd dat Amsterdamse accent dat hij zo goed had afgeleerd, plotseling populair in de jaren vijftig.' (Jaques Klöters, *Bij ons in de Jordaan.* Amsterdam, 2001).

Maar ondertussen veranderde er toch wel het een en ander en iemand als Jo Daan, die met het boekje *Hij Zeit wat* de eerste was die een samenvattend werk over de Amsterdamse volkstaal schreef, zag de toekomst van het Amsterdams in 1975 als volgt (*Onze Taal* 44 (1975)): 'Misschien is Amsterdam doorgegaan met gezag voor zijn taal op te eisen en is Amsterdam in sterkere mate een statussymbool geworden. Ik zie sommige lezers verontwaardigd hun pen grijpen om een stuk te schrijven over de dwaasheid van deze veronderstelling. Het is minder gek dan u denkt; vergeleken bij een halve eeuw geleden is de uitspraak van de *aa* in het zogenaamd Algemeen Beschaafd minder van de Amsterdamser gaan afwijken, evenals de uitspraak van *ei/ij* en *ui*.'

Henriëtte Schatz moest enerzijds proefondervinderlijk vaststellen dat de plat sprekende Amsterdammers weinig waardering konden opbrengen voor

het dialect en anderzijds dat er buiten Amsterdam een groeiende waardering kwam:

'De hier beschreven peiling van de mening van Amsterdammers over het hoofdstedelijke dialect maakt wel duidelijk dat zelfs nu, in de tolerante jaren tachtig, het Plat Amsterdams door de Amsterdammers zelf nog steeds niet erg hoog wordt aangeslagen. Dit negatieve beeld van het Amsterdamse stadsdialect is echter in tegenstelling met een bepaald soort prestige dat het Amsterdamse dialect zich in de rest van Nederland heeft verworven.' (Henriëtte Schatz, *Lik op stuk*, 91).

Ook hoorde men van niet-Amsterdammers wel negatieve geluiden en daarbij speelde rivaliteit tussen de grote steden en afgunst ook een rol.

In het volgende citaat is beslist zo'n niet-Amsterdammer aan het woord: 'Amsterdammers vinden dat ze Algemeen Beschaafd Nederlands spreken. Ze gebruiken eigenaardige achtervoegsels als 'weet je wel'. Ze hebben het over 'Mij eige' of over 'normalíter'. Het verschil tussen *kunnen* en *kennen* is niet bepaald gemeengoed. En van simpele grammatica als 'hij heeft' maken veel Amsterdammers: 'Hij heb'. Neem daarbij de A die als een Ao klinkt, en het wordt langzaam duidelijk dat Amsterdammers toch niet zoveel affiniteit hebben met het Algemeen Beschaafd Nederlands.

Zelfs de gegoede Amsterdammers zijn niet helemaal op de hoogte van het verschil tussen een F en V, een S en een Z (een hypercorrectie van de al te vette F en S van de volks-Amsterdammer). Maar ga niet lachen als een Zuid-Amsterdammer je om de 'zuiker' vraagt of je aan de 'televoon' roept (Wim Sonneveld had hier een 'gènige' persiflage op, net als op bijna elk ander type Amsterdammer). En maak niet de fout deze 'elitaire' Amsterdammer te confronteren met de alles ontmaskerende taaltest. Vraag niet of hij de zin uit de bekende televisiereclame voor het bekende Franse kaasje wil nazeggen: *C'est vrai, c'est frais.* Als de Amsterdammer in kwestie het mopje kent, is de sfeer verpest. En als deze persoon in volle onwetendheid iets uitstamelt als *Sjèh fffrèh, sjèh vvvrèh,* en u kunt een glimlach niet bedwingen, dan kunt u een vriendschap voor het leven hoogstwaarschijnlijk vergeten.

Ook zeer bijzonder is de uitspraak van de Amsterdamse N. Deze lijkt het meest op de Spaanse N in mañana (spreek uit: manjana). Als je wilt oefenen in het Amsterdamse accent, zeg dan een paar keer achter elkaar: 'Hans Kasjan is de man die alles kan.' Zeg er dan nog 'weet je wel' achter, en je klinkt

als een rasechte Mokummer. Sjèèker weete.' (Michiel Haans (eindred.), *Dat zijn nou typisch Amsterdammers. Gids voor Xenofoben.* Leiden, 1996).

Heropleving van het Amsterdams? Dialectrenaissance?

In de jaren zeventig bespeurde men in Nederland en ook in de omringende landen plotseling weer een hernieuwde belangstelling voor de eigen taal en cultuur. Men spreekt in dit verband graag van 'dialectrenaissance'. Voor het verschijnsel werden verschillende verklaringen gegeven. Het wegvallen van de Europese binnengrenzen, de toenemende mobiliteit, de invloed van de massamedia en de als maar dichterbij komende eenheid van Europa, verschijnselen die we nu graag samenvatten onder de noemer 'globalisering', maakten de mensen bang en wierp ze als het ware terug op de vervagende en verdwijnende eigen vertrouwde, kleine en overzichtelijke wereld. De grote belangstelling voor lokale en regionale geschiedenis, het stamboomonderzoek en de herleving en heruitvinding van oude volksgebruiken waren daarvan ook uitingen.

Een heel andere verklaring, althans voor de 'dialectrenaissance', is dat de dialectspreker echt tweetalig is geworden en zich in de standaardtaal veel zekerder is gaan voelen. Zijn dialect vormt geen bedreiging meer, teruggedrongen als het was naar domeinen als de kleine huiselijke kring, de club, soms de werkkring. Hij kon zich de luxe permitteren zich ermee bezig te houden. Maar zoals met zoveel zaken het geval is, alles hangt met alles samen. In de jaren zestig veranderde er heel veel in de Nederlandse samenleving. De zeden werden losser, we werden democratischer en dat uitte zich in mode, haardracht, omgangsvormen – denk maar aan het verdwijnen van de beleefde aanspreekvorm *U* – en onze goed verzorgde standaardtaal, bij voorkeur *ABN* (Algemeen Beschaafd Nederlands) genoemd, ging met die mode mee. De briefstijl bijvoorbeeld veranderde en werd informeler en het gesproken *ABN*, dat lange tijd nauw in de pas liep met haar geschreven zuster, maakte zich hier meer los van. 'Onze taal verloedert' was een veelgehoorde klacht. De taalgebruikers werden toleranter, ook ten opzichte van elkaars accenten.

Het Amsterdams en in zekere zin ook de dialecten van Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Leiden, die allemaal dicht bij de standaardtaal liggen, kwamen er als het ware nog dichterbij. Want werd de wat meer diftongische uit-

spraak van de lange *oo* en *ee*, de bijna onstuitbare opmars van de verstemlozing van *v* en *z* tot *f* en *s*, om slechts een paar voorbeelden te noemen, niet normaal gevonden? Het waren en zijn nog steeds typische kenmerken van het plat-Amsterdams. De populariteit van het Amsterdams deint mee op de golfslag van de mode. Nog niet zo lang geleden trok het Amsterdamse Volkstoneel van Bep en Beppie Nooy in het hele land volle zalen, met stukken als *De Jantjes*, *Bleke Bet* en *Rooie Sien*. Nu bezoekt men massaal de film over het leven van de volkszanger André Hazes.

Dat de situatie voor de dialecten veranderd is, blijkt wel heel duidelijk in de wereld van het cabaret, waarin Herman Finkers, met een zwaar Twents accent en onvervalst Twentse humor, ook in Amsterdam volle zalen trekt; zijn streekgenoot Henk Elsink waagde zich daar in de jaren zestig en zeventig niet aan. Hij sprak een van oostelijke eigenaardigheden ontdaan Nederlands, een beetje Amsterdams gekleurd – zo hoorde dat toen. En in de popmuziek is het niet anders.

Opvallend is overigens wel dat, waar elders de 'dialectrenaissance' de dialectsprekers zelf actief maakte en een stroom van boeken in en over dialect tot gevolg had, de Amsterdammers passief blijven. Een Leids dictee, Haagse Harrie, de Rotterdamse nachtburgemeester Jules Deelder – Amsterdam heeft niets vergelijkbaars. Het Jordaancabaret en het Amsterdamse lied zijn er nog, maar dat zijn bijna gevestigde instituten. Via de eigen tv-zender, AT 5, komen echte Amsterdammers in reportages geregeld aan het woord, maar anders dan bij regionale radio- en tv-stations 'in de provincie' is er geen speciale aandacht voor plat-Amsterdams. Het is er gewoon en daarom is het geen probleem.

8. Alfabetische woordenlijst van het Amsterdams

Uit hoofdstuk 3 over de Amsterdamse woorden blijkt wel dat het heel moeilijk is een typisch Amsterdams lexicon aan te leggen dat de actuele stand van zaken weergeeft. Amsterdams wordt zo gauw overgenomen door de rest van het land. Maar als er Amsterdamse schrijvers zijn die het nodig vonden aan hun boeken verklarende woordenlijsten toe te voegen, hebben ze daarmee de bedoeling het door hun gebruikte Amsterdams aan anderen te verklaren. Deze woordenlijst is een soort compendium van de woordenlijsten die te vinden zijn in de volgende werken:

- Israël Querido, *Amsterdamsch Epos: De Jordaan.* Twintigste door Jo spier geïllustreerde druk. Amsterdam, 1930. [Eerste druk 1912].
  Van Querido werd alleen deze Amsterdamse roman gekozen, omdat, zoals een criticus indertijd opmerkte, het taalgebruik, een mengeling van het Amsterdamse joods en het Jordaans, zo realistisch is weergegeven. Joodse woorden en uitdrukkingen gebruikten alleen mensen die voor hun beroep of handel buiten de Jordaan, waar nauwelijks joden woonden, met die taal in contact kwamen; personages die zelden of nooit de buurt uit gingen, deden dat niet.
- Benno J. Stokvis, *De moord in de Spuistraat.* Baarn 1926
- G.P. Smis, *Het Spionnetje,* Amsterdam 1939, *Wonde Plekken. Roman uit de Jordaan.* Amsterdam, 1943, *Het nieuwe Spionnetje: Onder de schaduw van de Westertoren: Roman uit de Jordaan.* Antwerpen, 1955. Smis is vooral

bekend vanwege zijn beschrijving van de sociale toestanden in de Jordaan van voor de Tweede Wereldoorlog; hij is de eerste die het woord *nozem* vermeld, en wel in 1943 in de vorm *nausimipe*. Na de oorlog kreeg hij zeven jaar gevangenisstraf. Niet voor zijn boeken, hoorspelen of radiopraatjes, maar omdat hij betrokken was bij het verraad van vijf joodse onderduikers.

– Maurits Dekker, *Amsterdam bij gaslicht*. Tweede druk. Utrecht Antwerpen Z.j.(Prisma-Boeken; 241) en Meier Sluijser, *Hun lach klinkt van zover*. Amsterdam, Het Parool, z.j., waarin opgenomen een woordenlijst bij de boeken: *Voordat ik het vergeet. Als de dag van gisteren. Hun lach klinkt van zover*. Van de laatste auteur zijn niet alle woorden opgenomen.

Recente Amsterdamse woordenlijsten zijn die van Jan Stroop in *Honderd Jaar Stadstaal* (Amsterdam/Antwerpen, 1999) en van Jaques Klöters, *Bij ons in de Jordaan* (Amsterdam, 2001).

De spelling van het origineel is aangehouden en dat betekent dat de dialectvorm de plaats in het alfabet bepaalde. Slechts in een paar gevallen heb ik tussen [] een extra verklarende toelichting toegevoegd.

Als inleiding op deze lijst wil ik graag Querido aan het woord laten die in *Mijn zwerftochten door Jordaan en Donker Amsterdam* (Amsterdam 1931, 128) een heel eigen en interessante visie op het verschijnsel taalverwerving door taalcontact geeft: 'De misdadigers verminken en verwringen vele gewone gangbare woorden, met de bedoeling ze voor het spraakgebruik onherkenbaar te maken. Ze hooren van marskramers en venters, van handeldrijvende Israëlieten, veel eigenaardig-teekende uitdrukkingen. De Joden zijn gewend onder elkaar Jiddisch te spreken. Ik bedoel de handeldrijvende hoogduitsche venters, marskramers en kleine negocianten. Zeer typeerend en opvallend is hun karakteristieke taal. De misdadigers luisteren scherp toe en blijken ontvankelijk vooor zulk een bargoensch. De meest typische expressies pikken ze uit de conversatie op, en brengen ze zelf weer in hun spraakgebruik te pas. Hoe scherper ze hooren, hoe juister de vreemde en oneigenlijke klank der woorden wordt nagebootst.'

aalkaren, grote open kisten, om de aal onder water in te bewaren, Querido Jordaan

aankeilen, aanspreken, Sluyser

aantuinen, komen aanlopen, Smis 1955

aàser, ijzer, Querido Jordaan

achterhoofd, op z'n ~ gevallen, niet van gisteren, niet dom, Smis 1955

Achtkèntigs boer, gelijk Sjakoo, een legendarisch-sterke figuur uit de Jordaan, van een bovenmenselijke kracht. Vocht voor de armen, tégen de rijken, Querido Jordaan

affetùre, avonturen, Querido Jordaan

afgeknoedeld, dronken, Dekker

afknapper, de zaak is af, uit, Smis 1955

aflegge: *af te legge*, te bespionneren, Querido Jordaan

afpijgeren, afsterven, dood gaan, Smis 1955

afsoeter, schrobbering, Smis 1955

akkertje vinden, plezierig thuis vinden, Querido Jordaan

alle rabbe, à la bonne heure, Smis 1955

allemeneur, à la bonne heure, Smis 1939

altewetsj, ouderwets, Sluyser

ansloan, afgeleid van: 'n vat bier aanslaan, Querido Jordaan

appestjeen, denkbeeldige ziekte (waarschijnlijk van *aposteme* = abces), Sluyser

appies, aardappelen, Smis 1939

aume Jèn, bank van lening, Smis 1943

aupekient, openbreekt, Smis 1943

ba(f)fianen, hard werken, Smis 1955

bajes, gevang, Querido Jordaan

bajes, gevangenis, Stokvis

bajes, huis, gevangenis, Sluyser

bakkeloaie, vechten, Smis 1939

bakkes, gezicht, Smis 1955

bakkie leut, kopje koffie, Smis 1955

bakkie slobbir, kop koffie, Smis 1939

balle, de ~, niets, Smis 1943

Barbèroa, Katholieke begraafplaats, Querido Jordaan

bas, stuiver, Smis 1955

bautirbriefie, huwelijksakte, Smis 1943

bedéling, geldelijke ondersteuning, Smis 1955

bef, je ~ feur doen, voor de gevangenis klaar staan, Querido Jordaan

begijnt, aardig, leuk, Sluyser

begrabbele, bevoelen, Smis 1939

bekattere, leugens over iemand vertellen, Smis 1943

bekattering, beschuldiging, Querido Jordaan

bekattering, uitbrander, bekeuring, Dekker

bekeuring, heel erg voor schandaal gezet worden , Smis 1955

beknaasd, niet ~, iemand die niet goed zien kan, Smis 1943

beknijzen, iets dóór hebben, Dekker

bekrèbbelde keirel, niet domme kerel; iemand die veel gezien, gehoord en gelezen heeft, Querido Jordaan

bekwoarium, aquarium, Smis 1939

bemazzel, geluksvogel, Sluyser

benagis, bang, Smis 1955

bènjer, kreng, opvliegend beest, Querido Jordaan

benorsele, betalen, Smis 1943

besjolleme, betalen, Stokvis

besoete, geld, Smis 1955

besolleme, betalen, Querido Jordaan

besollimd, betaald, Smis 1943

betoeg, rijk, Stokvis

beukenautjis, klappen, Smis 1939

beukenootjes, klappen, Smis 1955

beuling, worst, i.h.b. leverworst, Dekker

beulinwoage, wagen van gemeentereiniging, Smis 1939

bezarretje, 'n ~ klinke, 'n bekeuring geven, Querido Jordaan

bezeibele, voor de mal houden, Querido Jordaan

bezoete, geld, Smis 1943

bibber, stumper, Smis 1943

biekwan, luxe auto, Smis 1943

bietsir, bedelaar, Smis 1943

bietslopen, bedelen, zaklopen, Smis 1955

biggel, bikkelen, Querido Jordaan

biggen, kinderen, Querido Jordaan

bik, de ~, het eten, Smis 1955

bikke, eten, Smis 1939

bikke, de ~, het brood, Querido Jordaan

bikkels, straatkeien, Smis 1955

bikken, eten, Dekker

bikker, souteneur, Dekker

bikkesement, eten, Smis 1939

bikkesement, voedsel, ook broodwinning, Dekker

bikkils, straatkeien, Smis 1939

bink, persoon, man, Dekker

bink, vent, Smis 1943

binkie, mannetje, Smis 1955

binkie, manspersoon, Smis 1943

bisnis, business, zaken, Smis 1955

bissenis, zaak, Smis 1943

blaffir, revolver, Smis 1943

blans, gek, half gaar, Smis 1955

blauw begijntje, hoertje, Querido Jordaan

blauw lampie, blauw oog, Smis 1955

blauw loake gereipt, lood en zink van 't dak gestolen, Querido Jordaan

blikke, guldens, Smis 1939, 1943

blikke soabel, 'n lieferensier fèn de ~, een dragonder, Querido Jordaan

bloàdjes, handen, Querido Jordaan

bloedblaar, alpino-mutsje, Dekker

bloedgabber, gezworen kameraad, Smis 1955

bloedje, kindje, Dekker

bloedtrapper, uitbuiter, Smis 1955

blok, voor het ~ gooien, voor de consequentie zetten, Smis 1955

blote kakkies, blote voeten, Smis 1955

blubber, modder, smeer, Dekker

boajes, gevangenis, Smis 1943

boatje, lichaam, Smis 1939

boene, werken, Smis 1939

bolboos, vooraanstaande, heer des huizes, Sluyser

Boldaut Dame, aanhangster van 't Lirneurstelsel. [Bedoeld is *Liernurstelsel,* naar Charles T. Liernur (1828-1893), uitvinder van een pneumatisch stelsel, voorloper van de Amsterdamse riolering.] Querido Jordaan

boldootwoage, wagen van gemeentereiniging, Smis 1939

bole, bolus, Sluyser

bollebof, vooraanstaande, heer des huizes, Sluyser

bolleboos, vooraanstaande, heer des huizes, Sluyser

bolleschok, pestkop (gierigaard), Querido Jordaan

bonje, ruzie, Sluyser

bonjee, ruzie, herrie, Smis 1955

bonjer, ruzie, Smis 1939, 1943

bonjer, ruzie, herrie, Smis 1955

bonk massel, stuk geluk, Querido Jordaan

borst natmaken, drinken, Querido Jordaan

bosbaude, kindje feur de – , 'n dode. [De *bosbode* was de bode van het zieken- of begrafenisfonds. *Bos* is *bus.*] Querido Jordaan

brasser, lokduif, Smis 1955

brassir, lokduif, Smis 1939

brief, broek: *trèk je ~ m'r uyt*, Querido Jordaan

broàdmaule, maag: *je mèg maain 'n steik deur me ~ geife*, Querido Jordaan

broger, vent, Smis 1955

bronzen, slapen, Smis 1955

centen-caskedoole, drukte, opschepperij: *al had hij ~ voor tien*, Querido Jordaan

chassene doen, trouwen, Sluyser

chazijrem chazzirim, varkens, Sluyser

chazzerponum, lelijkerd (letterlijk: varkensgezicht), Sluyser

chutzpah, brutaliteit, vrijmoedigheid, Sluyser

chutzpahponum, brutaal mens, Sluyser

daaien, dobbelstenen, Querido Jordaan

daans je, houd je wat in, Smis 1939

dalles, armoede, Sluyser

dallis hebben, arm zijn, Smis 1943

dallisdekkir, armoedzaaier, Smis 1939, 1955

dalveneur, bedelaar, Smis 1955

dalver, kerel, Stokvis

dame van de gladde baan, vrouw van lichte zeden, Smis 1955

darren, wachten, Smis 1955

de kif, de gift, Querido Jordaan

dèk, 't ~ zonder pànne, de blote hemel, Querido Jordaan

demet, bijna, Smis 1955

demiede, rustig, kalm (timide), Smis 1955

depetrippis, difteritis, Querido Jordaan

dèt, straatsteen, kei, Smis 1955

deurkleumen, bekennen, Smis 1943

dezepesiesie, dispositie, Querido Jordaan

diejem, van ~, de dievengilde, Smis 1955

dijn, lol, Querido Jordaan

doesie, op me ~ , ik verdraai er mijn hand niet om, Smis 1939

dof 'm, gap hem, Querido Jordaan

doffer, een klap, Smis 1955

doorslagje, mond-voorbij-praterij; maar ook: meevallertje, Querido Jordaan

doppen, ogen, Smis 1955

dormen, slapen, Sluyser

draad, geen ~, geen aandacht, Smis 1955

dreesie, op d'r ~, op d'r gemak, Querido Jordaan

drijfsijsie, uitwerpsel, Smis 1955

drijvers op de pruik, slagen op de kop, Querido Jordaan

droog achter de oren, volwassen, Smis 1955

droshe, redevoering, Sluyser

druilaur, sufferd, Smis 1939, 1943

druiloor, sufferd, Smis 1955

druk je, ga weg, Smis 1943

drukke, zich, weggaan, opstappen, Smis 1939

drukken, zich, weggaan, Smis 1955

duizendvijftig (1050), scheldnaam voor een zekere politieagent, Smis 1955

duppies, dubbeltjes, Smis 1943

ei, een ~ hebben, een hekel hebben, Smis 1955

emmes, echt, fijn, Stokvis

epikaur, epicurist, Sluyser

f'rsterf, feur je –, als erfenis, Querido Jordaan

faànkoppe, fijnkoppen, soort fijne aal, Querido Jordaan

facie, gelaat, Stokvis

farrieoasie, afleiding, Smis 1943

fassewoarlaus, loods, waar verse waar wordt verkocht, Smis 1939

faugd presse, vrijage houden, Querido Jordaan

feberen, schrijven, Smis 1955

feebert, schrijft, Querido Jordaan

fergallepeire, vergissen, Smis 1943

ferkiene, verkopen aan een heler, Smis 1939

ferkiene, verkopen, Smis 1943

ferlinkt, verraadt, Smis 1943

ferloent, verraden, Smis 1939

fernikkele, vergaan van kou, Smis 1939

ferskutting, iemand een ~ geven, voor schandaal zetten, verbaliseren, Smis 1939

fier bankies, honderd gulden, Smis 1943

fieselfasie, gezicht, Smis 1955

fietse, kouwe ~, koude benen, Querido Jordaan

fik, hand, Smis 1955

fikkie, brandje, Smis 1955

filter, klap, Querido Jordaan

fiselemie, gezicht, Stokvis

flempies, klein kind, Sluyser

flikt mit de peise, dobbelt met de kaarten, Querido Jordaan

flok, hemd, Querido Jordaan

foar, vader, Smis 1943

foefie, truukje, Smis 1943

foelie, op z'n ~ , op zijn kerfstok, Querido Jordaan

fort fèn Sjekau, (Sjakoo), gebouw dat vroeger stond op de Lauriersgracht, tegenover de Passeerdergracht. Centrum voor de dieverijen van een beruchte persoonlijkheid, Sjakoo genoemd, over wie allerlei zonderlinge legenden gaan in de Jordaan, schoon er niet één Jordaner wat positiefs van weet te zeggen, Querido Jordaan

fotsie, weg: *hij is fotsie*, Smis 1955

frommes, wijf, Querido Jordaan

frot, verrot, Sluyser

fuik, in de –, in de val, Smis 1955

fuiltje, op 'n ~ uit, op iets gemeens uit, Smis 1943

gaaies, gepeupel, Smis 1955

gaan moake, pret maken, Smis 1939

gaanpaurim, grappenmaker, Smis 1943

gabber, compagnon, kameraad, Smis 1943

gabbirs, kameraden, Smis 1939

gaffel, neus, Smis 1955

gajes, leven, Stokvis

galletje, broodje, Smis 1939, 1955

gallisj, misselijk, Sluyser

gammer, domkop, Stokvis

gannef, dief, Sluyser

gannif, dief, Smis 1955

gassie, pet, Smis 1955

gausir, jongen, Smis 1943

gausir, verloofde, Smis 1939

gavvers, vrienden, Querido Jordaan

gawwer, vriend, kameraad, Stokvis

gebbe, tronie, Querido Jordaan

gebbetje, geintje, grapje, Querido Jordaan

gedeinst, rustig, kalm, Smis 1955

gedrukt, weggegaan, Smis 1955

gehaaid wijf, slim wijf, Querido Jordaan

gei, fen de ~ falle, naar worden van de honger, Smis 1939

geiling, aandeel hebben, Smis 1955

gein, gunst, aardigheid, melodie, geestig, sierlijk, leuk, Sluyser

gein duytje sjoege, geen antwoord wegen, Querido Jordaan

gein, zonder ~ of krijn, zonder smaak of kraak, Sluyser

geinponum, grapjas, Sluyser

geipekop, iemand met een mager gezicht, Smis 1939

geitenbreier, suffe vent, slome, Smis 1955

gejat goed, gestolen goed, Querido Jordaan

gejoenen, plezier, Smis 1955

gekat, beledigd, afgekeurd, Smis 1955

gekinkt, klappen geven, Smis 1939

geklatsj, geknoei, Sluyser

gekloft, goed, best, Smis 1955

gekloft, netjes, Smis 1943

gekloft, er ~ uitzien, goed in de kleren zitten, Smis 1939

geklofte niese, knappe meid, Querido Jordaan

geloekt, gekeken, Smis 1955

gèniffie, diefje, Smis 1939

gepekop, vent met een mager kopje en dunne hals, Smis 1955

gepeld aaitje, *'n nieuw ~*, een fantasiehoedje, Querido Jordaan

gepinnefd, gestolen, Smis 1955

gepoekel, geleuter, gebabbel, Querido Jordaan

gereze op, geloerd op, Querido Jordaan

geronne, opgeroeid, Smis 1943

gesiebes, arme stakker, Smis 1955

geskift, gek, Smis 1943

gesnor, familie, Querido Jordaan

gesnor, vrienden, kennissen, Smis 1943

getaasim, gemeen volk, Smis 1943

getaasim, *sautje ~*, zootje geboefte, Smis 1939

getijsem, gepeupel, Smis 1955

getroebeleird, gek, Smis 1943

gibbetje, geintje, pretje, Smis 1955

gieren, slaan, Querido Jordaan

gis, slim, Querido Jordaan

gis, verstandig, Smis 1955

gisse faugel, *een ~*, slimme vent, Smis 1939

gladjoanis, slimme vent, Smis 1943

glazen wagen, ziekenauto van de Geneeskundige Dienst, waar geestes-gestoorden mee worden opgehaald, Smis 1955

glimjoekers, ogen, Smis 1955

gluipdoppen, valse ogen, Smis 1955

goajes, gemeen volk, Smis 1943

godin, goed, best, Smis 1955

gogme, verstand, wijsheid, Smis 1955

goin, ander volk, niet-jood, Sluyser

goksie, niets, Smis 1955

golemen, slapen, Sluyser

goosen, man, Sluyser

gorif, stuk, slechte kwaliteit, Smis 1955

gosemolen, jochie, Smis 1955

goser, man, Sluyser

gozer, man, Sluyser

graftempel, een mond met vies gebit, Smis 1955
granders, agenten, Stokvis
grandiger, politieagent, Smis 1955
grieben, vetkanen, Sluyser
griebese, bouwvallige huizen, Smis 1939, Smis 1955
groen gras, op ~ trekken, op onveilige bodem brengen, Querido Jordaan
groenzoeter, domoor, Smis 1955
grommetjes, kinderen, Querido Jordaan

haàbel, herrie (heibel), Querido Jordaan
haabil, ruzie, Smis 1943
haaibil moake, ruzie maken, Smis 1939
haaitje, kwartje, Smis 1939, 1943
haambrenger, thuisbezorger, Sluyser
Haantje Pik, boeman, Smis 1955
haberdoedas, kleinigheidje, Querido Jordaan
halfteut, halfdronken, Querido Jordaan
hark, schurk, Smis 1955
harrekirs, gemene lieden, Smis 1943
hassebassie, borreltje, Smis 1939, 1955
haufparsiepant, hoofdpersoon, Smis 1939
hauge, 'n ~ mit 'n knobbel op se pit , een brigadier, Querido Jordaan
havelozenschool, school voor verwaarloosde en arme kinderen, Smis 1955
haver-de-gort, een pak slaag, Smis 1955
hawang en zuriee, uitroepen bij het boksprongen. Waarschijnlijk: *en avant en surié*, Sluyser
heibel, ruzie, Stokvis
heibel, ruzie, herrie, Smis 1955
heitje, vijf, vijf stuivers, Sluyser
heitje, 'n, 'n kwartje, Querido Jordaan
hèlf kànes, half dronken, Querido Jordaan
hes, blouse, Smis 1955
hiet op de koek, op hetzelfde ogenblik, Smis 1955
hippel, de ~ fèn, in de gaten, Querido Jordaan
hippie, soort van prostituee: *Karel lachte mee, wou vooral 't zware hippie van 't politoerdertje zien*, Querido Jordaan

Hoafelause (*de*), school voor haveloze, verwaarloosde kinderen, Smis 1939
hoerekit, bordeel, Smis 1943
hok, kamer, Smis 1943
hokke, ongehuwd samenwonen, Smis 1943
hokkenbaas, brandstoffenhandelaar, Smis 1955
hondje, dubbeltje, Smis 1955
honk, huis, Smis 1943
hookie-pookies, ijskarretjes, Querido Jordaan
hortsik, paardenvlees, Smis 1955
hou keep, hou vast, Querido Jordaan

iepe, schoenen, Querido Jordaan
ijzeren krul, openbaar urinoir, Dekker
immes, echt, Querido Jordaan
ingesneeën, verliefd, Smis 1955
ingetijmd, ingepalmd, Smis 1955
ingetippeld, onschuldig ergens inlopen, Smis 1943
inspringen, inbraken, Querido Jordaan
insteikie, een woning gelegen tussen het huis en de eerste etage, Smis 1943

jaaiem, jenever, Smis 1955
jaaim, dronk, Querido Jordaan
Jan-jurk, een verwijfde vent, Smis 1955
jat, hand, Sluyser, Smis 1939, 1955
jatmaus, handgift, Smis 1943, 1955
jatten, gappen, stelen, Smis 1955
jatten, handen, Smis 1943
jatten, stelen, Stokvis
jaud kraage, de ~, gek worden, Smis 1939
jaufil, mooi, fijn, Smis 1939, 1943
jehoede, jood, Sluyser
Jèn jurrik, sukkel, Smis 1939
jen moaken, zich aanstellen, Querido Jordaan
jès, hèt 'n ~, heeft een strop, Querido Jordaan
jette, dieven-handen, Querido Jordaan
jijletjes, geveinsd misbaar, Sluyser

joaieme, jenever drinken, Smis 1939
jofel, goed, best, fijn, Smis 1955
jofel, lekker, plezierig, Sluyser
jomp, 't ~ 'm, verzuip hem, Querido Jordaan
jompen, verzuipen, Querido Jordaan
jonie-tof, niet goed, slecht, Smis 1955
joppe, goed, best, fijn, Smis 1955
jovel, goed, aardig, Stokvis
jovele krakeling, aardige jongen, Stokvis
Judaspaurim, verradersgezicht, Smis 1939
juutje, tien gulden, Smis 1939, 1943

kaaien, vallen, Smis 1955
kaakertje, blauw oog, blauw geslagen oog, Smis 1939
kachilpaap, hoge hoed, Smis 1939
kaddisj, gebed, Sluyser
kaffer, afgeleid van *kaphjri* = dorpeling, Sluyser
kajem, jood: *kaak die ~ hard lossen*, Querido Jordaan
kakelen, praten, Smis 1955
kakken zetten, voor schandaal zetten, Smis 1955
kakken, over je –, je verpraten, Smis 1955
kakkies, blote voeten, Smis 1955
kaksougerte, lorrige koopster, Sluyser
kakstoel, kinderstoel met potje, Smis 1955
kalèt, gezicht, Smis 1955
kalle, bruid, Sluyser
kalletje, baanloopster, Querido Jordaan
kamelenrug, borrel die een beetje bol boven de rand van het glas uit staat, Dekker
kanen, eten, Smis 1955
kanes, kop, Querido Jordaan
kanis, hoofd, Smis 1955
kankelmienen, verspreken, Smis 1955
kansie, op ~ tippelen, op de baan lopen, Querido Jordaan
kapsaunes, kwesties, Querido Jordaan
kapsonesmannetje, opschepper, Smis 1955
karoutje, rode kool in 't zuur, Sluyser

karrekas, krot, Smis 1943

kassafie, briefje, Smis 1955

kat geife, iemand voor schandaal zetten, Smis 1943

katoen houden, kalm houden, Querido Jordaan

kattekop, lantaarn, Querido Jordaan

kattekriek, bochel, Smis 1955

kaufert, hoed, Querido Jordaan

kauter fèn 'n niese, kindermeisje, Querido Jordaan

kautirs, kinderen, Smis 1939, 1943

kedin, in orde, Querido Jordaan

kedinne, best, Querido Jordaan

keggie, brood, Querido Jordaan

keilder, val, Smis 1955

keiltje, borreltje, Smis 1955

kekloft(e), knapp(e), Querido Jordaan

kepoerim, dood, Smis 1943

kernèk, sau'n ~, zo een lastpost, Querido Jordaan

keroasie, moed, Smis 1943

kersepit, hoofd, Smis 1955

kerstenge, kastanjes, Sluyser

kesse-me-jeu, pièce de milieu, Querido Jordaan

keunsie, truukje, Smis 1943

kewijne, kaas, Querido Jordaan

kibbelton, een ton die dienst doet als wc, Smis 1943

kien in 't slot steken, sleutel in het slot steken, Querido Jordaan

kiendop, klein mannetje, Smis 1955

kif, woede, Sluyser

kijvelijster, akelige, opschepperige vrouw, Smis 1955

kikkertje met 'n sleeptros, soort van vangijzer voor een touwlus (matrozenterm), Querido Jordaan

kinnesinne, (van *kin-ah* = ijverzucht en *sin-ha* = haat), afgunst, Sluyser

kinnesinne-ponum, jaloers mens, concurrent, Sluyser

kinnezinne, jaloesie, Smis 1955

kinnezinne hebben, jaloers zijn, Smis 1955

kip, sperwer, Smis 1939, Smis 1955

kippenhok, school, Smis 1955

kissebisse, zeuren, Querido Jordaan

klapgooser, souteneur die de bezoekers berooft, Stokvis

klapper, berovingshol, Stokvis

klapper, klandistien bordeeltje, Querido Jordaan

klapper, woonhuis, Smis 1955

klassioan, iemand die in dienst naar de strafklas van discipline is gestuurd, Querido Jordaan

klatsjen, knoeien, Sluyser

klefiere, handen, Querido Jordaan

kleniekie, Geneeskundige dienst in de Jordaan, Smis 1939

kleppen houwen, mond houden, Smis 1955

kelere, die schrok z'n eige 'n ~, Querido Jordaan

kles-kles, fèn de ~, babbelfamilie, Querido Jordaan

klesmetiek, zeer hoofd: *hou je ~, frauw-tuyg*, Querido Jordaan

kletskoppen, pinda-suiker-blokjes, Smis 1955

kleum, slaag, Smis 1939

kleum gehad, klappen gehad, Smis 1955

kloffie, kostuum, Smis 1955

klofte, mooie kleren, Smis 1943

klooster, apart gedeelte in de Willemstraat, Smis 1955

kluitenduiker, iemand die te water duikt en niet kan zwemmen, Smis 1955

knaak, inbraak , Stokvis

knaak, rijksdaalder, Smis 1943

knaak, een ~ zetten, een inbraag plegen, Stokvis

knaap je n'm?, ben je bang?, Smis 1939

knaas, kijk, Smis 1939

knaàse, kijken, Querido Jordaan

knaast, je ~ 't fak nog niet, je bent er niet in thuis, Smis 1939

knakekoning, rijkaard, Stokvis

knaldoffer, harde klap, Smis 1955

knar, hoofd, Smis 1943

knar(retje) , kop(je), hoofd, Querido Jordaan

knaup, toe leg d'r 'n ~ op, een vloek op, Querido Jordaan

knaupie, dubbeltje, Smis 1939

kneipie, nachtkroeg, Smis 1943

kneis, kijk, Smis 1943

knijers, boerenjongens, Smis 1955

knijpt 'm, is bang, Smis 1955

knijse, uit z'n doppe ~, uit zijn ogen kijken, Stokvis

knijsen, kijken, Smis 1955

knip, in de ~, in de val, Smis 1955

knoak, rijksdaalder, Querido Jordaan

knoeg, voor ~, voor toespijs, Sluyser

knoei, schuld, Smis 1943

knokke(n), vechten, Querido Jordaan

knop-smeirisse, brigadier, Querido Jordaan

knuppils, boerenjongens, Smis 1939

koane, eten, Smis 1939, 1943

koanis, hoofd, Smis 1943

koanis, niet tof in je ~, niet wel bij het hoofd, Smis 1943

koant, eet, Smis 1943

koasjoager, mes , Querido Jordaan

koef noen, kost niets, gratis, Sluyser

koefnoen, niets, Querido Jordaan

koekeloere, kijken, Smis 1943

koekesaupie, winkeltje, Smis 1939

kofferplanken, beddeplanken, Querido Jordaan

kokelootjes, paranoten, Sluyser

koker, mond, Smis 1955

kol, stem, Sluyser

koleire piès, [klere pias] scheldwoord, Querido Jordaan

kosher, ritueel toegelaten, geschikt, Sluyser

kotsen, praten: *hij kotst te veel*, Smis 1955

kraai, doodbidder, Smis 1955

krampeire, doodgaan, Smis 1943

krankjaurim, krankzinnig, Smis 1939

krankjorim, krankzinnig, Smis 1955

krauningsbraudjis, oranjekleurige suikerbrokjes, Smis 1939

kraust, kinderen, Smis 1943

kreesie, gek [crasy], Smis 1943, 1955

krèn, zwangerschap: *à je nou niet mit ~ komp!*, Querido Jordaan

krentensjnabel, een vrij onschuldige infectueuze onsteking van de mondhoeken, Sluyser

Krommert, zo genoemd, verkort, de Kromme Palmstraat, Querido Jordaan
kroningsbroodjes, gele suikerblokjes, Smis 1955
kruimelaar, een kruimeldief, Smis 1955
kuierlatte, de ~ nemen, vluchten, Smis 1939
kwak, bom, Querido Jordaan
kwakkentijd, tijd voor de vletroeierij, Querido Jordaan

lammetje, daalder, Smis 1939
lampe, ruzie, Smis 1955
lampies, ogen, Smis 1955, Querido Jordaan
lappe, geld verzamelen, Smis 1939
laus is, aan de hand is, Smis 1943
laus saan, aan de hand zijn, Smis 1939
lauw, lam, Querido Jordaan
lauw, niets, Smis 1955
lauw sorg, geen zorg, Querido Jordaan
lawaaien, dood, Smis 1955
lebàbber, opdonder, Querido Jordaan
leed, verder geen ~, wens bij een sterfgeval, Sluyser
lefgauser, durfal, Querido Jordaan
lefgauzer, durfal, Smis 1943
lefgosertje, durfal, Smis 1955
leg in 't venster, gepeupel, Smis 1955
leig, bi je ~, ben je uitverkocht, Querido Jordaan
leindertje, aal aan lijntjes gevangen, Querido Jordaan
leizen, ontvangen (impetego), Sluyser
lel, 'n ~ bier, 'n groot glas bier, Querido Jordaan
lellebel, verwaarloosde vrouw, Smis 1939
lemoen, citroen (lemone), Sluyser
lennemakers, loentjes makers, Smis 1955
lense, kijken, Querido Jordaan
liggeoene, lol, Smis 1943
lijpen, zich bedrinken (met jenever), Smis 1955
link, slim, Querido Jordaan
link, slim, handig, Stokvis
link bink, slimme vent, Smis 1943

link gajus, gevaarlijke mensen, Smis 1943

link soakie, gevaarlijk zaakje, Smis 1943

link, te ~, te gevaarlijk, Smis 1943

linke soep, gevaarlijk, Smis 1955

linkmiggel, slag-om-de-arm-houder, Querido Jordaan

linkmiggil, slimme vent, Smis 1943

lobbe, in se ~, in z'n schik, Querido Jordaan

loedir, gemene vrouw, Smis 1943

loefie 'n ~, 'n half centje, Querido Jordaan

loeke, kijken, Smis 1943

loeken, kijken, Smis 1955

loekruit, kijkuit, Smis 1955

loene soakie, gevaarlijk zaakje, Smis 1943

loenen, poets bakken, Querido Jordaan

loenen, lauw ~, het heeft niets om het lijf, Smis 1955

loenenaar, iemand die niet eerlijk is, verrader, Smis 1943, 1955

loenenoar, onbetrouwbaar mens, verrader, Smis 1939

loenestreek, gemene streek, Smis 1955

loentje, truukje, Smis 1943

loentje zetten, iemand erin laten lopen; een valse slag slaan, Querido Jordaan

loerdes, grote lummel, Dekker

loesifirs, lucifers, Smis 1939

lompen, laat je niet ~, laat je niet kennen, Querido Jordaan

loocheme, werken, Querido Jordaan

looier, maandagverzuimer: *Bram Schuil ... hiette de gemeenste ~ van de Jordaan*, Querido Jordaan

loos was, aan de hand was, Smis 1943

lotje, van ~ getikt, niet wel bij het hoofd, Smis 1955

lou, niet, niets, Stokvis

luchtklappertje, bovenwoninkje, Querido Jordaan

luik falle, knipoogen, Smis 1943

luik, z'n ~ loate falle, knipogen, Smis 1939

luikes, stil, Smis 1955

luimen, slapen, Smis 1955

luimspiesje, onaanzienlijk nachtlogies: *hij ronkte naast hen in de walgelijkste logementjes en ~*, Querido Jordaan

luizenhark, kam, Dekker

lurreke, jenever drinken, Smis 1939

maaiem, gracht, Smis 1955

maaier, honderd gulden, Smis 1939, 1943

maffen, slapen, Smis 1955

maffer, onderkruiper, Dekker

Magere Hein, de Dood, Smis 1955

makke, plaag, klap, onheil, Sluyser

makkemint, mankement, Smis 1943

mangelen, olienootjes, Sluyser

massel, geluk, Smis 1955, Stokvis

masselaar, geluksvogel, Smis 1955

masseltjes, op ~ loeren, op gelukjes loeren, Querido Jordaan

massematten, handel, koopwaar, Smis 1955

massillebraugis, geluk, Smis 1943

massiltje, geluk, Smis 1943

matjee, zaak, manier van doen, Smis 1955

mattekloppertje, goudtientje, Querido Jordaan

matze, ongezuurd, ongedesemd brood, Sluyser

mazzel en broge, geluk en zegen. Letterlijk: goed gesternte en heilwens, Sluyser

mazzeltof, veel geluk, Sluyser

medina-stamper, bewoner van het platteland, Sluyser

meepezen, meewerken, Smis 1955

meidenlokker, klein zakdoekje, Dekker

meier, honderd gulden, Smis 1955, Stokvis

melaaier, erg dronken, Smis 1943

melane, dronken, Querido Jordaan

melaurim, in de put (zitten), Smis 1939, 1943

melech, koning, Sluyser

melig, landerig, Dekker

melorem, in de ~ zijn, put, in de war zijn, Smis 1955

mep, klap, Smis 1955

meraude, ellende, Smis 1943

merode, ellende, Smis 1955

mesiès, speult ~, speelt Messias, Querido Jordaan

mesjoggaas, waanzin, Sluyser

mesjogge, waanzinnig, Sluyser

mesokke, gek, mal, Smis 1955

mesokke nar, gekke kerel, Smis 1955

mesokke oas, idioot, Smis 1943

mesokkeme narre, gekken, Smis 1943

mesomme, geld, Smis 1939, 1943

mesomme, totaal van zijn arbeid: *met de ~ niet klaar kon zijn*, Querido Jordaan

mesommen, geld, Smis 1955

***mèt**, op de ~*, op de keien, Querido Jordaan

miesemezinne, vloek (Jiddisch), Smis 1955

miet, homoseksueel, Dekker

mijmes, dood, Smis 1955

mik, krentenbrood, Dekker

mikmak, 't ~, soort van ziekte-vloek, Querido Jordaan

misgekleumd, niets krijgen van de gestolen buit, Smis 1943

misgekleumd, zijn aandeel niet gekregen, Smis 1955

mishpoge, familie, Sluyser

moer, moeder, Smis 1943

mok, kroes, Smis 1955

mok, hij krijgt onder uit de ~, hij krijgt er flink van langs, Smis 1955

mokkel, meisje, vrouw, Dekker

mokkeltje, meisje, Smis 1943, 1955

mollim, geld, Smis 1943

molm, geld, Querido Jordaan

molmneus, mottige neus, Smis 1955

monny, lauw ~, geen geld, Smis 1955

moord steken (de), sterven, Dekker

moordverschutting, bekeuring ;heel erg voor schandaal gezet worden, Smis 1955

moos, geld, Stokvis

morig, angst, Querido Jordaan

morig, bang, Smis 1955

mortje, dood: *ànders goa ik mortje*, Querido Jordaan

mot, ruzie, Stokvis

mozelen, praten, Smis 1955

muilpeer, klap, Smis 1955

muizelaar, gierigaard, Smis 1955
murf, lam geslagen, Smis 1955

naaf, mes, Querido Jordaan
nabes, dronken man, Sluyser
nadan, huwelijksgift, Sluyser
nagelpieper, klinknageljongen op scheepswerf, Dekker
narrisj, zot, Sluyser
nasjen, snoepen, Sluyser
nasse, eten, Smis 1939
nassen, eten, Smis 1955
nasser, souteneur, Querido Jordaan
nastoot, aan het einde, Smis 1955
nattetikker, stakkerige vent, Smis 1955
nausimpie, domme vent, Smis 1943
nebaal, een soort aal, Querido Jordaan
nebbisj, stumperd. Uitroep van medelijden, Sluyser
nefterik, groot mes, Querido Jordaan
negenvinger, scheldnaam voor politieagent met negen vingers, Smis 1955
neigerbal, bruin suikerballetje, Smis 1939
nèkijfe, lichte meid, Querido Jordaan
neppe, bedriegen, Smis 1939
neppen, bedriegen, Smis 1955
nepschorem, bedrieglijke handel, Smis 1955
neuge bas, negen stuivers, Smis 1943
neut, hoofd, Querido Jordaan
neut gewarmd, gedronken, Querido Jordaan
neutewoai, iemand met favus [uitslag op het hoofd], Smis 1939
neweire, zonde, jammer, Sluyser
newère, zonde, Stokvis
niegisj, bijgelovig vooroordeel, Sluyser
niese, vrouwmens, Smis 1955
niese, de, meisje, Stokvis
nieseltje, de meid van de straat, Smis 1943
nijf, mes, Stokvis
nok, *ik ~ ermei (of)*, ik schei ermee uit, Smis 1939

nokken, ermee uitscheiden, Smis 1955
nooien, uitnodigen, Sluyser
nop, niets, Smis 1955
nopmonny, geen geld, Smis 1955
noppes, niets, mis, Dekker
noppis, niets, Smis 1939
noppis smoese, niets zeggen, Smis 1943
nor, gevangenis, Smis 1943
nosempie, suffertje, Smis 1955

oas, aage ~, eigen eten, Smis 1939
oerkeiril, flinke man, Smis 1939
ofergewinterd, slim, uitgeslepen [uitgeslapen], Querido Jordaan
oggenebbes-mensch, 't ~, 't ongeluksmens, Querido Jordaan
oggenebbisjvrouwtjes, medelijwekkende vrouwtjes, Sluyser
oi, wee, Sluyser
okseniebel, prettig, Dekker
olie, in de ~, dronken, Smis 1955
olms, oud, Smis 1955
olms, oud, aftands, Dekker
omduikelaar, laf iemand die zijn vrienden in de steek laat of verraadt, Smis 1955
Ome Gerrit, pastoor, Dekker
Ome Jan, lommerd, Dekker
omkleumen, doorslaan, Smis 1955
onderslagen, onderzocht, Querido Jordaan
ongijn, slecht soort humor, d.w.z. humor waarvan een ander de dupe is ('echte gijn doet geen pijn'), Sluyser
onke, mitte ~, met één overgebleven knikker, Querido Jordaan
op reizen, op loeren, Querido Jordaan
opdoffe, mooi maken (zich mooi voordoen), Querido Jordaan
opdoffen, opknappen, Smis 1955
opdoffer, vuistslag, Dekker
otelbotel, afgeleid van *obar uboteil* (ook wel: *owerlewotel)*- alsof hij reeds overleden is, Sluyser
Oude Fransche Pad, de tegenwoordige Willemstraat, vroeger, voor demping, *'t Fransche Pad* geheten, Querido Jordaan

over-het-IJ-kijkertje, een tot de rand toe gevuld borrelglas, Dekker

paatje, kostuum, Smis 1943

pacht, veel geld, Smis 1939

pagis, bang, Smis 1955

pandjes maken, belenen, Sluyser

pannen, onder de ~, dronken, Querido Jordaan

paplap, ziekenverpleger, Dekker

pappert, drinker, Querido Jordaan

parade, drukte, Smis 1955

parademakers, druktemakers, Smis 1955

parg, zeer [schurftig] hoofd, Sluyser

parsje, (van *poroshoh*) hoofdstuk, Sluyser

patatter, klap, Smis 1955

patjakker, slechte vent, Smis 1955

patje, klappen, Smis 1943

patsir, gemene vent, Smis 1943

patsir, ploert, gemene man, Smis 1939

pauir, souteneur, Smis 1943

paurim, gezicht, Smis 1939

paurim, ik druk me ~ maar, ik ga maar weg, Smis 1943

pausir, cent, Smis 1943

pecario, trottoir-uitstallinkje, Querido Jordaan

peeskamer, kamer waar ontucht gepleegd wordt, Smis 1943

peezen, zwaar sjouwwerk doen, Querido Jordaan

peigeren, doodgaan, Dekker, Sluyser

peirtje gestaufd, kunstje geflikt, Smis 1943

peise, te koop aanbieden, venten, Smis 1939

peise, zwoegen, Querido Jordaan

peitje, colbert of overjas, Dekker

penausejongis, jongens uit de onderwereld, Smis 1943

penerre, in beroerde omstandigheden, Smis 1943

penoosje, jongen uit de onderwereld, Smis 1943

perfester, professor, Sluyser

pernoose zaak, zaak waarmee geld verdiend wordt, Querido Jordaan

peroatje, sigaretje, Querido Jordaan

pesaassie, passage, Querido Jordaan

pestponum, kwaadwillige, Sluyser

peut, slaag, Smis 1955

peut geife, slaag geven, Smis 1939

pezen, een vrouw die zich te koop aanbiedt, Smis 1943

piekaan, gestolen, Smis 1955

piekaan slaan, stelen, Dekker

pieke(n), guldens, Querido Jordaan

piekies, guldens, Smis 1943

piel, de ~ zijn, het kind van de rekening worden, Stokvis

pielemoos, er bij (zijn), Smis 1955

pieneutje, sigaretje, Smis 1955

pierelemortes, dood, Querido Jordaan

pierement, orgel, Querido Jordaan

pieremint, draaiorgel, Smis 1939

piesjer, klein kind, pisser, nummer één in het kienspel, Sluyser

Piet de Porder, de Dood, Smis 1955

Piet de pordir, de dood, Smis 1939

pijger, dood, Smis 1955

pijtje, kostuum, Smis 1955

pikeur kippetje, mooie meid, Smis 1943

pikkadella, alles in orde, Smis 1955

pikkeneur, een dief, Smis 1955

pikketanissie, borreltje, Smis 1955

pimpele, drinken, Smis 1943

pinkelhoutje, gestrikt dasje, Dekker

piskoapeitje, loentje, Smis 1943

pit, kop, Querido Jordaan

pitmoppen, klappen, Smis 1955

plaate, weg, Smis 1939

plaate goan, weggaan of doodgaan, Smis 1943

plak, tweeënhalvecent ~ stuk, Smis 1939

plakke(n), duiten, Querido Jordaan

plakkies, rooie ~, schulpjes van rood haar (over 't voorhoofd gelegd), Querido Jordaan

plat hebben, in zijn macht hebben, Smis 1955

plathouder, eigenaar van duiven op een plat, Querido Jordaan

platvink, portefeuille, Dekker

platvink, portemonnee, Smis 1955

pleeriet, vieze vent, Smis 1955

pleite gaan, verdwijnen, Stokvis

pleite, moak je ~, ruk uit, Querido Jordaan

pleiten, weg, Smis 1955

pleiterjoskie, voor goed weg, Smis 1955

plomp, gracht, Smis 1955

poekele, praten, Smis 1939

poekelen, praten, Smis 1955

poen, geld, Querido Jordaan, Smis 1939

poet, buit, van diefstal afkomstig goed of geld, Dekker

ponem, gezicht, Sluyser, Smis 1955

ponim, Smis 1955

ponum, gezicht, Sluyser

pooien, souteneurschap: *ze verafschuwden het "pooien" in den Jordaan als een walgelijk bedrijf, een oneerbaar beroep van de diepst gezonkene*, Querido Jordaan

porim, gezicht, Smis 1955

poter, kwijt: *ik bin m'n eige grift al meer as drie weke ~*, Stokvis

poter, weg, Smis 1955

potkachel, roodharige, Smis 1955

preuevelement, praatje, uitvlucht, drogreden, Dekker

prikkel, weegschaal, Querido Jordaan

prinsemarei, politie, Dekker

prinsemarij, politie, Stokvis

prinsemeraai, politieagenten, Smis 1943

prinsemerei, politie, Querido Jordaan

prinsemerij, politie (bureau), Smis 1955

proamis, ik sta je ~, ik deel met je, Querido Jordaan

proatflemoes, leuter-snater, Querido Jordaan

prutlip, hanglip, Smis 1955

prevelementje, praatje, Smis 1955

puim, klap, Smis 1955

puttul, knus, gezellig, Dekker

raanmacher, schoonmaker, Sluyser

rabatten, oude huizen, Querido Jordaan

rachening, teleurstelling, strop, Dekker

raddere, redderen, Smis 1943

raggelt, heeft een strop, Smis 1955

rantefoe feite, gelegenheid geven om ontucht te plegen, Smis 1943

rats, angst, Smis 1955

rats, *hij zit in zijn ~*, hij is bang, Smis 1955

raujeme, kijk eens aan: *raujeme?...raujeme lalde hij sarrig lachend*, Querido Jordaan

rauzen, stelen, Smis 1955

reep, mond, Querido Jordaan

rèm, slaag, Querido Jordaan

rèm, *vaaf ~*, vijf centen, Querido Jordaan

ribbemaus, ijzerbreker (sterke kerel), Querido Jordaan

robbeklopper, goeierd, Querido Jordaan

robberen, vechten, Smis 1955

roesie, ruzie, Smis 1939

rokzakken, meiden, Querido Jordaan

rooie (*rug*), duizend gulden, Smis 1955

rooie rug, bankbiljet van 1000 gulden, Dekker

rooie sap, bloed, Smis 1955

rooie: *vijf en zestig rooie*, vijfenzestigduizend gulden, Smis 1943

rooiem, kijk, Smis 1955

rooien, kunnen zetten, plaatsen, Querido Jordaan

rotboendir, scheldwoord; iemand met een versleten boender vergelijken, Smis 1939

rotteraaars, spelbrekers, spionnen, verklappers, Querido Jordaan

rousen, roven, stelen, Dekker

rouwnagels, smerige nagels, Smis 1955

ruigebol, ragebol, Smis 1939

ruigpoot, homoseksueel, Dekker

run, 'n beest, Querido Jordaan

rus, rechercheur, Smis 1939

rut, niets meer bezitten, Querido Jordaan

rutje, kaal: *hij was ~ van zijn kruin tot zijn hakken*, Querido Jordaan

sacheetje, gebakje van bladerdeeg, Sluyser

sak, de ~ kraage, ontslagen worden, Smis 1939

sap, kroeg, Smis 1943

sappelen, zwoegen, Sluyser

sàpper jei?, werk jij?, Querido Jordaan

sauger, kerel, persoon, Querido Jordaan

saùger, jowele ~, flinke kerel, Querido Jordaan

saun kernèk, zo'n lastpost, Querido Jordaan

schèf je selmiel (slemiel), loop heen ongeluk, Querido Jordaan

scheg, neus, Dekker

schelvisogen, schele ogen, Smis 1955

schemp, gemenigheid, Querido Jordaan

schimmetje, kleinigheid, Dekker

schleiers, zachte geel-groene pruimen, Sluyser

schmeichelen, vleien, Sluyser

schnorrer, soort bedelaar, Sluyser

schobbertje, 'n tof ~, 'n fel baasje, Querido Jordaan

schofie duyfel, ga weg duivel, Querido Jordaan

schokke, betalen, Querido Jordaan

schorem, slecht volk, Smis 1955

schorempie, bedrog, Smis 1955

schoven, betalen, Dekker

schrabber, cent, Smis 1955

schroor, den ~ op, de boer op, Querido Jordaan

schut, voor ~ zetten, voor schandaal zetten, Smis 1955

schuurtje, in 't ~, in 't cachot op 't politiebureau, Querido Jordaan

segraàn, chagrijn, Querido Jordaan

seife jonge, een betrouwbaar persoon, Smis 1943

seipir, een strop (ergens aan hebben), Smis 1939

seipir, strop, Smis 1943

seraabil, in de put (zitten), Smis 1939

seraabil, ongeluk, Smis 1943

serijbel, ruzie, Smis 1955

siekanis, herrie, Smis 1955

sirkaulèr, circulaire, Smis 1939

sittewoasie, toestand, Smis 1943

sjabbes, sabbat, Sluyser

sjikker, dronken, Sluyser

sjlemiel, pechvogel, Sluyser

sjoakies, kalm, Querido Jordaan

sjoakies, hou je ~, hou je kalm, Querido Jordaan

sjoeg, niet wijs, Querido Jordaan

sjoege van hebben, kennis van hebben, Querido Jordaan

sjoegen, lauw, geen aandacht schenken, Smis 1955

sjoel, synagoge, Sluyser

sjokken: *'t sjokte hem louw*, 't deerde hem niet, Querido Jordaan

skaathuis, slechte vrouw, Smis 1943

skobbiejakke, schoften, Smis 1943

skrabbirs, centen, Smis 1939

skranse, eten, Smis 1943

skroage, benen, Smis 1939

slaambal, sufferd, Smis 1939

slabbetje, bef van rechter of advocaat, Dekker

slak, zo vlug als een ~ op een warme stoof, een erg traag iemand, Dekker

slappe was, geld, Smis 1955

slemiel, stakkerd, Smis 1943, 1955

slib, vrij ~, vrij drinken, Querido Jordaan

slijmjurk, kwezelaar, Dekker

slijmjurk, sufferd, Smis 1955

slingerwater, jenever, Dekker

sloert, koffie, Querido Jordaan

slurf, een gang, Smis 1955

smak of lak, smaak of kraak, Sluyser

smeerdeken, slechte vent, Smis 1955

smeris, (scheldwoord) afgeleid van *shamar* = bewaken en *shaumir* = bewaker, Sluyser

smerotser, gemene vent, Smis 1955

smerotsir, bandiet, Smis 1939

smerotsir, schavuit, Smis 1943

smoesse, je faugd ~, zachtjes spreken met de lommerdbaas, Querido Jordaan

smuigerd, valsaard, Dekker

snaàjem, bek, Querido Jordaan

snars, beetje, Smis 1955

snèp, borrel, Querido Jordaan

snijkoek, zacht als ~, zeiden vrouwen van hun goedaardige echtgenoten en zonen, Dekker

snoeierij, gapperij, Querido Jordaan

snoeigoed, snoepgoed, Querido Jordaan

snoeshaan, pocher, snoever, Smis 1943

snoggel, kleine jongen, Smis 1955

snuffers, gezichten, Smis 1955

snuffir, gezicht, Smis 1939

snuffir, mond, Smis 1943

snuyf, ik ~ je, ik heb je in de gaten, Querido Jordaan

soeg, gek, Smis 1939, 1955

soege geife, reageren, Smis 1939,1943

soejang, klap, Smis 1955

soepjas, sufferd, Smis 1955

soeterik, soeteneur, Smis 1943

sof, tegenslag, slechte afloop, Sluyser

solletjes, malle hoedjes: *gedrilde leger-des-heils-apen met hun omgebogen solletjes*, Querido Jordaan

sottemerskit, politiebureau, Smis 1955

span, op den ~, op de uitkijk, Querido Jordaan

spatsie, twee ronde koeken met roomijs ertussen, Dekker

speeldoosie, brandkast, Querido Jordaan

spie, cent, Smis 1939, 1955

spijker, cent, Smis 1955

spinse, kijken, Smis 1943

spinsen, kijken, Smis 1955

spok, hoop, Querido Jordaan

spraakwater, jenever, Smis 1955

srabèkkie, mormel (kwast), Querido Jordaan

staasil, stijfsel, Smis 1939

standje, nerinkje, Querido Jordaan

stennis, herrie, Smis 1955

stiefelen, lopen, Sluyser

stiekum, afgeleid van *shtike* ~ stilletjes, in het geheim, Sluyser

stijf gallisj, kotsmisselijk, Sluyser

stoes, in orde, Smis 1943
stok met vodden, magere lange vent of vrouw met te lange kleren, Smis 1955
straatje, keel, Smis 1955
stuitir op se koanis, bult op zijn hoofd, Smis 1939
stukkies draaien, spijbelen, van school wegblijven, Smis 1955
stukkies droaie, de school opzettelijk verzuimen, Smis 1939

taddik, smeerlap, Smis 1955
takken, handen, Smis 1955
tallefe, bedelen, Smis 1939
talven, bedelen, Smis 1955
tangen, handen, Querido Jordaan
tantakken, trappelen van ongeduld, Smis 1955
taugis, zitvlak, Smis 1943
tautebel, vrouw die met alleman gaat, Smis 1939
tekkele, laten struikelen, Smis 1939
tekkelen, vallen, Smis 1955
tekkeling, val, Smis 1955
temaaier, prostituee, Smis 1943
temeie, (in Rotterdam verbasterd tot *tomaier*) van: *temeioh* = onrein, prostituee, Sluyser
temeier, vrouw van lichte zeden, Smis 1955
tengels, vingers, Querido Jordaan
tent, zaak, Smis 1943
terpetijnpisser, pessimist, mopperaar, Dekker
tiejeis, brandkast, Dekker
tiejijster, *gor ~*, smerig lichaam, Smis 1955
tiet, *aan de ~*, aan de jeneverfles, Smis 1955
timme, ransel, Querido Jordaan
tinnif, slechte mensen, Smis 1955
tip gaife, wenk geven, Smis 1943
tippelant, iemand die overal op ingaat, Smis 1955
tippelen, er in lopen, Smis 1955
tippelen, op de baan lopen: *sei tippelt en hei f'rdient de bikke*, Querido Jordaan
tippelen (*tippelde*), vloog er in, Smis 1943
tippeltante, snol, Dekker
tjoekel, grote hond, Smis 1955

toe-strak, straks, zoëven, Smis 1939

toereloers, gek, Smis 1955

tof, flink, bijdehand, goed, Smis 1955

tof, hou je ~, houd je goed, Querido Jordaan

tof, lauw ~, niet goed, slecht, Smis 1955

toffe jadmoos, gelukkige handgift, Querido Jordaan

toffe Kee, beste Kee, Querido Jordaan

tofferik, een goeierik, Smis 1955

traatir, gezicht, Smis 1939

trappers, schoenen, Dekker

tredderikkers, schoenen, Querido Jordaan

treife, onrein, Sluyser

treiter, gezicht, Smis 1955

trekpiano, harmonica, Dekker

triefil, gemeen volk, Smis 1939

trijf, slecht, Smis 1955

truk, soort, Smis 1955

tsoris, zorgen, Sluyser

tuimelaar, valduif, Smis 1955

tuyge, af te ~, uit te vechten, Querido Jordaan

twaalifoartje, ledikant dat het midden houdt tussen een één- en twee persoons, Smis 1943

uitgekaukt keunsie, slimme streek, Smis 1943

uitgekaukte faugil, uitgeslapen vent, Smis 1943

uitgekaukte jongen, uitgeslapen vent, Smis 1943

uitgekiend, uitgerekend, Smis 1955

uitgekookt, slim, Smis 1955

uppie, eentje, Querido Jordaan

velletje, overjas: *zijn eigen ~ over 'n bibberende schooier heengeworpen*, Querido Jordaan

verbruggen, belenen, Querido Jordaan

vergokken, verspelen, Smis 1955

verknokken, verprutsen, Sluyser

verlinken, misleiden, Querido Jordaan

vermassere, verraden, Stokvis

vernieuwen, rente betalen bij de bank van lening, Sluyser

verschut (gaan), er in lopen, gearresteerd worden, Dekker

verschutting, bekeuring, uitbrander, Dekker

verschutting, schrobbering, Smis 1955

versjteren, bederven, verstoren, Sluyser

versmiegelen, verraden, Smis 1955

verzwarst, gek (Jiddisch), Smis 1955

viegelt, heeft een strop, Smis 1955

vierhoek, bedstee, Querido Jordaan

vijgenmat, het gereedschap van een voddenraper, Smis 1955

vinkenpezer, zakkenroller, Smis 1955

vloermat, bijzonder grote hand, Dekker

vodden, achter zijn/haar ~ zitten, achterna gaan, naschreeuwen, Smis 1955

voeren, dollen tot het uiterste; in schertsvorm de beledigendste waarheden zeggen, Querido Jordaan

voeren, voor de gek houden, Dekker

vonkertje, kacheltje, Querido Jordaan

voor lou, tevergeefs, Stokvis

vreetmachine, lepel, Dekker

vrotzak, viezerik, Sluyser

waare, sel me ~, zal me wachten, Querido Jordaan

waffel, mond, Smis 1955

wam, buikstuk van een vis, Sluyser

wandbeire, wand- of weegluizen, Smis 1939

wasbordetreiter, geplooid gezicht, Smis 1955

waspit, Jordaans meisje van de vroegere waskaarsenfabriek, Querido Jordaan

watjekou, klap, Smis 1955

wegboeseeroene, wegjagen, verwijderen, Smis 1939

wegleggen, sparen, Sluyser

weiteg, ziekte, Sluyser

wietstok, stakker, Smis 1955

wijf, gehaaid ~ , slim wijf, Querido Jordaan

wijtik, ziekte, Sluyser

Willemstraatse, maar ze was ~ geboren, Querido Jordaan

windvang, overjas, Dekker

witje, dubbeltje, Smis 1939

woafel, 'n ~, 'n klap, Querido Jordaan

wurremsteker, sabel, Dekker

wyer, het zal nog wel ~ worden, meer weedom, Sluyser

zalfje, gemakkelijke taak, Dekker

zeef, goed, best (safe), Smis 1955

zeper, mislukking, een strop, Smis 1955

zijgevel, gezicht, Smis 1955

zoodje tinnef, afval, Sluyser

zoof, gulden, Dekker

zuigen, sarren, provoceren, Dekker

zwaai, stuk dobbel-kinderspeelgoed, van plankjes, waarop ijzeren ringetjes los zwaaien, Querido Jordaan

zwanenek, magere hals, Smis 1955

zwijn, fiets, Stokvis

zwijntje, fiets, Smis 1943

9. Literatuur in het Amsterdams

'Dat Amsterdam in tal van realistische novellen en romans van Justus van Maurik, Israël Querido, Herman Heijermans en verscheidene hunner tijdgenoten meer dan de coulissen der handeling levert, wettigt de gevolgtrekking niet, als zou er een Amsterdamse dialectliteratuur bestaan, vergelijkbaar met de letterkunde der streektalen', aldus W.J.M.A. Asselbergs, beter bekend onder zijn pseudoniem Anton van Duinkerken, in deel negen van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* ('s-Hertogenbosch, Antwerpen, Brussel 1951, 411). Een fraaie uitspraak, maar ook een vreemde. Nergens maakte de schrijver duidelijk wat die Amsterdamse dialectliteratuur wezenlijk doet verschillen van die van de provincies. Want ook in menig regionale roman of novelle wordt de streektaal slechts aangewend als de sprekers ervan sprekende worden opgevoerd, in de directe rede.

Ik denk dat Asselbergs hier onderscheid maakt tussen de 'echte' dialecten en het sociaal gemarkeerde taalgebruik van de lagere standen in de stad. Hij vaart hier op het kompas van zijn Utrechtse collega Van Haeringen, die in een beroemd opstel 'Eenheid en nuance in de beschaafd-Nederlandse uitspraak' (*De Nieuwe Taalgids* 18 (1924)) onderscheid maakte tussen 'provincialismen' en 'vulgarismen' en die tal van verschijnselen die we nu voor stadsdialect houden als 'vulgarismen' beschouwde. Hij noemde onder meer de *sj*-achtige uitspraak van de *s*: *besjlisjt* (*beslist*) en de diftongische uitspraak van *ee* en *oo* als *eej* en *ou*.

Pal tegenover de opvatting van Asselbergs staat die van Maurits Verhoeff, die in zijn boekje *Is u Amsterdammer? Ja, Goddank. Een literaire wandeling door het Amsterdam van Nescio* (Amsterdam, 1997) opmerkt: 'Uiteindelijk is de constante factor in de drie verhalen het taalgebruik en niet de topografie. In de fonetische weergave lijkt de Amsterdamse tongval door te klinken. Het gebruik van 'hat-i', 'dat-i' en 'was-i' geeft de verhalen een onmiskenbaar volksaccent' (p.14). De drie verhalen zijn *Dichtertje, De uitvreter* en *Titaantjes.*

De literatuur die we als Amsterdams zouden willen bestempelen, is ofwel in de Amsterdamse volkstaal geschreven of laat die erin doorklinken. Aan de ene kant staat iemand als Israël Querido, met zijn beroemde *Amsterdamsch Epos De Jordaan,* en aan de andere kant die schrijvers die iets van het Amsterdams laten doorklinken in hun taalgebruik. Daarmee bevindt zich de Amsterdamse letterkunde in een soort schemergebied tussen dialectliteratuur en Nederlandse literatuur. Richter Roegholt lijkt deze opvatting impliciet te delen, want in het eerste deel van zijn *Geschiedenis van Amsterdam in de twintigste eeuw* (Utrecht/Antwerpen, 1976) behandelt hij het literaire leven waarbij het Amsterdamse karakter ervan vooral wordt bepaald door het feit dat men er de stad in kan horen en ruiken. Het is niet mogelijk in het bestek van dit boek een overzicht te geven van de typisch Amsterdamse letterkunde. Ik beperk me tot een opsomming van de bekendste romans.

Amsterdamse romans

Justus van Maurik is wel dé Amsterdamse schrijver van de negentiende eeuw, maar ook Multatuli, Jacob van Lennep, J.A. Alberdingk Thijm en Herman Heijermans, grootheden van de Nederlandse literatuur – allemaal schreven ze wel iets in Amsterdams dialect, een verhaaltje, een stukje conversatie, maar niet een complete roman. De volgende lijst van schrijvers is ontleend aan de *Bibliografie der Dialecten van Nederland 1800-1950* van P.J. Meertens en B. Wander. In al deze boeken treft men Amsterdamse volkstaal aan in de directe rede, niet in de beschrijvingen. De ene roman is meer dialectisch gekleurd dan de andere, ook het literaire karakter is heel verschillend. De lijst is verre van volledig, maar de belangrijkste zelfstandige werken zijn opgenomen.

Booleman, Alex, *Sombere levens.* Amsterdam 1907. (Joods gekleurd dialect).
Bruyn, Cor, *Koentje van Kattenburg.* Amsterdam 1937.
Cohen, Josef, *De tocht van de dronken man.* Amsterdam 1950.
Elsensohn, Johan, *Arie Roman uit de Jordaan.* Amsterdam 1930.
Goudsmit, Samuel,
- *Van zwarten en blonden.* Amsterdam 1909.
- (Joods en Jordaans) *In de groote leerschool.* Amsterdam 1913.

Jong, A.M. de, *Frank van Wezel's roemruchte jaren.* Amsterdam 1933.
Maurik, Justus van,
- *Met z'n achten.* Novellen en Schetsen. Amsterdam 1883.
- *Uit het Volk.* Amsterdam 1898.
- *Burgerluidjes. Novellen en Schetsen.* Amsterdam 1884
- *Amsterdam bij dag en nacht.* Novellen en Schetsen. Amsterdam 1897.
- *Toen ik nog jong was.* Amsterdam 1901.
- *Spookhuizen in Amsterdam.* Amsterdam 1904.
- *Verhalen.* Bewerking H. Hardon; voorwoord Mr. E. Elias. 's-Gravenhage. Z.j. (= *Kramer Pocket Reeks*; 28).

Mens, Jan, *Mensen zonder geld.* Amsterdam 1939.
Nono [pseudoniem van J.B. Uges], *Amsterdammers.* Tweede druk. Amsterdam 1930. Zesde druk. Amsterdam 1950.
Querido, Israël,
- *De Jordaan*; *Amsterdamsch Epos* I. Amsterdam 1912.
- *Van Nes en Zeedijk*; *Amsterdamsch Epos* II. Amsterdam 1914.
- *Manus Peet*; *Amsterdamsch Epos* III. Amsterdam 1922.
- *Mooie Karel*; *Amsterdamsch Epos* IV. Amsterdam 1925.
- *Mijn zwerftochen door Jordaan en donker Amsterdam.* Amsterdam 1931.
- *Het Volk Gods; Amsterdamsch Epos.* Deel 1, *Van armen en rijken.* Amsterdam 1931. Deel 2, *Menschenharten.* Amsterdam 1932.

Reens, A.H., *Gettogijntjes.* Amsterdam 1905.
Smis, G.P.,
- *Het Spionnetje, roman uit de Jordaan.* Amsterdam 1939.
- *De smederij bij den Westertoren. Roman uit de Jordaan*, Amsterdam 1942.
- *Wonde Plekken. Roman uit de Jordaan.* Amsterdam 1943.
- *Het nieuwe Spionnetje. Onder de schaduw van de Westertoren. Roman uit de Jordaan.* Antwerpen 1955.

Stokvis, Benno J.,
- *Wrange vruchten*. Amsterdam 1924.
- *De moord in de Spuistraat*. Baarn 1926.

10. Korte verhalen in het Amsterdams

De keuze die we maakten om de Amsterdamse literatuur te illustreren, is subjectief. Multatuli werd gekozen omdat hij op een zo bijzondere wijze dialect en realistisch-humoristische beschrijving met elkaar verbindt. Zijn weergave van het plat-Amsterdams is aan de zwakke kant en niet helemaal consequent. Een fragment uit het werk van Justus van Maurik, de bekendste Amsterdamse schrijver, mocht niet ontbreken. Hij geeft het Amsterdams heel aardig weer. Nono, pseudoniem van J.B. Uges, kozen we omdat hij, ondanks het oordeel van het *Lectuurrepertorium* van 1953 dat de humor van zijn 'humoristisch bedoelde schetsen vrij banaal blijft', toch wel op geestige wijze de confrontatie van twee verschillende milieus weet te beschrijven, al is zijn werk wat gedateerd. Een stukje Querido hoort er ook bij en nu eens niet uit zijn grote *Amsterdamsche Epos*, maar een anekdote die hij vertelt in *Mijn zwerftochten door Jordaan en Donker Amsterdam* (Amsterdam 1931, 132). Ten slotte is er een passage uit Evert Werkman, kenner van Amsterdam en de Amsterdammers.

Multatuli (1820-1887)

Ideeën 386 (Verzameld Werk, editie Stuiveling)

'-Heeremens.... dâ-doeme plissier dat uwe der al bent. Leentje, sê-chou die stoel wech, en cheef ereis 'n tessie in die stoof,....toe, of ik doe 't liefer sellif. En -oe maakje 't mens? Juffrò Laps k'mt ook, weetje? Mijntje, denk 'm je deeg, enskei uit mê-kamme – ze ken niet f'n d'r hare blyfe, die meit, as 'r folk is.... ga sitte, mens.... né, niet in die hoek.... 't tocht 'r so....

Ideeën 388

– Och me lieffe juffre Pieterse.... 'k was so bedaan toen Louweris me kwam fraache. Want 'k sech al so teuch Wimpie, die musse maakt, weetje – né; dankie f'r fuur. Strakkies Pietje- 'k zech al so teuch Wimpie, hoe sou juffre Pieterse 't make, 'mdâ-'k in so lang nie fâ-je chehoort-ep weetje – ja, lech 'm m'r neer, 't is m'n outje – je neemt ommes nie kwalik, dâ'k m'n outje hep omchedaan?.... en doe sei Wimpie, omdâ-we net aan de was wasse....

Wat Wimpie daarop gezegd heeft, weet ik waarachtig niet. Het "outje" van vrouw Stotter werd opgenomen en neergelegd aan 't voeteneind op de bedstee in de achterkamer, met last aan de kinderen die daar saamgepakt lagen, de benen niet uit te steken, om bakers "outje" niet te bederven.

- Wel mens, cha sitte....ja, dâ's f'rons.... 't is tweemaal- Leentje, wâ-benje weer.... d'r wordt cheskelt, hoorje niet!- 't Sel juffro Sipperman wese..-. w'nt juffre Sipperman k'mt ook, weetje....

Het fort van Jaco (Sjakoo) (1886)

– Accoord, meheer 't was een moordenaar, een huisbreker, een dief, maar.... hij had een rechtvaardig, edel hart; hij was allemachtig best voor armoeïge mensche, en mijn grootvader zaliger heit me dikkels verteld, dat ie van z'n vader had gehoord, die 'm gekeune heit, dat Sjakoo zoo gezeid een edelaardig mensch was, die alleen van de rijkdom gapte. Had ie dan z'n slag geslage en zat ie dik in de cente, dan gaf ie d'r rejaal van weg. Zoo heit ie 'ris bij een heer van de Keizersgracht, die z'n koetsier had weggejaagd, om 'n kleinigheid, al 't tafelzilver en 't geld uit de sikkertere gehaald en de koetsier d'r netjes van in een gedoe gezet. Ja! zóó was ie; jammer dat z'm later toch hebbe gepakt, want hij was niet kwaad voor z'n evennaaste, als die in de penurie zat".

De oude schamele man, die me dit met ernstig hoofdknikken en diepzinnig blikkende oogen vertelde, zat op de houten trap voor 't Fort van Jaco, dat binnen eenige dagen onder sloopershanden zou komen. Hij had er jaren lang gewoond in een der benedenkamers en betreurde het met de meeste andere bewoners, dat "zijn woning" zou worden afgebroken.

– 't Is een oud, leelijk barakkie, meheer, 't lekt overal, d'r is bijna geen kalk meer in de voege, maar 'n mensch raakt zoo gewend an z'n behuizing, weet u?

(Justus van Maurik(1846-1904), *Toen ik nog jong was.* Vierde druk. Amsterdam 1918, 77)

Nono

(pseudoniem van J.B. Uges (geen jaartallen bekend), Amsterdammers. 1930, 88 vv.)

Sint Nicolaas. Goed heilig man!!!

Reeds eenige malen had Mijnheer Bolling met een geluid als van een brievenbesteller in een trapgat "Van Dijk" geroepen, toen iemand van het mannelijk geslacht naar beneden brulde: "Wat mot dat daor?"

"Woont hier ook een Van Dijk ?" vroeg de door den machtigen bas timide geworden bezoeker op vriendelijken toon.

"Dat bin ik en wat sou dat?"

"U bent door de werkster van mijn vrouw aanbevolen voor.... "

"Komp U effe boafe, meheir. 'k Begraap het al," onderbrak Van Dijk op een voor zijn doen zeer beleefde wijze. "Maor wacht effies, dan sel ik een lichie haole," en naar achter schreeuwend: "Frouw, kom es gauw met het lampie."

Inmiddels had Mijnheer Bolling met de klauterpartij een aanvang gemaakt. Om zich heen tastend en voorzichtig stappend was hij juist tot de derde trede gekomen, toen door de aanwezigheid van een vettige substantie hij buiten zijn wil retireerde en zich dubbelgevouwen in een groezelig portaaltje terugvond.

"Barst! Daor leit ie al" klonk deelnemend van boven. "Ik sei nog soa wacht effe, to'k het lampie haol. Hei je niks kapot?"

"'t Beteekent niets," stelde mijnheer Bolling den geschrokken Van Dijk gerust en waagde zich opnieuw op het glibberige pad. Nu echter door Van Dijk met een olielampje bijgelicht.

"Sie soa. En wat is er nou fan U's dienst," begon Van Dijk het onderhoud, toen hij en zijn gast aan een tafeltje hadden plaats genomen, waarop zich nog versche sporen van bieten vertoonden.

"Kijk es Van Dijk. Ik hoorde van onze werkster, juffrouw Klein, dat...."

"Jao, jao. Da komp uit. Juffrouw Klaan kanne me goed."

"....dat je, om het zoo uit te drukken, voor Sint Nicolaas speelt en nu kom ik vragen, of je den 5en December mijn kinderen ook eens wilt verrassen."

"Nou meheir, als het effetjes ken, dan sel ik U helpe, maer fast beloafe ken ik niks, want ik mot nao seufe femieljes. As U d'r niks om geift, asdat ik – lao'k es kaake – een uur of neige kom speule, dan gaot 't wel."

"Nou, as het dan niet anders kan, vooruit dan maar. Doch dan ook niet later, he?"

"Meneir, wat fan Daak beloaft, dat doet-ie. Dat weit hier de heile buurt. As ik deise of geine een pak ransel beloaf, dan kraagt ie 't oak."

"En wat zou me die grap kunnen kosten," vroeg Mijnheer Bolling nieuwsgierig.

"Waor woant meheir?"

"Op den Koninginneweg."

"Dan kost het faaf gulde, sonder de foai foar Pieterman."

"Oh. Dus je brengt een knecht mee?"

"Wissewaorachtig. En die d'r faan uitsiet. Fan se aages het ie al een plat neusie; dat het ie opgedaon, toen ie nog lid was fan soa'n knokploeg. En ferders wordt ie doar me frouw – jao siet U,'t is een jonge fan me frouws ouwste suster, dus aagelik een oamseggertje – heulemaol swart gemaokt. Effetief gepotloaid. Dan se pakkie an, woar die al acht jaor faan de knecht mei het gespeuld en elke klaane denkt sebiet, dat ie een echte Pieterman is."

"Zoo, zoo. Dus dat zaakje komt in orde."

"Gekloft hoar Meheir."

"Maar eh Van Dijk, wat ik zeggen wil, eh niet dat ik zoo iets van je verwacht, eh.... maar je mocht – je eens vergissen denk je er vooral om geen ruwe woorden, want eh je begrijpt"

"Soa as meheir wil. Maor dan mot er nog een knaokie boafenop."

"Een wàt zeg je?"

"Een riksie."

"Is het zonder ruwe woorden dan duurder?"

"Da's nogal wiedes. Met selontaol is het seufe faaftig. Jao siet U, me motte ons meir inspanne en daordeur wordt het loan een tikkie hoager. "

Mijnheer Bolling trok een bedenkelijk gezicht.

"U sel toch nerreges goeiekoaper terecht kenne, meheir. Alle Sunterklaose, die in de bond binne en dat binne de netste, hebbe 't selde terief. Laot ik U segge, meheir, dat U foar die naokende seufe faaftig festeld sel staon fan onse selontaol. 't Laakent wel bloe-

metaol. En dan magge de ouwe fermieljeleidens nog fraoge doen, die me soa maor foar 't fuisie netjes sulle beantwoarde. Is 't een koapie of niet?"

[Aan het eind van een bewogen avond, met een steeds meer dronken wordende en plat sprekender Sinterklaas vraagt de vader aan zijn kinderen:]

En hoe vonden jullie St. Nicolaas?" vroeg Mijnheer Bolling zijn kinderen, toen hij weer in den huiselijken kring was.

"Lief, Pappiel" zei Marietje.

"En Henkie Pieteman smerig," merkte Henk op.

"Hoe is jòù Sint-Nicolaas bevallen," vroeg oom aan den zevenjarigen George. George haalde zijn schouders op. "Ik vond alleen, dat zijn mond lekker naar eau de cologne rook, maar ik kon niet verstaan wat Klaasje zei. Waarom spreekt de goeie Sint zoo vreemd, oom?"

"Wel kind, dat was Spaansch. Sint Nicolaas komt toch uit Spanje en dat enkele woordje Hollandsch, dat hij er tusschen door spreekt, heeft hij hier geleerd."

Israël Querido

Mijn zwerftochten door Jordaan en Donker Amsterdam. Amsterdam 1931, 132:

'Louis Couperus wilde eens met mij mee den Zeedijk op, en tegelijk al de aangrenzende buurten samen bezoeken. Op het Oude Zijds Kolkje liep ik juist tegen een stelletje "nobelgajes" op (dievenvolk, souteneurs, beroovers, oplichters).

Eén ervan kende ik zeer goed.

Dadelijk vroeg hij mij met overrompelende brutaliteit:

– Schok je een rondje?

schokken wil zeggen betalen. Hier "geven".

– Noppes, viel ik uit.....heb geen bras (kleingeld).

– Maak geen jen (gekheid).

Schof je, zei ik (zwijg).

– Kom, 'n hassebassie of ik zeen je op je schiebaart ('n slok, of ik sla je op je gezicht).

Ik schoot vooruit en dreigde:

– Loenenaar of niet?

Loenenaar is: valsche, bedriegelijke kerel.

Toen wandelde hij met mij mee een kelderkroeg in. Louis Couperus genoot van zijn levendige schimpkracht en zijn guitige taal. Toch moest ik alles voor hem vertalen, want hij verstond van het overgroote deel geen woord.'

Evert Werkman (1915-1988)

Werkman geeft hier en passant ook een stukje literatuurkritiek:

Leer mij ze kennen... de Amsterdammers. Leiden 1966, 91-92

'Frans Wieffering, de Amsterdammer die de geschiedenis van de Amsterdamse (en Rotterdamse, zo zijn we ook wel weer als het moet) draaiorgels heeft opgetekend in korte, kleurige schetsen, geeft af en toe ook een voortreffelijk staaltje van de Amsterdamse volkstaal, beter dan Israël Querido het in zijn nogal opgewonden trilogie over de Jordaan heeft gedaan en zeker beter dan de nogal zwakke pogingen in die richting van Justus van Maurik. Hier is Ome Jan, die het een en ander vertelt over zijn avonturen met het orgel Het Tamboerijntje: "Och jonge, daar heb ik es een smeris mee de siekte ingejaagd, mot je es hore, ik stond op het Rembrandtsplein te speule en ik was al tien keer in de rondte gereje en steeds had ik een smeris achter me kont an. Ik seg tege hem: Seg, sou je nou eens niet voor je baas gaan werreke? Je dalft al een uur achter me orregel! Wat, zegt die smeris giftig, je bint in overtrejing, ik loop al een uur achter je an en je blijft steeds op het Plein speule. Nou, seg ik weer, sou je dan niet eens wat in me bakkie gooie? Van jouw geswailk achter me orregel hebbe me kindere geen brood op tafel, geef je niks nou laser dan op". De man kon er eigenlijk niks an doen, want hij werd gestuurd door se baas, maar die kon het voor mijn porsie aflegge. Maar ja, jonge, as je bang bint voor kopere knope dan ke je wel inpakke.'

Vervolgens een mooi voorbeeld van de zo befaamde Amsterdamse humor:

'Woordspelingen zijn ook altijd bijzonder geliefd. Ze zijn niet altijd met grote fijngevoeligheid toegepast, maar de snelle reactie is meestal verbluffend.

Een er van, ook van voor de oorlog. Er komt een tram voorrijden op de halte, en de conducteur, nogal zwaarlijvig, staat zo voor de ingang, dat het instappen nogal lastig is. Vraagt een vrouw bij de halte: 'Kan 'k er in?' Antwoordt de conducteur ogenblikkelijk: "Nee, ik kijk altijd zo."'

11. Literatuur over het Amsterdams

Over de geschiedenis en het ontstaan van de moderne Amsterdamse volkstaal heeft de neerlandicus Peter Commandeur een zeer uitvoerig en boeiend artikel geschreven. Het werd in twee delen gepubliceerd in het tijdschrift *Taal en Tongval.* Wat opvalt met betrekking tot de geschiedenis van het Amsterdams is dat de bronnen zeer overvloedig zijn in twee van elkaar gescheiden periodes: de zeventiende eeuw en vanaf de negentiende eeuw. De stelling van Commandeur is dat het moderne Amsterdams ontstaan is in de tweede helft van de negentiende eeuw.

De hoofdbron voor de kennis van de Amsterdamse volkstaal uit de zeventiende eeuw vormen de kluchten die bijna allemaal in dialect geschreven zijn. Het genre beleefde in die tijd een grote bloei; aan het eind van de eeuw, zo rond 1670, hield die op onder invloed van het Franse classicisme. De namen van Gerbrand Adriaensz. Bredero (1585-1618), Samuel Coster (1579-1665) en Constantijn Huygens (1596-1687) zijn met dit genre verbonden.

Voor het Amsterdams van de negentiende eeuw is het *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* van Johan Winkler een belangrijke bron; het verscheen in 1874. Winkler kwam voor zijn project in contact met de Amsterdamse onderwijzer en amateur-historicus Johan ter Gouw. Deze gaf hem een uitgebreid overzicht van de taaltoestand in het Amsterdam van zijn tijd. In een uitvoerige briefwisseling vertelde Ter Gouw aan Winkler dat de

taalvariatie in Amsterdam zo groot was dat er wel 25 verschillende dialecten te onderscheiden waren (zie hoofdstuk 5). Winklers onderneming stimuleerde ook anderen om de Amsterdamse volkstaal te onderzoeken en te beschrijven.

In 1877 deden W.W. van Lennep en J.A. Alberdingk Thijm onderzoek naar het Amsterdams. Ze stelden daartoe een vragenlijst op die ze aan tal van Amsterdammers voorlegden om de echte volkstaal te achterhalen (zie hoofdstuk 2). De aard van hun vragen geeft een aardig inzicht in wat voor dialectische verschijnselen er waren in het Amsterdam van de negentiende eeuw. In het taalkundig tijdschrift *Onze Volkstaal* van 1885 wordt een overzicht van de uitkomsten gegeven.

Voor de twintigste eeuw is er meer materiaal. De doctoraalscriptie 'Taalkundige observatie van de schoolgaande jeugd in de Jordaan' uit 1959 van Joop Mittelmeijer is een belangrijke bron. Binnen het grote project 'Reeks Nederlandse Dialectatlassen' maakte Jo Daan voor het Amsterdams maar liefst drie verschillende opnames: Kattenburg, Spaarndammerbuurt en de Jordaan. Ten slotte is er het proefschrift van Henriëtte Schatz uit 1986: *Plat Amsterdams in its Social Context.*

Over het Amsterdams is heel veel geschreven. In de onderstaande literatuurlijst zijn de belangrijkste studies en artikelen opgenomen. In hoofdstuk 9 over de Amsterdamse letterkunde zijn romans en verhalenbundels opgesomd. Naar sommige publicaties wordt alleen in de tekst verwezen.

Literatuur (1808-1992)

Alberdingk Thijm, J.A., en W.W. van Lennep, 'Het tegenwoordig Amsterdamsch; volgens nasporingen', in: *Onze Volkstaal,* 2 (1885), 121-136.

Beem, H., *Resten van een taal.* Amsterdam 1967. Tweede druk, Amsterdam 1992.

Beem, H., *Uit Mokum en de Mediene*; Joodse woorden in Nederlandse omgeving. Assen 1974.

Bezooijen, R. van, 'Een auditieve beschrijving van 32 Amsterdamse en 32 Nijmeegse sprekers m.b.t. zes stemkwaliteitskenmerken', in: *Dialect, standaardtaal en maatschappij.* Leuven/Amersfoort 1985,193-202.

Bezooijen, R. van, 'De samenhang tussen stemkenmerken: een vergelijking tussen Amsterdam en Nijmegen', in *Taal en Tongval* 37 (1985), 3-22.

Brouwer, Dédé, *Gender variation in Dutch: A sociolinguistic study of Amsterdam speech.* Dordrecht 1989.

Commandeur, P.N.M., 'Het ontstaan van het moderne Amsterdam'', in: *Taal en Tongval* 40 (1988): 159vv en 41 (1989): 1vv.

Daan, Jo, *Hij zeit wat. Grepen uit de Amsterdamse volkstaal*. Amsterdam 1948 (eerste druk); 1949 (tweede druk); derde herziene en uitgebreide druk door Jan Berns. Den Haag 1993.

Daan, Jo, 'Waar komt U toch vandaan?'. *Ons Amsterdam* 6 (1954): 55vv.

Daan, Jo, 'De Amsterdamse olievlek', in: *Taal en Tongval* 7 (1955), 120-129.

Daan, Jo, 'Amsterdamse dialekten', in: *Taal en Tongval* 10 (1958), 166vv.

Daan, Jo, *Dialektatlas van Noord-Holland. Reeks Nederlandse Dialectatlassen;* deel 13. Antwerpen 1969.

Daan, Jo, 'Het Amsterdams?', in: *Onze Taal* 44 (1975), nr. 4, 17-19.

Dibbets, G.R.W., 'J.A. Alberdingk Thijm als beschrijver van het Amsterdams', in: *Taal en Tongval* 24 (1972), 143-161.

Dillen, J.G. van, en Jo Daan: *Bevolking en Taal van Amsterdam in het Verleden. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* XIV. Amsterdam, 1954.

Endt, Enno, en Lieneke Frerichs, *Bargoens Woordenboek; kleine woordenschat van de volkstaal.* Amsterdam 1972.

Haeringen, C.B. van, 'Amsterdams van Multatuli', in: *De Nieuwe Taalgids* 65 (1972), 370-376.

Heikens, Henk, 'Een sociolinguïstisch opgebouwd corpus Amsterdamse spreektaal', in: *Taal en Tongval* 30 (1978), 36-49.

Kloeke, G.G., *Iets over de Amsterdamse volkstaal voorheen en thans. Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde,* 77A no. 1. Amsterdam 1934.

Lennep, J. van, ' Plat Amsterdamsch; zamenspraak tusschen den verhaler (een verwer), Schele Gijs (een tapper) ([beiden] Haarlemmerdijkers), Zwarte Sander (een Oostindievaarder), Klaas de Bobbert (matroos om de Noord) en Hein Rip (een heerenknecht) ([allen] Kattenburgers)', in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 10 (1845), 213-220. [Naar aanleiding hiervan: J.H. Halbertsma, 'Aanmerkingen op de plat-amsterdamsche zamenspraak van J. van Lennep', t.a.p. 221-249. Met de 'Aanmerkingen', ook in: J.H. Halbertsma, 'De tongvallen van Nederland. 1e proeve'. *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren.* Afzonderlijk uitgegeven

onder de titel: *Proeve van Plat-Amsterdamsch; met ophelderende aanmerkingen van J.H. Halbertsma.* Deventer, 1845. De samenspraak, onder de titel: 'In de freweele kurreketrekker', ook in: Johannes

Matthias Firmenich: *Germaniens Völkerstimmen; Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern u.s.w.* Bd. III, Berlin 1854, 722-726, en in: Joh.A. en L. Leopold: *Van de Schelde tot de Weichsel; Nederduitsche dialecten in dicht en ondicht.* Dl. 1, Groningen, 1882, 268-273; 2e druk 1906, 195-202. Ook opgenomen in: Jac. van Ginneken: *Handboek der Nederlandsche taal.* Dl. 1, Nijmegen 1913, 43-46.]

Mittelmeijer, J., 'Taalkundige observatie van de schoolgaande jeugd in de Jordaan' [Typoscript]. Kandidaatsscriptie Nederlands. KU Nijmegen 1959.

Schatz, Henriëtte F., 'Tussen standaardtaal en stadsdialect: de norm van vrouwen', in: *Taal en Tongval* 37 (1985), 23-35.

Schatz, Henriëtte F., *Plat Amsterdams in its social context: a sociolinguistic study of the dialect of Amsterdam.* Amsterdam 1986. Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut; deel 6.

Schatz, Henriëtte F., *Lik op stuk. Het dialect van Amsterdam.* 's-Gravenhage 1987.

Wiersma, J.A., *De naam van onze straat.* Derde druk. Amsterdam 1987.

Werkman, Evert, *De Jordaan.* Amsterdam/Brussel 1980.

Werkman, Evert, *Neem nou Amsterdam.* Utrecht/Aartselaar 1984.

Wolthuis, J., 'Amsterdamsche woorden', in: *De Schoolwereld* 1913-'14, 137-140. Ook in: *Hollandsche Revue* 19 (1914), 221-225. [Naar aanleiding hiervan: D. K[ouwenaar]: 'De Amsterdamsche volkstaal', in: *Amstelodamum* 1 (1914), 84-86.]

Wolthuis, J., 'Amsterdamsche woorden', in: *Vragen van den dag* 33 (1918), 271-281; 34 (1919), 765-776. [Naar aanleiding van: 'Oblieën', door M.J. Premsela, in: *Vragen van den dag* 34 (1919), 876-877; met repliek van J.Wolthuis.]

Wolthuis, J., 'Amsterdamsche slang-uitdrukkingen', in: *Vragen van den dag* 34 (1919), 305-314.